Dr VELIMIR DEŽELIĆ st.

HRVATSKE SLAVE SJAJ

JERONIMSKA PUČKA KNJIŽNICA

206.

JERONIMSKA PUČKA KNJIŽNICA

GOD. 1924. ‖ UREĐUJE DR JOSIP ANDRIĆ ‖ BROJ 206.

HRVATSKE SLAVE SJAJ

PRIPOVIJEST IZ DOBA PRVOGA HRVATSKOGA KRALJA TOMISLAVA

NAPISAO

DR VELIMIR DEŽELIĆ st.

SLIKAMA URESIO

OTO ANTONINI

IZDALO DRUŠTVO SV. JERONIMA

KNJIGA DVJESTA ŠESTA

I. U tvrdoj kuli.

U tvrdoj kuli svojoj sjedio je kralj Tomislav, kralj prvovjenčani svih Hrvata. Kroz otvorene prozore dolazili su do njega zvuci seljačke pjesme, koja je zvučila tako tajanstveno u polumraku, što se spuštao na zemlju, kao pjesma sakrivenih ptica u granju i šikarju, koje se u proljetnom bijelome cvijeću steralo ispod kule.

Na nebu javljala se mjesečina i svojim blijedim sjajem obasjala čitav kraj i goleti i vrhunce i ta mjesečina sasula je na obraz kraljev bijele, blistave i tajanstvene zrake tako tiho, tako divno, kao da hoće nekim svetačkim sjajem obaviti čitavu prikazu njegovu.

U udubinama kraljevske palače kao da su se stali micati stari bizantijski crni, ukočeni sveci i kao da nijemo pozdravljaju svijet i kao da mrtvi slušaju živu i divnu pjesmu.

Slušao je kralj pjesmu naroda svoga, naroda hrvatskoga, koja je uz vesele riječi ipak ozvanjala nekom tugom, čudnom, neponjatnom, svetom tugom ispaćenih i burnih dana, kao da su bijeli, biserni ljiljani bjeliji od labuđega perja obojeni krvlju, toplom, crvenom krvlju naroda mučenika.

Kralj je podbočio lijevom rukom čelo svoje, duša je njegova zadrhtala od zanosa. Oči njegove bile su uprte daleko, daleko u nadzemne krajeve i kao da su se zakrijesile oči njegove biserom i kao da je taj biser kanuo u prosijedu veliku bradu njegovu.

Zašto ga je ta pjesma danas tako dirnula? Zašto?

Toliko je puta već slušao istu pjesmu i nikad ga nije tako uzbudila kao danas. Danas mu se priči-

njala puna nadzemaljskog čara, tako bistra i jasna, tako meka, kao pahuljice bijeloga labuda. Danas mu je, kao da u toj pjesmi ima neka čudesna tajna, zagonetna sjeta od tisuću vijekova, koji su prošli, i tisuću vijekova, što će još doći.

U to je večernje doba običavao vršiti svoje večernje molitve, ali ovaj put bio je tako uzbuđen, da su mu se pred očima stale javljati žive slike i uspomene iz prijašnjih dana.

I gle! Zar nije tamo u kutu, na visokoj kraljevskoj, zlaćanoj stolici sjedila njegova pokojna, mila majka i zvala ga svojom rukom, neka je sluša?

Ah, kako je bio blag i mio njezin pogled, ali lice tako blijedo, tako blijedo.

On je gotovo protrnuo od bola, da je više nema, da je samo sanja njegove duše ono, što mu je tako živo izgledalo, da je i nehotice uskliknuo:

— Majko!...

Uzalud, nema je više! Kraljica majka, žena silnoga kneza Mutimira, počivala je s ocem u istoj grobnici, a mramorna bijela ploča sakrila ih njegovim očima zauvijek.

Zauvijek? I on prošapta riječi svetoga Ivana evanđeliste: »J a s a m u s k r s n u ć e i ž i v o t; t k o v j e r u j e u m e n e, a k o i u m r e, ž i v j e t ć e; i n i j e d a n, k o j i ž i v i i v j e r u j e, n e ć e u m r i j e t i z a u v i j e k.«

I oči mu zacakliše neopisivim sjajem, on uzbuđeno ustane, raskrili ruke prema velikome raspelu, što je visjelo na stijeni, i šapnu psalam Davidov:

— Blagoslivaj, dušo moja, Gospodina! Gospodine Bože moj, uzvišen si veoma. U slavu si se i čast obukao, navukao si na sebe svjetlo kao haljinu. Rasprostro si nebo kao šator. Vodama pokrivaš vrh njegov. Oblake činiš, da su ti kolo, i hodaš na krilima vjetra. Vjetrove činiš svojim poslanicima i plamen ognjeni svojim slugama...

Dugo je tako ostao kralj u molitvi i zanesao se i zadubio u najvećoj pobožnosti.

Onda je opet sjeo u svoj stolac pred prozor i gledao zatravljeno u zvijezde... Nebo je bilo vedro i osuto zlatnim pričama... Miris proljetnih cvijetova dopirao je do njega. Davno je umukla pjesma seljaka, a on je i dalje razmišljao.

I opet se uživio u dječačko doba, kad mu je mila majka u isto takvo večernje doba pričala priče, dok je njegov otac knez Mutimir, moćni vladar Hrvata, najmlađi sin kneza Trpimira, na dan sv. Mihajla (29. rujna godine 852.) došao u Split sa svim dvorskim dostojanstvenicima, županima i velikašima. Njegov otac Mutimir bio je potpuno nezavisni vladar i stao se prvi pisati: »Po milosti božjoj knez Hrvata.« U njegovoj su pratnji bili silni orijaš župan dvorski Budimir, Želist i Boledrag, župani komorni i još dva druga komornika Krijesomisl i Stjepan, sin Budimirov, Želidjed, župan peharnik, Prvan, župan konjušnik, Tugina, župan oružjonoša, Prisna, župan buzdonoša, Firmin, đakon i dvorski kapelan, Budimir, župan kneginje, i Želidrug, buzdovanar kneginje. Bili su tu i ostali velikaši: Žitolj, poglavica manastira, Leledrug, župan kliski, Želimir, župan hlijevanjski, župan Petar i sin mu Pribitjeh, Driugaša, sin Semikaše i Pavalija.

Svi ti velikaši bili su danas već mrtvi, ali Tomislav ih je vidio sve u duhu sa sjajnim šljemovima, s kacigama, srebrnim pancijerima i raskošnim sabljama, kako to vitezovi prate svog kneza, ko što prate zvijezde mjesec na nebu. I još danas je bio ponosan na sjajni dvor oca svoga, koji je imao dvorjanstvo poput drugih moćnih evropskih vladara, a kome su priznavali vlast i bizantinski i dalmatinski gradovi...

Ali majka se nije miješala u političke parbe i zato je ostala sa svojim sinom Tomislavom u Bijaćima kod Trogira. I baš onaj dan pričala mu je priču, koju od onda do danas nije mogao nikad zaboraviti.

Ona je sjedjela na zlaćanom stolcu. Njezino još uvijek mlado lice bilo je puno blažene sreće. On je

sjedio na podnošku njezinom i upro oči u majku, koja je bijelom ko snijeg rukom gladila dugu plavu kosu njegovu. Bio je mlad ko kaplja. Zapravo je više klečao na tamno-crvenom sagu i rukom je popravljao plašt od modre svile, što se spuštao sa ramena kneginje.

Bilo je proljeće kao danas, i miris jorgovana i đurđica smiješao se zvucima crkvenoga zvona, koje je tako čarobno zvalo na pobožnost. I on je čekao. Čekao je, što će majka pričati. Ta on ju je tako rado slušao. Pričala mu o junačkim djelima starih Hrvata, o slavlju njegova oca Mutimira, o vilama i vješticama, što svojim zlokobnim rukama trgaju najljepše cvijeće iz vrtova mladih junaka.

I ona je počela:

— Sinko Tomislave! Čuj me! Tamo daleko blizu Dobrote ispod Paslingrada ima crna jama. Do nje vode puti neprohodni, pećine i jazovi, gudure i klanci. Tko onamo ide, treba da se šulja kroz grmlje i šikare, da izmuči noge svoje po trnju i kamenju. Crne se brdine dižu kao sablasti ispred njega. U noći izgledaju kao ognjeni zmajevi, koji svojim plamenim krilima u noćnoj nevidilici prijete, da će ga sažgati. Onda se opet čuju užasni krikovi prokletih duša, što se vrte u zraku kao vijavice a naliče gomilama onih, što leže na bojištu, i kletvama, koje urliču nemani saracenske, kad ubijaju kršćene duše. Valjaju se i šumovi rijeke, mutne rijeke, valovite rijeke, što valjaju drvlje i kamenje. A onda, kad ipak čovjek za tri dana i tri noći crne dođe do te crne jame, posve je drugačije. Neizrecivo blagi glasovi dopiru do njega, kao da pjevaju nebesne pjesme anđeli serafini, ili kao da klikoću mila žuborna vrela skakćući s brdinca, ili kao da se čuje grgut bijelih golubica, što su uz zipku malenoga Isusa u Nazaretu pjevale pjesmu uspavanku. I tko uđe u spilju, nađe prekrasni zeleni vrt. U tom je vrtu smilje i kovilje, u njemu su modre perunike i crveni božuri, ogromni bijeli karamfili i masline i palme i voće svakojako: krupne crvene sočne naranče

i žuti veliki limuni. Mislio bi, da je raj. Ima tamo kućica: malena je, ali se sjaji i cakli ko sunce, jer je sagrađena od samoga kristala. Pod joj je posut

On je klečao na podnošku, a majka mu je pričala...

biserjem i ljubicama, a u kući stoji stol od srebra čistoga, uvijek pokriven jezbinama u posudama od suhoga zlata, iskićenima predragim kamenjem. Po-

sude su pune zlatnog voća: tu su divne smokve i uljike, jabuke su, da ti srce skače, a grožđe je sočno i gizdavo. Jagode su ko rumene ruže, a velike ko labuđe jaje. Ima hljeba od bjelice pšenice, a vrčevi puni rujnog vina. Oko stola posadile se vile, bijele vile, tanane i divne. Ali jao onome, ko ih zapazi! U njedrima ljute guje hrane, a u srcu ljuti otrov vare. Kad čovjek uljeze u tu špilju, odmah se sve pretvara u goli kamen. I sjajno zlato, po kojem sunčane zrake spilju rasvijetljuju, pretvore se odmah u hridinu tvrdu. Sa visa spuštaju se guje i jakrepi. Šišmiši mu u kosu srljaju, a u obraz leden vihor duva. Noge mu gaze po tvrdom kamenju i po kaljuži mutnoj sve dublje i dublje, a on mora hoćeš-nećeš sve dalje i dalje tumarati i glavinjati po spilji. Za njim stupaju teški koraci, ali kad gledne, šta je, — ne vidi nikoga. Siromak luta i bludi. Kose mu se ježe, a ruke mu dršću. Noge mu klecaju, a zubi mu cvokoću. Uzalud, izlaza nema, dok od tuge i napora, od gladi i žeđe ne pogine, kao što gine strijelom pogođeno zvijere u neprohodnoj, vjekovitoj šumi... Pa ipak! Davno je tome, što je neki mudri i kreposni čovjek iz Dobrote iz te špilje izašao. No od mlađih nije nitko dosta dobar i mudar, da može bez opasnosti unutra, pa da se vrati živ.

Tako majka, koja se i sama zanijela svojom pripoviješću.

Ne skrenuvši očiju sa obraza svoje majke, nepomično kao začaran slušao je majčinu priču. Onda je nastala stanka. Njegovo je lice pocrvenilo od uzbuđenja i oči su mu sjajile neobičnim sjajem.

— Majko! — uskliknu on. — A onaj, koji sretno izađe, je li sretan ?

— On je junak nad junacima. Njega opkole vile i jedna ga izabere pobratimom. I ona ga uči knjige mudrice i tajne svakojake, dovodi ga k živome studencu, da umije svoje bijelo lice. Spilja sijeva od svjetlosti silne, a u njemu živo srce plamti. Svijetao mu obraz, svijetliji od bijeloga dana, a na čelu mu

sjajna zvijezda sjaje. On znade proricati i gledati u budućnost i prošlost, upoznaje misli svih ljudi i postaje gospodarom svijeta. Nema mača, koji bi ga svladao, nema konja, kojega ne bi ukrotio, nema lanaca, kojih ne bi skinuo, nema zvijeri, koje ne bi ukrotio, nema blaga, koje ne bi stekao, nema stvora, koji bi mu odolio....

Oh, kako su ga te majčine riječi usplamtile, i on ju grčevito zahvati za ruku:

— Majko, i on bi postao još moćniji i još jači od moga oca, kneza Mutimira ?

— Postao bi, sinko!

— I slava bi mu se orila svijetom ?

— Od istoka do zapada i od sjevera do juga.

— I bio bi mudar i moćan, slavan i sretan ko Salamun, kralj židovski ?

— Jest, bio bi veći od Salamuna. Al da se vrati iz spilje, morao bi biti veliki junak i veliki svetac ...

— Veliki junak i veliki svetac, — ponovio je on gotovo neznalice majčine riječi, a onda je kleknuo pred nju. Drhtao je kao šiba na vodi. Žile mu nabrekle na čelu. Ćutio je, kako mu hoće srce da iskoči iz grudi, i pokrio obraze rukama.

— Majko, daj me blagoslovi!...

A ona nježno utisnu cjelov na plavu mu kosu, uzdignu svoje velike oči k nebu, uzdignu svoju desnu ruku i tiho, blago i nježno, kao što to samo majka može, reče prekrstivši ga:

— Bog te blagoslovio, moj sinko, Bog Otac i Sin i Duh Sveti. Amen!

On poljubi majčinu ruku i lako izađe napolje.

Nad njim se otvorilo divno nebo. Osulo se zvijezdama i ko da je prosulo bijelo cvijeće na njegovu glavu. On je dugo šetao perivojem, ali sve misli, što ih je mislio, bile su uvijek jedne te iste: Spilja kod Dobrote... slava... moć... sreća... junak... svetac...

I mnogo je vremena prošlo od toga doba. On je odrastao jak i žilav momak od oka. Jašio je konja svoga

upropanj. Veslao je brže od najvještijih mornara. Verao se po najvišim brdinama. Na maču nitko bolji od njega. Kopljem bi u nišan udario, a strijelama gađao, da je bila milota. Svi ga hvalili, svi ga dizali u zvijezde. Sve su mome uzdisale za njim i čarale svakojake čare. Ali njegovo srce nije bilo mirno, njegovo je srce žudilo za nečim većim, boljim, jačim, snažnijim. Čupao je drvlje sa korenjem, dizao je veliko kamenje. Ali sve to mu nije bilo dosta. U sanjama mlade duše on je viđao pute neprohodne, on je slušao šum i buku dalekih slapova crnih voda i on je tražio crnu jamu, tamo kod Dobrote ispod Pestingrada. I postio je i molio i nije taknuo djevojke. Hranio se medom i mlijekom, hljebom i voćem. Mesa nije okusio nit rujnoga vina, baš ko ni Samson, Bogu posvećeni. I nije imao na duši grijeha teškoga i za lakim mu se teško bilo doumiti, kada se ispovijedao.

— Tako mlad, a tako velik! — rekoše junaci.

— Takav junak, a takav svetac! — rekoše žene...

A on je to čuo i ne čuo. — »Poniznost je krjepost kršćanina«, — rekao bi sam sebi i nije se uznosio...

I jednoga dana... sjeća se ko danas... Bila je burna noć. Grom je treskao za gromom. Bučilo je i ujilo, lajalo i cvililo. Trgale se grane nad glavom njegovom. Urlalo i plakalo. Već je tri dana i tri noći crne lutao po gudurama i jazovima, po klancima i planinama. Prošao je trnje i kamenje. Morila ga glad i žeđa. Često je morao mačem sjeći šikarje, često preskakivati povaljena stabla. Često je žuljave ruke omastio crvenom krvlju srca svoga na oštrim liticama. Ali on je išao... išao... išao... I ušao je u spilju — — U ruci je čvrsto držao luč...

Al ono, što je tražio, nije našao. Sa stropa spuštale se velike sige, a odozdo u vis stršali stalagmiti, kameniti britki i tanki, kao križevi na groblju. Noge mu gazile po vlažnom tlu. A oko njega oblijetali šišmiši. I on je išao dalje. Tad mu se pričini, da čuje glas psalma Božijega, tanki ali sumorni glas, kao od

čovjeka, koji je slab i nemoćan, ali taj glas postajao je sve bliži i sve jači, što je stupao bliže i on je jasno razabirao riječi:

— Gospodin mi reče: »Ti si sin moj — Ja te danas rodih. Idi od mene, i dat ću ti narode u nasljedstvo, — i tebi u vlast kraljeve zemaljske...«

Srce mu je kucalo od uzrujanosti. To nisu vile. One ne pjevaju takve pobožne pjesme. Možda je koji zalutali putnik, koji ne može puta naći. Siromak, zalutao je i ne može izaći iz spilje. I sada i njemu zadršće duša. Bože moj, možda i on više nikad ne će otale. Šišmiši su uzdigli graju i jedan malo da mu nije ugasio svjetiljku. A za čas steglo ga nešto u grlu. Pod nogama mu škripalo tlo. Crne mračne stijene gledale na nj ko aveti i utvare neke, ali on je išao dalje. Samo jedamput okrenuo se prema izlazu, ali ga više nije vidio. Morao je tu i tamo sagnuti svoju šiju, da uzmogne dalje, a luč mu je drhtavim plamenom plamsala u ruci, kao da se boji nečesa, što ima doći. Vidio je, kako ovdje i ondje kao kamena zavjesa zastire daljnji put, a onda ga je dublja jama silila; da stupa pa makar i u ponor.

Ali sad se je jače čuo glas:

»Dat ću ti narode u nasljedstvo
I tebi u vlast kraljeve zemaljske.
Vladat ćeš nad njima gvozdenom palicom,
Razbit ćeš ih kao lončarski sud.
A sad kraljevi, razumijte,
Poučite se sudije zemaljske.
Služite Gospodinu sa strahom
I pokliknite mu s trepetom...«

I sad je već vidio u tmini, kako gori ne baš više odviše daleko na jednom velikom kamenu uljenica. Na stijeni kamenoj bio je složen veliki križ, a pred tim križem klečao je u siromašnom, pustinjačkom odijelu starac s dugom sijedom bradom i čitao iz neke pergamene psalam Davidov:

»Primite nas tamo, da se ne razgnjevi Gospodin,
I da ne izginete na stramputici,
Kad se iznenada raspali gnjev njegov.
Blago svima, koji se uzdaju u nj.«

Svršivši, ustade pustinjak, prihvati vrč, koji je stajao do njega, i okrenu se ravno prama Tomislavu. Opazivši ga zaprepasti se malo, trgnu se i stupi korak natrag, ali onda kliknu:

— Tko si ti, koji se usuđuješ u ovu strašnu spilju, u koju već četrdeset godina, otkad ja u njoj boravim, nije se usudila stupiti ljudska noga? Jesi li đavolska napast ili Božiji čovjek? Ako si nečist, nalažem ti u ime Krista Gospodina moga, da se udaljiš od mene!

— Ne boj se, oče sveti, ja dolazim u miru Božjem.

Ali starac ga strogo pogleda.

— Tvoji putovi nijesu čisti. Jesi li razbojnik, koji bježiš pred rukama pravde, ili si zlikovac, koji hoćeš da ovdje pohraniš ukradeno blago?

— Ne boj se, ja sam Tomislav, sin kneza hrvatskoga Mutimira...

Starac raskolači oči, dignu ih prema nebesima i promrmlja riječi, kojih nije razumio, tako su bile tihe.

Ali već je starac pristupio k njemu i klekao preda nj:

— Zdravo, kralju svih Hrvata! Zdravo! Bog te blagoslovio od koljena do koljena! Blagosloveno neka bude ime tvoje, jer ti ćeš biti kralj velik, i tisuće i tisuće godina spominjat će se ime tvoje!

Onda je ustao, uzeo ga za ruku i odveo iz spilje.

Vani je bila zvjezdana noć. Vedra i sveta. Na vedrom nebu nije bilo niti oblačka. Samo blagi vjetrić draškao im obraze nježnim zapuhajem.

— Sinko, — reče starac, — zovem te tako, jer i u mojim žilama teče krv tvojih otaca. Bio sam mlad

i jak i slavan ko ti, ali kad je vladao knez hrvatski Mislav, ja sam se sjetio duše svoje i došao u ovu spilju, da u njoj umrem. I sad je došao čas radosti moje, da uđem u svijetlo obećanje Kristovo i vječne dane mladosti i prave slave. Skroviti su putevi Providnosti Božije, ali toliko mi je u molitvama objavljeno: Kad u tvoju spilju uđe mladi junak, koji će biti kneževske krvi, onda znaj, da ti je došao posljednji čas, ali ti se ne boj i pozdravi ga: Zdravo kralju svih Hrvata!

Tri dana i tri noći boravio je Tomislav uz starca i slušao ga, kako dijete sluša oca svoga, a kad je došao treći dan, starac mu je na rukama njegovim ispustio dušu svoju. I on ga je ponio u plaštu svojem pred spilju, iskopao mu grob mačem svojim, posuo ga zemljom i kamenjem, a na vrh groba stavio mu križ, koji je prije bio u spilji.

Kad je svršio taj posao, kleknuo je, izmolio kratku molitvu i vratio se u očeve dvore.

Ali odonda su njegovi dani tekli ozbiljno i mudro, i on je učio i molio, i molio i učio.

I sad je sjedio u tvrdoj kuli svojoj i mislio na prošlost svoju, na oca svoga, na majku svoju, na staroga pustinjaka-proroka, jer on je sada bio kralj, prvi kralj naroda svoga. Ali on se sjetio i riječi psalmista, koje govori Bog Kristu:

»I dat ću ti u vlast kraljeve zemaljske.«

I njegove se ruke sklopiše same od sebe, a usne mu zašaptaše molitvu.

Bila je već duboka noć. Davno je prestala pjesma seljačka, davno su utrnule luči po dvorovima i kulama. Davno su već spavali momci i mome, starci i starice u svojim kućama. Bilo je tiho, da bi se čulo lepršanje ptičjih krila. Ali mjesečina jednako je sjajila. Zvijezde su jednako svijetlile, i on je bdio i razmišljao, kako da bude dobar i velik vladar roda hrvatskoga. On je bdio, kao i onaj stražar na kuli, koji je pazio, da koji neprijatelj ne uđe u dvor kraljev...

II. U pomoć.

Sa kule zaori rog stražarev u tamnu noć. I mukla jeka odazva se od gore na goru. Ispod kule stajala je tamna prikaza i udarila o gvozdena vrata, da je puste.

I viknu stražar sa kule:

— Tko je živ?...

A začu se ženski glas prikaze, koja je moleći dignula ruke gore prama njemu:

— Pusti me u grad!

— He, — viknu stražar, — to ne ide. Imam strogi nalog, da ove noći ne pustim nikoga.

— Ja moram u grad.

— Nije već još nešto, ženo, pa da si kraljica, ne bih te pustio. Moj nalog je strog i izgubio bih glavu, da te slušam.

Ali ona viknu još jače:

— Zaklinjem te u ime Božje... Otvori! Samo brzo otvori! Ja moram kralju...

Kao da je poludio, stade strašar skakati po kuli i hihotati.

— Hihihi... hahaha. Zar su ti vile mozak ispile? Nije već još nešto! Ti kralju. I još u ovo doba noći. Da nisi uhoda? Da nisi vještica? Da nisi, potari te sveti krst, morana?... Tornjaj se!

I kako je malo čas bio veseo i hihotao od smijeha, sad mu najednom lice poprimi užasne crte straha i bojazni. Na pomisao, da bi to mogla biti kakva zla sila ili smrt, on se prekrsti, a ruke su mu stale drhtati.

Ali prikaza dolje nije se dala smesti. Ona je i dalje udarala u željezna vrata i jaučući molila:

— Bože moj! Bože moj, smiluj se i daj, da mi taj čovjek otvori ova vrata! Čuj! Kunem te Bogom i i zaklinjem. Otvori! Samo brzo otvori! Velika se nesreća dogodila, i samo kralj bi mi mogao pomoći.

Vojnik nagnu obraz preko zida kule još jače i viknu:

— Dakle ti nisi Morana?

— Ah, kakva Morana! Ja sam Smiljka, kći vojvode Budimira.

Stražar na te riječi slegnu ramenima, začeše se za uhom, naškubi svoje usne i odvrati:

— Da, to bi mogla svaka ženetina reći. Ne ćeš ti meni soliti pamet. Nijesam se najio ludih gljiva, nit su mi vrane mozak ispile. Kći vojvode Budimira ne trabunja sama u noći i ne smeta mirne ljude u snu. Već ti hajde, lezi tamo pred drvo, pa sutra ujutro možeš ponovno kucati na vrata. A sad mi daj mira!

I on posve mirno okrenu leđa i stade stupati po kuli ne brinući se više za prikazu dolje. Neka radi, što je volja. Glavno je, da njemu dade mira.

Žena, koja je dolje stajala, zalama rukama. Njezin je glas već iznemogao. Zamagli joj se pred očima i vidjelo joj se, da će pasti na zemlju od bola. Njezin je glas bio hrapav i promukao. Ali ona pribra još svu snagu i povika očajno i strašno:

— Kralju moj, kralju moj, u pomoć! U pomoć!

I sruši se kao mrtvi kamen na zemlju. Ali Tomislav, koji je bdio ovu noć, čuo je užasni krik duše, koja ga je zvala. On je uzeo na glavu šljem, pripasao mač i pohitio na kulu. Saznavši od stražara, da je žena dolje rekla, da je kći njegova druga i junaka Budimira, pohrli dolje i probudivši vratara, koji je uzeo veliki ključ sa police, dade otvoriti vrata.

Pred vratima nađoše onesviješćena tijela mladu djevojku, u kojoj kralj upozna Smiljku, lijepu kćer Budimirovu. Uzvavši još jednoga slugu dade je donijeti u dvor, gdje su probudili dvorjanku kraljičinu, koja se imala pobrinuti, da djevojku dovede do svijesti.

Dugo je časova potrajalo, dok je nisu dozvali k svijesti. Trli su je hladnom vodom i sirćetom. Napokon je otvorila oči i rukom ih protrla, kao da se želi nečemu dosjetiti.

Kralj Tomislav prignu se nad nju i reče:

— Umiri se, Smiljko! Ti si kod mene, kod svoga kralja, koji je najbolji prijatelj tvog oca Budimira. Ne boj se!

A ona upne sve sile i sjede na počivaljci.

— Svijetli gospodaru... Bog sam je dao, da te u taj čas vide oči moje.

— Ako ti je još teško govoriti, nemoj! Pričekaj malo, dok ti ne bude bolje, kćeri moja!

Ali ona je već ustala s kreveta i sjela na nj. I prošavši opet bijelom rukom preko očiju svojih upilji pogled u kralja i htjede da pred njega klekne, ali on joj nije dao.

A ona podiže glas svoj:

— Kralju moj, raširi plašt svoj i prigrni k sebi sirotu bez oca i majke, jer sluga tvoj i brat tvoj, a moj otac Budimir, Bog sam znade, je li još u životu.

I smrači se čelo kralja Tomislava. Njegov jaki i stasiti lik strese se nešto, a onda je prihvati za ruku:

— Kćeri moja, Smiljko, reci, što se dogodilo s ocem tvojim, mojim prijateljem Budimirom? Zar je otišo Bogu na istinu? Kćeri moja, ne boj se, učinit ću sve, što mogu, da ublažim tugu tvoju. A zar nemaš baš nikoga svoga? Zar je otac umro?

Ali ona briznu u plač, i potraja nešto vremena, dok nije mogla da rekne:

— Nije mrtav, već je gore od toga! Mlečići su uhvatili oca moga i prodali ga kao roba Saracenima u Palestinu, a ovi sad traže ucjenu. Tu sam užasnu vijest danas čula. Jedini, koji bi me štititi mogao, moj zaručnik Dragomir, nije u domovini. On je otišao kao hodočasnik u Palestinu, na sveti grob. I Bog znade sam, hoće li se s tog teškog puta vratiti. Ne će li ga izjesti divlja zvijer ili će ga divlji Saraceni nabiti na križ. I zato sam došla k tebi, kralju. Ti si jedina nada moja. Ti si jedini, koji mi možeš pomoći, samo ako hoćeš.

Ona je te riječi govorila s tako velikim pouzdanjem, s tako djetinjom prostodušnošću, da je ganula kralja u srce. I on nije više dao djevojci da govori, već je privinu k sebi i reče:

— Bog mi nije dao kćeri od poroda! Evo ti riječ dajem, a kraljevska se ne poriče, da te odsele smatram svojom kćerkom. Ne boj se, kćeri Budimirova, jer od danas te kralj Tomislav smatra svojim djetetom. I tko je tebi neprijatelj, moj je neprijatelj, i koji na tebe digne ruku, kao da ju je na mene digao. A spas tvoga oca i tvoga zaručnika nije, kako si ti rekla, u mojoj ruci, već u Božijoj, ali čvrstu ti vjeru dajem, koliko je u moj ruci, ja ću nastojati svim sredstvima, da pomognem njihovu povratku. Smiri se, kćerko, tvoja je stvar u dobrim rukama. Ja ću raditi, a ti moli!

A ona smjerno nagne glavu. Suze joj ispuniše oči:

— Kralju, dao si mi novu nadu i novi život. Otkud meni poniznoj službenici tvojoj ta milost, da me se spominje kralj moj?

A Tomislav bez daljnjega razmišljavanja odvrati nježno pogladivši je po kosi:

— Budi dobra hrvatska žena i dobra hrvatska majka! To će biti najbolja zahvala hrvatskome kralju.

III. Zakletva.

Navališe sluge i sluškinje. Neki dvore, neki vino služe. Uvrh stola kralju Tomislave. Sastala se hrvatska gospoda i sjedjela za dugim stolom u bijelome dvoru kralja Tomislava. Zadnje se čete vratile sa bugarske granice, gdje su čuvale stražu, ne bi li još bugarski car navalio na Tomislava. Ali vojska cara Simeona bugarskoga, bila je do nogu poražena, i caru nije na pameti bilo, da gubi svoje ljude u kreševu sa hrvatskim lavom Tomislavom. I sada je

kralj Tomislav uzvao gozbu, da pogosti svoje mile i drage, da proslave junačku pobjedu. Pa i još je bilo razloga gozbi. Bila je to i oproštajna gozba. Kralj je imao sutradan krenuti u cik zore i bijeloga dana daleko, da vidi svoje more hrvatsko i da pregleda svoje lađe hrvatske. Vojnici su pričali strašne stvari. Srpska pogibija bila je užasna. Simeon je doduše imenovao Srbima novog vladara Česlava, ali samo da pretvori Srbiju u bugarsku pokrajinu. Bugarski vojvode pozvali su srpske župane, da dođu k njima, da prime novog vladara Česlava iz njihovih ruku. Kad se bugarski vojvode zakleše, da srpskoj gospodi ne će ništa zla učiniti, dođoše Srbi uistinu. Jadnici. Svi srpski vojvode zajedno s Česlavom okovani su u teške lance i poslani u robiju. Sad provale Bugari na srpski narod, koji su lišili vođâ, i nastade strašan pokolj. Čitav je narod srpski što poklan, što odveden u ropstvo i što se razbježao u hrvatske strane. Srbija je postala velika pustoš. Priča se, rekoše vojnici, da u čitavoj Srbiji nije ostalo više od pedeset Srba.

Svi su nijemo i šutke zurili u zemlju, kao da žele svojim pogledima prodrijeti do središta zemlje. Teški teret ležao je na svima. Jedva su mogli disati i misliti.

— Jadni narod! — reče Mrmonja, stari djed, ozbiljno.

— A braća su nam! — reče rutavi Želidjed...

— Da, braća su nam! — odvrnuše drugi žalosno. I kao da se čitavom odajom razlijevao vonj mrtvačkih svijeća, teška tuga obavijala je sve crnom koprenom. I duboki uzdasi izvili se ispod velikih brčina ovih gorostasnih junačkih ljudina, koji su tako žalosno počeli gozbu...

— Što jadikujete, što plačete ko babe? — zagrmi Bratanja, orijaš u svijetlom oklopu, jak ko mladi bik. — Zar ste zaboravili, da slavimo pobjedu i da smo se sastali u dvoru pobjedničkog kralja Tomislava? Radujte se i veselite! Što je bilo, bilo je, i

opet ćemo snažnom desnicom uskrisiti. Trubljači, zaorite trubljama! Pjevači, zapjevajte pjesme! A vi, peharnici, zar ste zadrijemali? Trista vam gromova, vina amo! Skočite pa natočite!

Na te riječi svi se uskomešali. I doskora se tuga pretvorila u veselje. Vino piju hrvatska gospoda, vino piju, a sa ražnja ovnovinu jedu.

A na čelu je stola uz kralja Tomislava sjedio nijemo čovjek, koji kao da nije spadao u ovo veselo društvo. Bio je to Zakarija, prvak nesretnoga, propaloga naroda, naroda mučenika, o kome su govorili. I svaka riječ pekla ga više nego sve druge. Ta bio je to sam Zakarija, prognani vladar. I ustade Zaharija, knez srpski, visok, koštunjav, kose smeđe i kuštrave, mršav, kože zagarene od sunca, ali izvorana i upala lica, s rukama kao uvelim žutim ružama. Bio je mrk i izmučen, kao čovjek, koji je mnogo prepatio bola, ali on reče snažno i zvučnim glasom, da se sve orilo:

— Velik si i slavan si, kralju Tomislave! Da te blagoslovi Gospod i da te čuva, i kad svane zvijezda jutarnjica i kad sunce pane za planine! Zlatan si grad sagradio, orlujsko gnijezdo savio. I tko bi htio da taj grad ruši, ubile ga munje od oblaka! Ti si moj spasitelj, ti si moj oslobodite!j ! Gordi me je orô ščepao strašnim pandžama. Onaj siledžija, bugarski car Simeon. Tamjan ga ugušio! I htjede da mi mozak ispije. Miljenik sam mu bio, da, učinio me dapače vladarem srpskim. Ali morao bih biti podnožjem njegovih nogu, morao bih biti njegovim divljim psetom i režati na svakoga i navaliti na svakoga, na koga bi me on nahustio. Ne, do sto đavola, to nisam htio. Knez i rob, rob i knez u jednome tijelu. To nisam mogao. U mene je uzavrela krv. I ja sam skinuo lance sa svojih ruku i bacio ih u obraz Simeonov. Pridružio sam se onima, koji su branili i obranili protivnika Simeonova, bizantskog cara Konstantina. Ha, dašto, to je ono zvijere razbijesnilo. Poslao je vojsku na mene, da me pregazi i svrgne s prestolja. Ali pregazio sam ja njegovu vojsku. Bila je premalena,

jer najveći dio vojske navaljivao je u to doba na Carigrad. Kad je Simeon čuo za poraz, vikao je kao ranjeni lav i zakleo se, da će mi živome derati meso s kostiju. »Treskat će gromovi, otvarat će se grobovi, rušit će se Srbi ko snopovi!« — vikao je Simeon. I on diže na mene silnu vojsku. Prestade opsjedati Carigrad i sve se srušilo na mene. Iznebuha Bugari navale. Nisam bacio koplje o ledinu, borio sam se, ali kad sam vidio, da vihor ledenim dahom razbija drvlje i kamenje moje države, morao sam da se spasem, da ne panem živ u ruke silniku. Ah, da vidiš jada i nevolje! Srbije je nestalo. Rastjerali mi narod na sve strane. Srbija je postala dijelom ogromne bugarske države. Finis Serviae! Konac moje države! Propast Srba! Bježao sam, jest bježao sam. Morao sam. A kamo da bježim? Kud će suza nego na oko, kuda ja već do tebe, kralju Tomislave!...

I digoše se mrki vuci, hrvatski junaci i svojta kraljeva i digoše se oni hrabri sa Neretve i oni iz Biokova i oni od Kotora i oni od daleke pomorske Hrvatske i svi jednodušno zaklicaše kralju Tomislavu:

— Bog da živi kralja Tomislava!

I kao da su zabrujali od te vike stari štitovi i stara koplja, stari mačevi i svijetle kacige, što su visjeli na zidovima, kao svijetle uspomene na slavne bitke kralja Tomislava, na bikte, kojima je visoko digao žezlo hrvatsko i krunu hrvatsku.

Ali Zakarija, knez srpski, nije se dao smesti već reče:

— Primio si me, kralju Tomislave, kao brat rođenoga brata. Primio si u zakrilje svoje i mnogo i premnogo srpskih porodica, naročito u južne hrvatske strane. Zaklonio si ih, kao kvočka piliće svoje, i pokrio zlatnim plaštem kraljevske moći svoje, grimiznim plaštem ljubavi svoje. Jesi li? Nisi li?

A Tomislav nasmijana, vedra lica sagnu glavu i odgovori:

— Jesam!

— Jesi! I znao si, da ti to ne će prostiti gordi Simeon?

— Znao sam!

— Ali ti nijesi napustio svoga brata Zakariju ni onda, kad je Simeon poslao golemu vojsku na tebe sa slavnim svojim vojvodom Alogoboturom na čelu!

— Nisam!

— I javio ti Alogobotur: »Svijetli car Simeon javlja ti, da ti ništa ne će učiniti, da će s tobom vječno u miru i prijateljstvu živjeti, ako mu izručiš kneza srpskoga Zakariju na milost i nemilost. Ako li ga ne predaš, onda se čuvaj osvete careve, jer ne će ostati ni kamen na kamenu od države tvoje.« Je li istina?

I odgovori Tomislav i odgovoriše i drugi poglavice hrvatskih plemena:

— Jest, tako je!

A Zakariji se zarumeniše obrazi od uzbuđenja i svečanim glasom reče:

— I ti mene i moje nisi izručio!

Tomislav svetim gnjevom kliknu:

— Kako je mogo Simeon tako šta podla od mene zahtijevati? Hrvati nikad ne bi izručili niti neprijatelja, koji bi u njih zatražio utočišta, a kamo li da izruče brata i milogosta.

I Zakarija se duboko nakloni ispred kralja i nastavi:

— I Alogobotur je s tobom zametnuo boj. S tobom! I ja sam bio u njemu. Junačka me je majka rodila, ali te divne snage, što je tvoje srce ima, nisam vidio. Što ima velikoga, dobroga, plemenitoga, mudroga, snažnoga u narodu tvome, u narodu hrvatskome, sve se skupilo u jednom licu — u tebi. U tebi se jednom divu naroda, geniju i simbolu hrvatske snage, smionosti, postojanosti i veličine ostvarila volja narodna. Ti bi se mogao zvati kralj, heroj, svetac, veliki vođa naroda, ime je svejedno, ali u tebi

— čovjeku usredotočila se duša čitavog naroda hrvatskoga. Ono, što su pokoljenja čekala, ono, što će pokoljenja uživati, sve to se sjedinilo kao u zavjetnoj škrinji u srcu tvome, kralju Tomislave. Ti si srce srca, ti si duša duše hrvatskoga naroda. Takvi se ljudi u stoljećima samo pojedinci rađaju, i zato te je tvoj hrvatski pošteni narod odabrao za p r v o g a k r a l j a svoga, zato će te uvijek, dok bude zadnjega Hrvata, ljubiti, poštivati, slaviti i ime tvoje zaboraviti ne će.

— Tako je! Živio Tomislav! Živio kralj! — zaori dvorana urnebesnim poklicima i tim poklicima nije bilo ni konca ni kraja.

Kad su se ipak smirili, i opet reče Zakarija:

— Kano oluj hitri i gromovni, što hridine i stoljetne hrastove ruši i lomi, slomio si Bugare. Alogobotur bježao je skršen i do kraja potučen. Smrvio si obraz cara Simeona, cara, kome nije moglo odoljeti carstvo bizantsko, cara, pred kojim je drhtao Carigrad silni. Na vrhuncu svoje vlasti postao si kraljem i oslobodio si Srbe i Hrvate.

I Zakarija, knez srpski, prihvati zlatni pehar, što je stajao ispred njega na stolu, i mačem ubodavši desnicu ruku svoju pusti nekoliko kapi krvi u pehar, a onda prihvati pehar obim rukama i reče:

— Da mi je srce od kamena, morao bih da te ljubim. Krv svoju točim u pehar ovaj i Bogom ti se kunem, da ću ostati vijekom bratom tvojim. Bogom te bratimim! Ti si spas moj i naroda moga srpskoga. Bez tebe bi nas satro Simeon gordi. Ali zato ti tvrdu vjeru dajem, da ti vjere prevjeriti ne ću. Kunem ti se Bogom velikim, da će Srbin, dokle teče sunca i mjeseca, svakome Hrvatu biti brat, i da će moj narod, dogodilo se što mu drago s tvojim narodom, postupati bratski. Svaki Srbin, koji Hrvate ljubio i poštivao ne bi, neka je ovim časom od mene proklet u vijeke vijekova, kao nezahvalnik crni i kao gori izdajica od Jude Iškarijota! A Srbinu, koji bi progonio ili digao ruku na brata Hrvata, neka ne bude prosto pred

Bogom. Oči mu guje ispile, izjela ga memla od kamena! Crn mu obraz ostao pred svijetom! Prokleto mu ime i koljeno! Izjeli ga jakrepi i guje!

I Zakarija, knez srpski, prihvati zlatni pehar...

Na te svečane riječi ustadoše svi nijemo, svečano i ustrmiše poglede svoje u kneza. A taj diže pehar k ustima svojim i ispije do dna.

— Bog te blagoslovio! — viknu Tomislav.

— Bog te blagoslovio! — povikaše svi. Starcima se zakrijesiše suze u očima, a mladićima zakrijese oči kao dragulji na žarkom suncu. Tomislav ustane, pođe prama Zakariji, raširi ruke svoje i zagrli ga.

Dugi zagrljaj spojio je u jednu misao i u jednu dušu hrvatskoga kralja Tomislava i srpskoga kneza Zakariju.

— Bilo u sto dobrih časa! — povika starac Mrmonja, kome su sijedi brci pali na ramena.

— Da Bog da! — zaori dvoranom.

— Gospodaru, kralju Tomislave, ljubim ti svilenoga skuta i desnicu tvoju bijelu ruku! — viknu stari guslar slijepac, koji je ušao u dvoranu i čuo zanosne usklike.

IV. Kralj u poslu.

U sobi svog grada sjedio je hrvatski kralj Tomislav sa biskupom ninskim Grgurom, svojim kancelarom. Ispred kraljevih nogu pružio se crni pas, glatke dlake i vučje gubice sa nujnim, ali lijepim velikim crnim očima. Na mramornom stoliću kraj velikog prozora stajala je grčka vaza, koju je dobio na dar od grčkoga cara Konstatina. U sobi nalazio se još i kraljev sokol-ptičar u posebnoj kovnoj krleci.

Tomislav je naslonio ruku na stol pred sobom i upro oči u svog biskupa. I on oštro upita:

— Što radi splitska mitra? Snuje li još uvijek o sporu s mojim hrvatskim biskupom?

Grgur Ninski jedva je dočekao taj upit. On uzdahnu tiho. I s nekom gorčinom reče:

— Skuplja suhi šušanj i drvlje, da upali golemu vatru razdora.

A Tomislav namršti svoje čelo i huknu:

— To bi mi još trebalo. Jedva sam uzeo kraljevsko žezlo u ruke i stao vladati Savom, Dravom i Dunavom i Jadranskim morem. Jedva što su me okrunili na Duvanjskom polju i Hrvati i Latini, a sad sporovi! Ja o tom ne ću ni čuti.

I on ustade sa svog stolca, pođe k prozoru i stade gledati kroz prozor. Vani je sunce sjalo veselo, i divni taj ga je pogled ponešto smirio.

Grgur je opazio kraljevu uzbuđenost i ostavio ga, da se umiri.

Biskup je bio učen čovjek. On je uz svoje slavenske knjige učio i latinske klasike. Poznavao je Vergila i Horacija, latinske pjesnike, a upoznao je u stranom svijetu i otmeni život raznih stranih dvorova. Naučio je i umjetnost vladanja i kako se djeluje mirom, dostojanstvenim mirom na ljude, i zato je sada šutio.

Ali ta šutnja nije dugo trajala, i kralj se vratio k svomu stolcu. I on posve mirno reče Grguru:

— Zbori!

A ovaj sabravši svoje misli i pogladivši svoju bradu s iskrenim i nešto žalosnim pogledom stane govoriti:

— Svega imaš, kralju moj. Iz zlatnih vrčeva piješ, zlatan je štit u tvojoj ruci od kovana zlata. Istočne ti mirise nose i sudove od suhoga zlata. S oružjem raskošnim tvojim ne može se takmiti ni car bizantski. U tvojim konjušnicama konji su najplemenitije pasmine. Ali na što taj sjaj? Tvoje će kraljevstvo pasti, ako ne bude ljubavi u njemu. Zato daj, da sretno riješiš spor naš, i ne krzmaj! Papa sam piše tebi i knezu Mihajlu, knezu humskom, kao i svim vašim podložnicima, da dadete djecu podučavati u latinskom jeziku, da se uvede latinska liturgija i da djecu šaljete u nauke. Pismo papino počinje riječima: »Ivan biskup, sluga slugâ Božjih, milom sinku Tomislavu, kralju Hrvata...« Kako vidiš, papa te najvećom ljubavlju spominje kao hrvatskog kralja, ali spor između latinskog sve-

ćenstva i mene ne rješava povoljno u taj čas za mene, jer je krivo obaviješten. Dok si bio samo knezom Hrvata i dok je moja biskupija obuhvatala čitavu zemlju, lako mi je bilo čuvati svetu baštinu sv. Ćirila i Metoda. Nitko nije bio u hrvatskim krajevima u crkvenom pogledu od mene veći, a nada mnom samo papa. Papa me je posvetio za biskupa i primio je sve Hrvate pod svoje okrilje. Ali otkad ti se pokoriše dalmatski gradovi, odonda počinje boj između latinskog i hrvatskog svećenstva, između Splita i Nina. Ti si mi toliko puta rekao, da si ti kralj jednih i drugih i da su ti državni poslovi nada sve, a da se u te naše razmirice ne ćeš miješati. Ali to tako ne ide...

Tomislav nije rado slušao riječi biskupove. Njegovo se čelo smračilo i na licu mu se zapažao nemir:

— Moj dragi biskupe, ti znaš, da te volim i slušam, ali sad ja uistinu ne ću da se miješam u te poslove. Zar ne znaš, da sam baš danas primio vijesti, da se Madžari opet pripravljaju, da navale na posavske Hrvate? Vi sebi uredite crkvena pitanja i složite se, a meni pustite mira, da svoju slavnu i veliku državu uredim, da bude trajna, velika i za moje potomke.

Grgur se nije dao smesti.

— To bi sve lijepo bilo, moj kralju. Ali latinski svećenici ne miruju. Oni kod pape traže skoro riješenje. I eto, baš je to, što ti danas moram javiti. Papa Ivan želi, da se taj spor što prije riješi, i moli tebe, da ga što prije riješiš već zato, jer ima i drugih hijerarhijskih crkvenih pitanja, koja treba da se riješe. Ti dakle po papinu naputku sazovi c r k v e n i s a b o r čitave Dalmacije i Hrvatske u Split, kamo sazovi sve biskupe i druge svećenike, svjetske velikaše, a naročito kneza humskoga Mihajla, gdje će se raspravljati o izravnanju spora za prvenstvo između prvostolnika splitskoga i biskupa hrvatskoga, o slavenskom jeziku u crkvi, o crkvenim odnošajima u crkveno-hrvatskim i drugim oblastima. Napokon

mora se govoriti tamo i odrediti uređenje crkvene stege i ćudoredni život i svećenstva i svjetovnjaka. Papu će zastupati njegovi poslanici Ivan, biskup jakinski, i Leon, biskup prenestinski.

Tomislav je mirno promatrao biskupa, a onda reče:

— Dragi moj kancelaru, ja dakle određujem, da se taj sabor drži, i pokoravam se volji svetog oca pape, jer on je središte vjere naše, on je naš otac i vođa, on je sunce u noći naših dana i žarište ljubavi naše. Tko njega ne sluša, taj više nije katolik i učenik Kristov. Naši pređi uviđali su to. Hrvati su pristajali uz papu i onda, dok su dalmatinski gradovi bili uz raskol. Kad govorimo o crkvenim stvarima, onda daj da osobito bacimo oko na redovnike, pa želim, da se razviju osobito samostani sv. Benedikta. Moj pređ knez Trpimir sagradi za spas svoje duše manastir ispod Klisa u Rižinicama. Tamo se ponosno diže luk s napisom: Pro duce Trepimiro (za kneza Trpimira). Ti to znaš?

A Grgur Ninski odvrati:

— Kako ne! A znam i razlog, zašto je knez Trpimir sazdao taj samostan. On je to izjavio sam u svojoj listini: »Sagradih manastir i u njemu smjestih zbor braće, da me njihove molitve, kao i moja riješi grijeha pred Bogom.«

— Tako je! Moj otac Mutimir potvrdio je tu darovnicu pred superpozitom Citalijem. Ja želim, da se taj manastir naročito podupre, a tako i onaj svetoga Krševana (Krizogona) u Zadru. Ti su manastiri žarište znanosti i pismenosti. Sâm sam vidio divno ispisani rukopis: »Epistolu sv. Pavla Filipćanima«... Oni imadu vrlo dobre škole, i što mi je drago, u njima se goji i latinski i hrvatski jezik.

— Tako je pravo. Ta ja sam ti toliko put opetovao i znam na izust riječi knjige staroslavne, u kojoj piše, a iz koje su već toliko put prepisane ove riječi: »Sveti muž Kostanc naredi popove i knjigu h r v a t s k u, i stumači iz grčkoga h r v a t s k u i na knjigu

hrvatsku istumači evanđelja i sve pistule crkvene, i tako staroga, kako i novog zakona, i učini knjigu s papinim dopušćenjem i naredi misu i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu.« Čuvaj dakle, hrvatski kralju, našu hrvatsku svetinju!

— Budi uvjeren, — odgovori ozbiljno kralj Tomislav, — da ću nastojati, da nam ono ne pogine, što je naše od starine. Ipak nemoj zaboraviti, da ne mogu Latinima u mojem kraljevstvu naložiti, da uzmu našu liturgiju. Mene splitski sabor zabrinjuje, jer će se Latinjani oboriti na naše svetinje. Ali ne boj se. Budi odvažan, i Bog će nam pomoći. Ne smiješ zaboraviti niti to, da je hrvatski narod, osim za dobe kneza Zdeslava, bio uvijek vjeran svetoj stolici u Rimu, dok su latinski gradovi pristajali uz grčki raskol. To će sveta stolica zacijelo uzeti u obzir. Bude li crkveni sabor u Splitu učinio, što se ne bi slagalo s nama, sveta stolica, kad se dobro izvijesti, bit će uz nas.

Grgur Ninski reče:

— Čuj me kralju! Nadbiskup splitski izgubio je svoje pravo u hrvatskoj zemlji, kad se odmetnuo od rimskoga pape i podložio patrijarhu carigradskom. Ninska moja biskupija ustanovljena je po pravu od samog pape u Hrvatskoj. On je posvetio sam ninske biskupe Teodozija, Adalfreda i — mene. Ja sam pravi primas-prvostolnik u ovoj državi Hrvata. Pazi na to i brani me! Glagolica pak naša odobrena je od pape Hadrijana II., i Ivana VIII. Brani je...

— Ne boj se, — odvrati kralj, — branit ću. Ali nemoj zaboraviti, da ja kao svjetovnjak nemam prava da se miješam u strogo crkvene stvari, a onda da moram paziti, da ne povrijedim niti Latinjane, koji bi se mogli razjariti, i oni, koji su se tek nedavno vratili k Rimu, povesti i dovesti naš narod u pravi raskol, a to pamti, moj biskupe, da ja želim, da se u hrvatskim zemljama uzdrži jedinstvo vjere katoličke, kojoj je glava i čuvar, štit i kotva sveti otac papa u Rimu. Udri pastira, razbježat će se

ovce. Odsijeci hrvatsku granu od stolice sv. Petra. i ona će uvenuti. Tako ja mislim, i dosta o tom. Ali jer znam, da mi je glagolica mila, zato neka se baš u benediktinskim samostanima ozbiljno uči. A sada da govorimo o školama. Osobitu pažnju treba da posvetimo uzgoju i školama u samostanima, i to ne samo za onu djecu, koja se posvećuju svećeničkom stališu, već i za svjetovnu djecu, već od pete godine. Ti znaš, da ja želim, da se osobito uzdigne seljački svijet. U mom su kraljevstvu seljaci slobodni, a ne kao u nekim drugim zemljama Evrope kmetovi. Moji seljaci građani i plemići imadu potpuno pravo na svoje zemljište i na tlo. Oni mogu da njim potpuno slobodno raspolažu. Seljaci su potpuno slobodni građani hrvatske države, ravni građanima i plemićima. Mogu biti svjedocima. Taj naš seljački stališ, koji nas hrani, ja želim napose unaprijediti. Zabilježi to, moj kancelare... Ja želim, da se po Hrvatskoj grade ceste, uzdižu mostovi, trgovina da još više procvate, a naši hrvatski obrtnici, naši graditelji i naši zlatari da prave remek djela. Naša hrvatska umjetnost na velikom je stepenu, i drugi joj se dive. Naše je vezivo divno! Al ja hoću, da bude sve to još ljepše, još sjajnije, još divnije. Neka se zna za hrvatsku slavu, i da Hrvati ne samo da nisu zadnji na svijetu i barbari, već da stupaju na čelu prosvjete. Tako budi! To je moj život, to su moje misli.

V. Zlokobna osnova.

Čovuljak, u šarenom odijelu, obučen ko talijanski kicoš, povlačio se šikarjem i trnjem po neprohodnim putovima. Išao je oprezno i polagano i svaki čas bi se obazro, da vidi, ne ide li tko za njim. A tko da ga slijedi u toj gorskoj samoći, u kojoj se ni zvijerke ne ćute voljko? Morao je da prođe još čitavu šumu, da dođe do cilja. Nad njim se dizalo visoko stabalje, koje je njihano vjetrom zujilo nezadovoljno svoju

tajnu pjesmu. Korenje tog drvlja iskakivalo je često iz zemlje, pa je putnikova noga često udarila o taki korjen. Bose noge čas bi stupale po vlažnoj mahovini, čas po starome šušnju. Staza je postajala sve težom i užom, a on je morao da se penje uz brdo. Svaki čas šušnula bi kraj njega zmija otrovnica ili koji bezazleni gušter, ali on se na te životinje niti obazirao nije. Najedamput prestade šuma, i on se našao na čistini. Nedaleko se pred njim dizala uvis visoka hridina, a pred njom stara malena kućica od drveta i pletera sa slamnim krovom. Na tom krovu vijugao se žuti i gusti dim. Kolibu je okruživala ograda od kolaca s isprepletenim šibljem. Na jednom kolcu visio je crni gavran.

Čovuljak stade. I opet je stao oprezno promatrati okolo naokolo, a onda primakne dva prsta lijeve ruke k svojim usnama, i taj čas začu se oštri zvižduk, koji se je ponovio tri puta.

Čovjek je čekao mrko i neodlučno. Uzdignuo je glavu i naćulio ušesa. Nepomično je uperio svoj pogled na kolibu.

Vjetar je hujao preko klisure, šuma je iza njega stenjala, a čuo se šumor dalekih voda, valjda pojedinačkog slapa, koji se golemom snagom rušio u ponor. Iz šume je doletila svraka. Sjela na granu stabla ispred kuće i stala se derati. Kukci zujali i brujali jatomice po zraku.

A mali čovuljak još nije dobio odgovora na svoje pitanje.

— Zašto ne odgovara, zašto ne odvraća znak ? — naljutio se on.

Na njegovu se licu stao odrazivati strah, i on izvuče od pasa sjekiru, svijetlu i oštru.

Divljačku stazu je sretno prošao, a sad na toj čistini, koja se pružala sa svojom zelenom travom i žutim cvijetovima kao lijepi sag, tu da bude opasno ? Ta ga je misao uznemirila. Guje mu nisu naudile ni divlje zvijeri, a ovdje, gdje cvrkuću sjenice i češljugarke sa svojim crvenim glavicama, tu, gdje vladisavka pozdravlja modrim cvijetovima, a gdje bijele ivančice sa zrakama sunca šapću i srebrna breza ponosno diže svoj lik, tu da strada?

Ali sada se začu odziv. Isti znak i tri puta.

Na vratima kolibe pojavila se stara, prastara ženetina u seljačkom odijelu, pognuta lika s vretenom u ruci. Oprezno je otvorila vrata, a uz nju se pojaviše dva kurjaka, dva zvjerska divlja psa, koji su nijemi stajali uz gospodaricu, iz krvavih očiju im je sijevala živa vatra, a jezike isplazili, kao da su zmajevi. Vidilo se, da su spremni na poziv svoje gospe zagristi u čovječje meso i da jedva čekaju, da rastrgaju došljaka.

— Mir, Derane! Mir, Kugo! — zakriješti stara i oni se povukoše natrag u kolibu.

Stara mahnu došljaku rukom, da joj se slobodno približi.

Ovaj je gotovo dotrčao do nje i pozdravio je davši joj ruku.

— Koga si đavla tako dugo krzmala ? Zašto mi se nisi odmah javila ?

— Hihi, — nasmija se stara, — morala sam najprije da postanem starom vješticom. Morala sam vore navorati, oči udubiti, usne pomodriti. Hihi, morala sam, kako vidiš, postati staricom, starom staricom, jer nisam znala, tko to ide, da me vidi.

— Pa zar nisi čula znak ?

— Eh, moj dragoviću, znak može i drugi tko da nauči. Pa taj drugi da nađe gospu Raosavu, izgubili bi, moj dragoviću, i ti i ja glavu. A to me baš još nije volja.

— A nisi li mogla da kroz svoju rupu mene upoznaš ?

Stara mahnu rukom i nasmiješi se zlorado.

— Nijesam znala, da li za tobom ne dolazi još kakvo društvo. Ali kako vidim, ti si sam. Pa u ovo neobično doba! Koja li te sreća donijela ? Je li sreća ili je nesreća ? Brate moj, nekako mi izgledaš, ko da su ti pure kruha izjele...

A on prekine gotovo ljutito njezin govor i stupi u drvenjaru, preko visokog praga u tamnu odaju, u široki i hladni, crni začađeni prostor, gdje je sa stropa nad kamenim začađenim ognjištem visio veliki kotao na stropu, učvršćen na velikom lancu. Na ognjištu je gorila vatra. Tlo kolibe bilo je posuto slamom.

— U imenu Svetovida i Morane...

— U ime boga, staroga krvnika! — odvrati žena. — Dobro mi došao, brate moj Kojčine!

A ovaj se svali na klupu uz stijenu svom silom, da je zaškripila, i udari šakom po koljenu.

— Nisam dobro došao. Nisam dobro došao. Sestro, zlo je! Zlo je i naopako. Zlo je, i ako ti ne znaš pomoći, bit će i gore.

Sestra je međutim zakračunala drvenim zatvorom vrata i skutrila se do Kojčinovih nogu na malu stolicu. Nju nije ostavio ledeni mir i ničim nije odala bilo kakvu uzrujanost. Gledala je nepomično u obraz svoga brata i zurila u nj kao u kakvo strašilo sablasno i nijemo.

I nepomična kao kip otvori usta, iz kojih izviriše crni zubi, i reče lukavo:

— Smiljka!?

A on se lecnu na to ime zapanjen, kako je pogodila njegova sestra ono, što je htio da kaže, i ponovi:

— Smiljka! Kako si to pogodila?

A ona mahnu navoranom, žutom rukom i nasmija se zvonkim mladenačkim glasom:

— Alaj je to teško. Zar ne znam, da je moj brat Kojčin poludio za svojom gospodaricom? Zar nismo one niti zapreli nas dvoje, one niti, koje treba da stvore mrežu za zvijerku tanku i visoku, svilene kose i bijelih ramena? Pa ti, moj derane, i ne znaš o drugom da govoriš već o Smiljki. Zavrtila ti mozgom nesretnica, i to je njezina propast...

— Zašto propast?

A ona mu se i opet nasmija u brk udarivši ga pri tom po koljenu svojom rukom.

— Zašto propast!? Ne, ja te volim kao brata, ali bome da te moram uzeti za muža, voljela bi skočiti u jezero sa hridi, ili pojesti usijano olovo.

— Sestro?! — promrmlja on gorko.

— Šta: sestro! Valjada nisi lud, pa da ne znaš, da si rugoba. Nakaza si, lice ti je kao u krastače žabe. Brr! Mila majko, otkuda sam ti ja sestrom? Moraš priznati, da sam lijepa.

— Da, kad skineš ovu masku vještice.

— A ti moraš da priznaš, da si nakaza.

I ona se stade smijati glasno, da su joj suze navrle na oči, i dugo se tako smijala.

On je taj napadaj njezina smijeha, ako i nerado, morao da podnese, jer je poznavao svoju sestru. Ako bi joj se zamjerio, onda ga ne će ni po godinu dana da gleda, a sada ju je trebao, i te kako trebao.

I kad se ona napokon prestala smijati, reče on pokorno ko pas, kad se boji gospodareva biča:

— No jesi li se sada dosta nasmijala na moj račun? Dobro, kad te bar veseli, neka ti bude. Nakaza sam, kako ti veliš. Ali ta nakaza ima srce ko ti. Ta nakaza ima živu krv, koja vrije i struji tim žilama, koje hoće da puknu i prepuknu. Ta nakaza stenje i bjesni, plače i razbija, tepa nježno ime i kune kletve najstrašnije, da se trese i nebo i zemlja. Ta nakaza...

Ali sestra mahnu rukom:

— Stani! Jesi nakaza, jesi. Ali kaki si, taki si, moj si. Volim te, a što te drugo briga! Reci mi, koja ti je na srdašcu tuga, i ako mogu, pomoći ću.

I u suznim mu očima sijevne kao tračak nade, ali ipak reče gotovo grubo:

— Smiljka nam je pomrsila račune.

A sestra nađe na njegovu licu strah pred nečim strašnim, kroz koji je tek kao hitra dragušica preletila iskra nade i zapita:

— No?...

I otvorila se bujica njegovih riječi:

— Sve nam je dosele pošlo za rukom, kako smo zasnovali. Nagovorio sam Smiljkina zaručnika Dragomira, da je pošao u Svetu Zemlju, i tako smo se riješili suparnika. Moja je stvar, da se više nikad ne vrati. I sa Smiljkinim ocem stvar je divno uspjela. To si ti majstorski svojim vezama udesila. Dali smo gospodara, oca Smiljkina, uhvatiti u ropstvo. Izdali smo ga ko Juda kršćanskoga Krista. I Mlečani ga prodali Saracenima, pa sada on negdje u verigama tuca kamenje u kojem rudokopu...

Zadovoljno se smiješila sestra i njihala svojom glavom nadesno i nalijevo pucketajući prstima lijeve ruke.

— I ne će se više nikad starkelja da vrati! — zapjevuckala je ona piskutavim, izvještačenim glasom, koji je imao neki gorki prizvuk. — Osvetila sam se.

— Osvetila ? — začuđeno će brat.

— Da, osvetila.

— A ja sam mislio, da radiš iz ljubavi bratske.

Ona ga rukom pogladi po obrazu.

— Umiri se, moj guštere, pa da i iz ljubavi bratske.

— Ali on će se vratiti.

A ona, koja je dosele sjedila na podnožju kraj brata, skoči na te riječi uzrujano i zaprepašćeno, a lice joj poprimi strašni izgled.

— Šta laješ! Jesi li poludio ? Ne, to ne smije biti. Tako mi oči iskapale!

— Pa ipak je tako.

— Reci!

— Smiljka je pobjegla u noći isti dan kralju Tomislavu.

— Ha, prokleto ime! Uvijek na kopnu i moru smeta našim poslovima i progoni naše ljude.

— Pobjegla je Smiljka k njemu. A on...

— A on ?

— Obećao joj vratiti oca i kraljevskom se riječju obvezao, da će mu tako dugo biti kćerkom, dok joj se ne vrati otac.

Njezine su oči divlje gledale. Ona je gorila od srdžbe. Njezin bijes bio je golem.

— Što se taj prokletnik miješa u naše poslove ? Ali ne će mu poći za rukom!

— Hoće. On je odmah isto jutro poslao svoja dva židova u Palestinu s bogatim darovima i otkupninom. Pa kako je on s arapskim kalifom u dobroj trgovačkoj svezi, poći će mu zacijelo za rukom, da staroga Smiljkina oca vrati ovamo. A to znači, da smo mi dobro zamislili, ali da je sve palo u vodu, moja Vučice.

A Vučica udari šakom po stolu, da su kovne čaše zazveketale i da su psi prestrašeni stali zavijati.

— Tako ja ne bila vještica, biljarica, trovateljica, variteljica otrovnih napitaka, vračarica i kći Morane, božice smrti, ako ne pobijedimo u toj stvari! Oganj i otrov, voda i munja! Bodež i konop! Sve to spremno je za one, koji bi nam se oprli na putu bogatstva, slave, užitka i vlasti. Glavu gore! Ne boj se! Ti i ja gospodovat ćemo Smiljkinim gradom i čitavim krajem. Smiljka će biti tvoja žena i tvoja ropkinja, ali ti mene moraš slijepo slušati...

— Slijepo ? ! — odvrati on.

— I ako bude trebalo, ubijati, paliti, razarati, bunu dizati, Simeonu Tomislava prodati...

— Ubijati, paliti, razarati! — ponavljao je ponizno Kojčin.

— Smrt kralju Tomislavu i svima, koji bi nam bili na putu!

— Smrt svima! — odgovorio je on kao njezina jeka.

A ona pakosno naceri svoje usne. Iz očiju joj je sijevala paklena zloba. Objema rukama ščepa brata svog za ramena i stade ga divljački, kao da je poludila, tresti.

— Tako je, moj divni Belzebube, tako je, moj Sotono crni, tako je, moj brate!

Onda za čas pusti svoga brata, prihvati bodež, koji je ležao na stolu, i silnim zamahom zabode ga u stol. Lice joj se cerilo:

— Tako će biti probodeno srce Tomislava!

VI. Očitovanje.

Kad se Kojčin vratio u dvor gospodina svoga, našao je tamo Smiljku. Smiljka se po želji kralja Tomislava vratila u svoj grad, tvrdi i čvrsti Obrad. Grad je bio na visokoj hridi, a dolje ispod njega bučili su morski valovi. Njezin dvorski Kojčin ponizno je pozdravio svoju gospodaricu i nije je niti pitao, gdje je bila. Kralj Tomislav dao joj je družicu, neku svoju rođaku, koja ju je imala paziti kao dijete i njegovati. Uz to je imala zadaću, da od vremena do vremena kralju javlja sve, što se važnijega zbiva u Obradu gradu. Smiljka je dobila nalog, da se iz grada ne udaljuje, neka trpi, dok joj se otac i zaručnik ne vrate, dragovoljno sužanjstvo. I sad je bila u dvorskoj kapelici. Smiljka se ponešto smirila, ali bljedoća njezina lica pokazivala je, da je teška tuga mori. U njezinim možđanima kljuvalo je nešto i u njezinoj se duši stvorilo nešto novo, dosad nedoživljeno. Dosele je sve zagonetke života znala riješiti tako jednostavno, tako priprosto, kao ludo, nevino čedo na krilu majčinu. I ako joj je došlo kakvo teže životno pitanje, skočila bi do oca svoga, dobroga učitelja, tješitelja i mironosca. I opet bi se oblak tuge skinuo s njezina čela, ko što se tmasti oblak kida ispred žarkoga sunca. Ali sada je ostala sama u pustim odajama, i tko zna, hoće li se ikada vratiti njezin vjerenik i njezin otac. Ta dva mila bića, koja su tako dragosno obasjavala njezin život, kako obasjava prebijelo trešnjino cvijeće pune puncate voćke proljetno divno sunce u po bijeloga dana.

Njezine su oči tražile požudno sliku na stijeni, ispred koje je bilo klecalo. Bila je to stara bizantska slika Blažene Djevice Marije sa zlatnom oplatom, a ispod nje je visjelo propelo.

Ona podigne ruke i raširi ih prema propelu:

— Bože moj! Bože moj! Ti si poslao teško ovo iskušenje djevojačkoj duši mojoj i ostavio me samu, kao što si ti bio sam u pustinji i na maslinskoj gori, i kao što si bio napušten na smrtnom času križa. Ja sam službenica tvoja. Ali, Gospode, smiluj se i ne daj, da to dugo potraje! Krhka sam posuda, slomit ću se, slaba sam biljka, uvenut ću!

I u taj čas bilo je u njezinoj duši tako teško, kao da joj srce pritište neki veliki kamen, kojega se ne može da riješi.

I ona pade u mračne i teške misli.

Satovi su tako prošli, i ona je pokunjeno sjedila u kapeli, i njezina duša bludila je ponovno i gledala je najednom otvorene ispred sebe jazove zla i opačine, o kojima nije prije nikad ni slutila, da ih imade. Oh, da je moglo ostati ono doba proljetnoga bijeloga cvijeća, nad kojim su lepršali zlaćani leptiri, ono doba radosti i mladih bezazlenih dana! Sve je to prestalo. Ona gleda samo trnje i kamenje i krv teče iz njezinih izranjenih ruku, i krv teče iz njezina srca...

Sve veće sjene padale su na njezinu dušu, i htjela je da svisne od bola.

— Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio? — kliknu napokon ona.

Ali tad se začu prigušen smijeh. Ona se lecnu i opazi pred sobom Kojčina.

— Što tražite ovdje? — upita ga ona strogo.

— Došao sam potražiti milostivu gospođicu, jer smo već svi zabrinuti, kamo u posljednje vrijeme nestaje. Ali kako vidim, nije ništa zla. Pripravа za opaticu, zar ne? — doda zlobno.

— Šutite! Vi niste moj gospodar. I nemate me uhoditi. Jeste li čuli? ...

Kojčin se počeše za uhom i nasmijano reče ispričavajući se:

— No, no, pa nijesam ja htio gospođicu da vrijeđam. Ali čuo sam posljednje riječi tvoje, a to su bile: »Bože, Bože, zašto si me ostavio?« To doduše nisu izvorne riječi, to je samo oponašanje Kristovih riječi na križu, ali na nepravom mjestu.

— Zašto? — trgne se ona.

— Jer vi niste osamljena. Sam kralj vas smatra svojom kćerkom, a to nije mala stvar. Pa sada imate svoju družicu. Pa onda imadete mene, čovjèka, koji vas nada sve obožava i koji je sretan, da može poljubiti trag cipela vaših i koji ne može da živi, ako ne diše dah vaše anđeoske duše.

— Bog budi s tobom, što to brbljaš, Kojčine?

Ali on se više nije dao odvratiti od svoje namjere, da joj napokon očituje svoju ljubav. Što je to bilo u dvorskoj kapeli, to ga nije nimalo smetalo. On i njegova sestra bili su zapravo poštivači starih poganskih bogova, i on je sada u duši pozvao u pomoć Sventovida i sve ostale bogove.

— Ja da brbljam? Oh ne. To su ružne riječi iz tako lijepih ustiju, iz kojih bi morao da teče med i mlijeko. Ružne riječi, a ja očekujem blage, lijepe, milostive, ljubezne. Ljubavne, htio sam reći.

Suton se spuštao, i kroz visok prozor dvorske crkvice padale su rumene zrake sunca na zapadu.

— Sunce zapada, — reče on drhtavim glasom, — a moje mora da svane. Jest, gospođice, moje mora da svane. Ja hoću, ja Kojčin, i tako mora biti. Upregnut ću najdivnije bijele konje pred kola tvoja, ti divna božice proljeća, i iskitit ću kola ponajljepšim cvijećem Azije...

Smiljka ga je prestrašeno neko vrijeme promatrala, ali onda ga oštro prekine i reče:

— Kojčine, ti buncaš. Zar si poludio?

Ali njegovo je tijelo stalo drhtati, njegove se nozdrve raširile, njegove se oči iskolačile. U taj je čas uistinu izgledalo, da je poludio ...

— Poludio, da, ja sam poludio za tvojom svilenom kosom, za tvojim labuđim vratom. Zar si slijepa, zar uistinu nisi vidjela, zar uistinu ne vidiš, da te ljubim i da ćeš postati mojom ženom ili ničijom? Zar misliš, da ćeš se oteti sudbini? Tvoj lik se ispred mene uvijek izdiže kao svijetli oblak iz mračnih gudura moje duše. Ti preda mnom lebdiš, kad se smijem, kad kunem, kad mačem i sjekirom siječem. Kad glavu krenem desno, tamo si ti. Kad glavu krenem lijevo, i tamo si. Kad te gledam, omamljen sam, kao da sam se napio grčkoga vina, i sve mi se sviđa. Htio bih kuće i kućišta, stabljike i zvijezde, verige i kamenje. Ti mi dočaravaš miris poljskoga cvijeća, oblivena sunčanim sjajem. Eto to je! U sjaju tvojih očiju takva je snaga, da mi se tali tijelo kao olovo na žeravci. Išao bih za tobom na kraj svijeta. Pregazio bih najstrašnije trnje, preplivao najdublje rijeke. Eto to je. Sad si čula, i tu nema druge, već hajde, budi mojom!

On je te riječi govorio s takim uvjerenjem, da je ona morala vjerovati u njegovu ljubav. Te njegove riječi bile su govorene kao neki divlji, isprekidani uzdisaji, što su nekako sablasno odjekivali na zidinama malene crkvice. Na njegovu licu odrazivao se taj čas neki prigušeni, očajnički bol čovjeka, koji zna, da je nakaza i ruglo svijeta, a ipak je željan, da živi životom onih, koji sjaju ljepotom i mladošću svojom.

— Ja puzam pred tobom, plazim ko crv, — vikne joj najednom, — i ti me možeš zgaziti ko crva, ali ne, ti si dobra ko bijeli dan, ti to ne ćeš učiniti!

S njegovih suhih ustana otkinuo se neki neartikulirani glas. On se hvatao za grudi i izgledao je kao čovjek, koji se guši.

Smiljka ga je promatrala. Ova ružna nakaza, što se ispred nje svijala kao u procjepu guja, s ovim nacerenim od bolova licem, s ovim prigušenim očajnim

poklicima, nije joj ovaj čas bila odvratna. U njezinom se srcu stala buditi samilost s tim čovjekom, kome nije mogla pomoći, a kome je nehotice zadala toliku tugu. I imajući smilovanja reče ganuta:

— Kojčine, ta smiri se, ubogi čovječe! Izbij sebi iz glave te mahnite misli! Ta ti znaš, da sam s drugim vjerena. Dragomir će se skoro vratiti!

To ime djelovalo je na nj, kao da je stao na zmijsko gnijezdo. On skoči i vikne dižući s prijetnjom šake:

— Prokleto ime! Prokleto ime! Kunem ti se, da ćeš biti slobodna od njega. Živ se Dragomir ne će vratiti. Nikad... nikad... nikad!...

I dok je to govorio, stade škrgutati bijesno zubima, kao da će izgristi ono »prokleto ime«, kako je rekao.

Smiljku uhvati groza.

— Umiri se, dragi Kojčine, umiri se! To će proći. Krv ti je udarila u glavu.

A on stade objema rukama čupati kosu svoju.

— Krv, da krv... Prolit ću krv. Prolit ću more krvi. Utopit ću cijeli svijet u krvi, ali ti moraš moja biti. Ti moraš! Čuješ li? Moraš. Ili milom ili silom. Dane i noći, noći i dane ta me misao vodi, ta me misao uznosi. U tvojoj je ruci, da učiniš iz mene čovjeka ili zvijer. Budeš li mojom, ja ću te slušati ko rob. Bit ću uz tebe janje. Jesti ću ti iz ruke. Moći ćeš me maziti, al moći ćeš me i bičem udarati. Sve ću ti dati. A odbaciš li me, i onda ćeš biti mojom. To je tvoja sudbina. Ali onda ću biti zvijer, ne više čovjek, zvijer krvi žedna, zvijer, koja će trgati živo meso ljudima s kostiju i uživati u krvi... u krvi... u krvi! Odluči! U tvojoj je ruci. Što hoćeš da budem, čovjek ili zvijer?

On se baci do nogu Smiljki i stade joj cijelivati noge...

— Oh, život ili smrt u tvojoj su ruci! — reče slabim hriputavim glasom, ko da mu je na plač.

Govorio je sa raskolačenim, suludim pogledom, a ona se stala tresti od straha. Ipak mu odvrati:

— Kojčine, ti znaš, da to nije u mojim rukama. Ja sam već svoju ruku dala drugom.

On naglo ustane. Obraz mu je problijedio.

— Ako nije u tvojim rukama, onda je u mojim. Žene ne smiju imati volje.

I on raskrili svoje ruke i uhvati Smiljku u svoj zagrljaj.

Njegove usne zapiljiše se u njezine. Njegov strastveni cjelov probudio je u Smiljki sav ponos djevojačke duše, i ona skupi svu svoju snagu i udari šakom napadača po čelu. Naglim okretom istrgne se iz njegovih ruku, odgurne ga svom silom, da je pao, i poleti prama vratima crkvice.

Ona stade bježati, što su je noge nosile. Iza nje se orio smijeh, strašan smijeh, kao da dolazi iz dubine pakla. Taj smijeh je bio tako strašan, da su joj protrnule sve kosti. Pretrčala je dugi hodnik i dotrčala do svog stana, do kojeg se uspela kamenim stubama. Ali onda više nije mogla. Ostavile je sile, i ona pade onesviještena, bez daha na prag svoje odaje.

Tako ju je iza nekoliko časova našla njezina čuvarica, koju joj je dao sam kralj Tomislav. Ona brzo dozva dvorjanke, i ove unesoše onesviještenu gospodaricu u sobu i staviše je na krevet. Žena, koja se razumjela u liječenje, stavi glavu na njezine grudi i osta časak zamišljeno:

— Živa je, — reče, — njezino srce kuca!

— Bogu hvala! — odahnule sve.

Ona je počivala blijeda ko smrt, prekrštenih ruku i sklopljenih očiju. Skinule su dosta teško s njezina tijela odijelo i presvukoše je u noćno ruho... Sve se to s njom događalo, da nije nijednim znakom pokazala, da što osjeća.

Žena, koja ju je ogledala, da li živi, i opet se zabrinuto nad njom prignula.

— Ona još diše i srce joj kuca. Ali to će biti težak slučaj. Vrlo težak. Bijedna gospodarica, ne može da k sebi dođe. Upala je u nesvjesticu, koja

bi mogla i dane potrajati. Usta su joj suha. Bit će da se stvara groznica. Da je nije, — oslobodi Bože, — kaki vukodlak napao i da joj nije krvi pio. E, on se može da provuče i kroz najmanju rupicu. Tu ne mogu da te obrane ni zatvorena vrata...

Ustrašene se žene prekrstiše pobožno i donesoše svete vode, da je škrope. Ali ljekaruša nije mislila samo na vampire, već se dosjetila, da dade bolesnici svakojakih napitaka. I ona je donijela sa sobom svakakvih okrepnih voda i stala ih kap po kap spuštati u usta svoje gospodarice, ne bi li je tako dovela k svijesti. Sve je to bilo uzalud. Malo je to pomoglo. Napokon je ipak Smiljka otvorila oči, ali njezin je pogled bio ukočen. Zvali je milim imenima. Dozivali je nježno i umiljato, ali ona nije nikoga raspoznavala. Donesoše i hladne vode i stadoše joj trti slijepo oko octom i vodom. Napokon je prošaptala nekoliko nerazumljivih riječi. I to je bilo sve. Onda je opet usnula u svoj san. A njezine su čuvarice sjedile čitavu noć uz njezin krevet, i nijedna se nije usudila da progovori ijednu riječ. Ipak se vidjelo, da se njihove usne pokreću. Molile su za život i zdravlje uboge gospodarice. Svećenika, po kojega su poslali brzoga konjika u samostan, nije još bilo, a one su se bojale, da im ne bi gospodarica umrla bez Božije pomoći.

Uljenica, koja je rasvjetljivala Smiljkinu odaju, davala je tek slabo svjetlo, ali to svjetlo podrhtavalo je po Smiljkinu licu tankim svijetlim kolobarima, da joj je blijedo lice izgledalo kao svetačkim sjajem obasjano, mirno i spokojno, kao da već spava u miru Gospodnjem i sniva slatko nebesne sanje.

Žene su stražile cijelu noć nad ložištem svoje gospodarice prestrašena lica i crnih misli, a nijesu slutile, što se to dogodilo s mladom njihovom gospodaricom.

Kojčin, ne dugo za tim, što je Smiljka pobjegla, ustao je od svog pada i kao sjena se šuljao gradom. Kad je došao u svoj stan, pogledao se najprije u mletačko zrcalo, koje je visjelo u njegovoj sobi, i kad je vidio, da nije ranjen, smiri se ponešto. Uto su mu i sluge donesli vijest, da se dogodila nesreća. Mladu gospodaricu da su našli onesviješćenu na pragu njezine sobe i da sad neprestano spava.

Ta ga je vijest primirila. Na licu mu bljesnu zlobni smijeh, i on se jedva suzdržao, da nije glasno dao oduška svome veselju. U duši mu se stvorio čitav plan, kako će se spasiti iz neugodnog položaja. Kad je ono bačen na tlo crkvice ostao osramoćen od Smiljke, nasmijao se paklenim osvetničkim smijehom, jer je mislio, da je sve svršeno i da je njegova igra doigrana. Znao je, što ga čeka, ako kralj Tomislav sazna, kako je postupao s njegovom štićenicom. I onda je užasna misao potresla njegovom glavom: treba je ubiti. No tada su sve njegove osnove potonule. Ali sada mu je sreća poslužila. Gospodaricu su našli onesviješćenu. Ona, kako su mu rekli, tek na čas otvara usta i onda bunca. To je bila voda na njegov mlin. On će čitavu zgodu u kapelici, ako bi ga ona tužila, naprosto nijekati. On će se mirno ponašati, kao da nije ništa bilo. Reći će: »Ta zar ne vidite, da se našoj gospodarici od teške tuge za ocem smutila pamet, pa ne zna, što govori? Jadnica! Treba je liječiti, da ozdravi.« I svi će mu vjerovati. Ova mu se misao vrlo svidjela, pa je sam sebi zadovoljno govorio: »Kojčine! Ti si zbilja pametan momak!«

To ga je tako smirilo, da je zafićukao nekaku pjesmicu i izašao po gradu, da dijeli stražama zapovijedi. Ali misao na Smiljku nije ga ostavljala. Ako ne preboli, eh, pa će sobom odnijeti tajnu u grob, ako preboli, onda još nijesu njegove osnove propale. Tko zna! Žene su promjenljive. Dragomira će čekati, ali ne će dočekati. Sestra Vučica naći će sredstva i načina, da joj travama ulije ljubav u srce prema njemu, Kojčinu, i sve će dobro biti. I tako je on, koji je još pred malo sati mislio, da je sve izgubljeno, stupao oholo po dvoru, kao da je jedini gospodar u njemu. Pa to će on i biti. To on mora postati. Sestra će i

tome pomoći. U svakom slučaju on će taj grad osvojiti, samo treba da posadu predobije na svoju stranu. A poznavao je on svoje vojnike. Oni su ga slijepo slušali. Treba da ih samo dobro hrani i opaja, a onda da im objesi na nos neku krupnu priču, i oni će za njim u vatru i vodu. I nova mu je misao proletjela mozgom. Još iste noći uzvao je k sebi u stan dva glavna zapovjednika četa. Opajao ih je vinom, a onda odao »tajnu«, koju je zamislio.

— Junaci! Vaša je gospodarica na umoru. A znate zašto? Zato, jer je čula, kako kralj Tomislav želi prisvojiti ovaj naš grad. On je nakanio sa svojim vojnicima ovamo provaliti, sve nas ili poubijati ili svezati u okove, a onda proglasiti ovaj grad kraljevskom svojinom.

Napola pjani gosti Kojčinovi povjerovali su u te riječi i nijesu mogli da pritaje svoj gnijev.

— To ti je taj sveti kralj! — gurnu jedan drugoga.

— Da, tako je! — kliknu Kojčin radostan, da su njegove ribice zahvatile udicu. — A hoćete li vi dopustiti, da uboga gospodarica postane prosjakinjom, da se mora potucati od nemila do nedraga, ili da tu mladu, divnu djevojku, punu života bace u koji samostan benediktinaka? Možete li vi to dopustiti, da se to njoj dogodi, koja je tako dobra kao anđeo, koja je vašim ženama i djeci toliko dobročinstava iskazala?

— Ne! — odgovoriše obojica. — Mi to ne ćemo, mi to ne smijemo dopustiti.

— I vi ćete se za nju boriti?

— Mi ćemo se za nju boriti!

— Na život i smrt?

— Na život i smrt!

— Dobro je, — šapnu Kojčin, — dajte mi desnice i zakunite se, da o tome, što ste sada čuli, ne ćete nikome kazati niti riječi, dok vas ja ne uputim.

— Ne ćemo!

— I vi ćete grad svog gospodara Budimira i njegove zakonite nasljednice čuvati kao zjenicu oka u glavi?

— Čuvat ćemo!

— I proti nasilju samog kralja? I proti Tomislavu?

— I proti Tomislavu!

I on natoči iz golemoga bakrenoga pehara vina u njihove male vrčeve, da piju.

Bilo se već stalo daniti, kad se to društvo razišlo. Njihova su se tjelesa gegala nalijevo i desno, a noge su im vrlo nesigurno koracale. Njihove su oči bile krvave, ali oni su svejedno zagrljeni stupali preko dvorišta, ne obazirući se ni lijevo ni desno, gundrajući neku sramotsku pjesmicu, koju su naučili u Italiji.

Kojčin je neko vrijeme na vratima stajao i gledao za njima, a onda se iz njegovih ustiju izmaklo uz porugljivi i odvratni smijeh:

— Glupe krmače!

VII. Doček u Zadru.

Povorka kraljevska jašila je na brzim konjima. Pratnja kralja Tomislava bila je sjajna. Kralj Tomislav nije volio velikih i raskošnih svečanosti, ali znao je, da to narod voli, i zato se rado podvrgao kraljevskim običajima. Pogotovu sada, gdje je jašio prama dalmatinskim gradovima, koji su živući dugo pod bizantinskom vlašću uživali u istočnom sjaju i raskoši. Tu je trebalo, da hrvatski vladar pokaže sav sjaj kraljevske krune svoje, da se ne prikaže kao barbar i čovjek iz divljih, neprosvijetljenih krajeva. Zato su ovaj put uz njega jašili svi njegovi dvorjanici. U uzornom redu jašili su njegovi vitezovi na jakim, ali i vatrenim konjima, iskićenima sjajnom ormom, pokrivenima raznobojnim plaštevima. Konjima su čela bila pokrivena ocjelnim ukra-

som. Hrvatska gospoda u svojim narodnim, plemićkim odijelima, izvezenima i krcato iskićenima zlatom i dragim kamenjem, imali su na kacigama dragocjeno kamenje. Uz konje su stupali dječaci, koji su nosili koplje i štit pojedinih velikaša. A svi dostojanstvenici bili su stasiti, jaki hrvatski junaci i sjedili su dostojanstveno na svojim konjima kao isklesani kipovi, s veličajnim mirom, plemenitim ponosom, mislio bi, svaki je od njih kralj, jedan ljepši od drugoga, jedan svijetliji od drugoga, jedan moćniji od drugoga, po izboru bolji od boljega. Naprijed ispred povorke jašili su vojnici.

I kad su već bili na domaku grada Zadra, začuli su glas gradskih zvona i silnih trubalja. Znali su, da ih poglavari svuda sa svećenstvom i pukom čekaju.

Sve, što je iole zdravo bilo u Zadru, bilo je na nogama. Sve je htjelo da vidi slavnoga hrvatskoga kralja Tomislava, koji je bio štovan ne samo radi velike kraljevske moći, već i obožavan kao silni junak — vojskovođa, pobjednik u tolikim bitkama. Ta on je iz hrvatske učinio bedem, koji je branio Italiju i sam Rim od provala barbarskih madžarskih horda. Satove i satove stajali su ljudi, željni da vide časno lice velikoga vladara.

Tomislava je čekalo veliko slavlje. Ali već čitavim putem, otkako je izjašio iz svoga tvrdoga grada, narod se bacao na koljena pred njegovom viteškom pojavom, dizao ruke prema njemu i klicao:

— Oče, blagoslovi!

I Tomislav je vedroga čela, veselo, umiljato, prijazno, ali ujedno i dostojanstveno pozdravljao narod i mašući rukom klicao:

— Da ste mi zdravo, moji dobri ljudi! Bog vas blagoslovio!

Pred samim Zadrom, ispred zidina gradskih bio je podignut raskošni čador, koji je priređen za doček kraljev. Tu je imao prior gradski Andrija pozdraviti kralja. Okolo čadora stajali su poglavari gradski u

raskošnim odijelima. Sve je tu sjajilo u istočnom sjaju od zlata i dragoga kamenja. Zadar je htio da pokaže svome vladaru sve, što ima i što može. Bili su tu i vojnici gradski sa štitovima, kopljima i čeličnim kacigama. Bilo je i konjanika sa košuljama od željezne žice. Bili su i vitezovi i plemići, ne samo hrvatski, već i oni iz Italije, koji su htjeli da vide spasitelja i izbavitelja Italije, kako su ga zvali oni, koji su znali, da su Madžari, strah i trepet Rimu, pobijeđeni od hrvatskoga kralja Tomislava. Puk, koji je stajao naokolo, promatrao je ove vitezove i njihove šljemove, na kojima su lepršale dragocjene perjanice i dragocjeni alemovi. Junačko oružje i nakiti ljeskali su se i bljeskali na žarkome suncu i zablještavali oči gledalaca.

Gospođe u šarenim odijelima, nasmijana lica, kazale svoje su bijele zube i nastojale, da pokažu sav čar svoje ženske ljepote. Na glavama im kosa pričvršćena zlatnim mrežicama, a na grudima utaknute bijele i rumene ruže. U toj vrevi isticali se i dugokosi dječaci s dugim kovrčavim pramenima, ovjenčani zelenim lišćem.

Divno sunce sjajilo je nad Zadrom i gradskim kulama i gradskim ulicama i trgovima. Sjajilo je nad četverim gradskim vratima i nad rimskom lukom, nad slavolukom, koji je dala sagraditi Melia Anniana na uspomenu svome mužu Lapiciju Bassu. Divno je sunce sjajilo i na crkve gradske i na samostan sv. Krševana (Grisogona) i na hram sv. Trojstva, nekoć hrama posvećena rimskoj božici Junoni...

Divno sunce sjajilo je toplim zrakama na Jadransko more, koje je odsijevalo u svom sjaju zapljuskavajući obalu s tisuću dražesnih valova...

Divno sunce sjajilo je i na gomile svijeta, što se ovdje sjatio, da vidi i pozdravi hrvatskoga kralja prvi put iza krunidbe na Duvanjskom polju.

Neki su ljudi već od praskozorja čekali na svojim mjestima. Uzeli su dapače i hranu sa sobom,

da založe i da ne smalakšu od dugog čekanja. Naročito se ogromne trbušine čovjek, debeli i tusti senator zadarski Sempronije, s debelom i kao bundeva okruglom glavom opskrbio za čekanje. Uz njega je stajao crnac rob s ogromnom košarom, u kojoj je bilo raznih butina i finih poslastica, a i ciparskog vina i slatkoga voća. Sempronije, potomak starih Rimljana, uživao je u kuhinjskoj umjetnosti i nije se niti sramio, već je čekajući jeo i pio, pio i jeo...

— Je li istina, — pitao je hromi plemić Pavao, u žutoj odori, svoga susjeda svećenika, — da su Madžari pred samim Rimom učinili užasni pokolj?

— Ti to još pitaš! Ali ja sam to doživio.

— Pa kako su mogli prodrijeti kroz svu Italiju? Zar ih nisu mogli obuzdati talijanski vitezovi?

— Provalili su kao bujica i rušili sela i gradove. Palili sve, što im je pod ruku došlo. Nebrojena je bila njihova vojska, kao da su skakavci naletili na poljane i uništili sve. Te proklete zvijeri sjede uvijek na svojim konjima na sedlima, a hrane se, grozno je i pomisliti, srcima ubijenih neprijatelja. Provaljivali su ne samo u Italiju, već i u Njemačku... Koža mi se ježi, kad o tome govorim.

— Ali kako je onda Tomislav mogao da svlada te zvijeri?...

Upitani čovjek, koji se nad strahotama, o kojima je pričao, zgražao i ispunivši se strahom stao križati svojom debelom rukom, reče:

— Eto to je ono! Dok divlji Madžari imadu silne konjanike, njihovi protivnici nisu imali, da im postave u bitku svoje konjanike... Eto to je... A Tomislav je znao izvježbati sjajno konjaništvo.

— A zar je u Tomislava uistinu tako sjajna vojska?

— Jedna od najsjajnijih na svijetu. Takve vojske nema na daleko i široko. Ni vojska bizantskoga cara, ni bugarskog Simeona nije mu dorasla.

— Kažu, da ima do osamdeset tisuća pješaka.

Nagovoreni mahnu rukom i nasmija se glasno.

— Alaj si ti šuplja glava! Ne znaš ni ono, što svi vrapci na krovovima pjevaju.

— Nego što...?

— Nego što? Tomislav, hrvatski kralj, imade sto tisuća pješaka.

— Je li moguće?...

— Da, to je sigurno, ali još je slavniji, što ima šezdeset tisuća, čuješ što velim... zini pa se čudi...

— Što? — pitao je u čudu Zadranin.

— Šezdeset tisuća konjanika... Velim ti, čudi se samo, čudi, i ja sam se čudio i nisam vjerovao. Ali meni je to kazao tajnik cara Konstatina Porfirogeneta, koji to imade točno zabilježeno.

— Šezdeset tisuća konjanika! Ta s njima bi mogao osvojiti cio svijet.

— I bi! I bi, moj dragoviću! A na moru, i sam znaš, da ima osamdeset velikih brodova, na svakom četrdeset ljudi, i sto manjih brodova, na svakom deset do dvadeset ljudi.

— Uistinu velik je hrvatske slave sjaj!

— I jest velik. Dive mu se narodi i puci. Klanjaju mu se svi, od samoga svetog oca pape pa do zadnjega roba. Hrvatske slave sjaj, pravo si rekao, svijetli kano sunce do mora i preko mora i uzdiže se do nebesa.

— I mi ćemo vidjeti pobjednika kralja Tomislava u čitavoj njegovoj slavi?

— Vidjet ćemo.

— Blago mojim očima, što su to doživjele. Blago nama svima u zakrilju štita kraljevstva hrvatskoga, na suncu kralja Tomislava možemo biti mirni i slobodni i ne trebamo se bojati, da će nam divlji Madžari trgati srce iz njedara i jesti.

— Ne trebamo se bojati.

— I da će nas bijesni Simeon vucariti po kordunskim sajmištima kao robove.

— I da će nam Simeon dati oči iskopati.

— I da će Mlečani krasti naše žene i djevojke.

Debeli senator Sempronij upravo je predao prazan srebrni vrč, koji je netom iskapio, svome crnome robu. S okrajkom svoga rukava otro je sebi usnice i bradu, po kojoj se nešto izlilo rujno vino, a onda se porugljivo nasmiješio.

— Ipak... ipak... Bojim se, da će nam naša rimska sloboda stradati, — mljasnu on jezikom. — Mi smo potomci starih Rimljana, stanovnici Jadere, koja je znala očuvati svoju samoupravu stotine godina i za Bizanta i za Mletaka i za Franaka. A eto sada se klanjamo novome kumiru, tom vašem Tomislavu, hrvatskom glavaru. Ti Hrvati, koje smo uvijek smatrali barbarima, sad su uzdigli nosove, i mi smo nasamareni od našeg nekadašnjeg zaštitnika Bizanta. Taj nas je naprosto izdao Tomislavu i papi Ivanu X. Otkako su se u Bizantu ovo zadnjih osam ili deset godina dogodile važne stvari, mi smo Tomislavu predani na milost i nemilost. Taj lukavi Hrvat sve nas je prevezao žedne preko vode. Otkako je admiral Roman Lekapenos, poslan pod carem Leonom Fokom proti Bugarima, doživio poraz, i otkako je bugarski car Simeon postao samodržac i car, odonda nas prati nevolja. Caricu bizantsku Zoju, majku sadanjeg carigradskog cara Konstatina Porfirogeneta, skinuše s regentstva i zatvoriše u samostan, admiral Roman Lekapenos uze vladu u ruke i dade mladom kralju Konstatinu svoju kćer Jelenu za ženu i sam se prozva »kraljev otac« — Basileopater — i učinio se sucarem i vladarem. Te bizantske zgode prinukale su Simeona, da osvoji pokrajine balkanske ispod Bizanta. I niz teških bitaka morao je pretrpjeti Carigrad. I ovaj prisiljen, osramoćen, poražen bio je sretan, kad je u Tomislavu našao saveznika i kad je u pape mogao s patrijarom svojim Nikolom Mistikom načiniti mir od raskola. Sam papa je posredovao glede saveza između Tomislava i Bizanta. Patrijar se odrekao crkvene vlasti nad Dalmacijom, a Roman Lekapen

predao je naš grad i gradove Trogir, Split i otoke Osor, Krk i Rab kralju Tomislavu i dao mu naslov prokonzula. Tako su dalmatinski gradovi i otoci, do onda grčko-istočni, postali rimokatolički i ušli u usko jedinstvo s državom Hrvata. Istina, Tomislav nam je ostavio samoupravu, ali kako dugo? Naš prior, koji je nekoć bio prokonzul cijele bizantske Dalmacije, moćan i slavan čovjek i ugledan, sada liže pete kralju Tomislavu... Mi moramo kralju plaćati 100 zlatnih dukata kao danak, da nas pusti mirno živjeti... Lijepi smo mi potomci starih Rimljana! Uz to se Hrvati sve više šire, pa po našim ulicama već ni ne čuješ latinske riječi... Kralj barbar sve nas za nos vodi...

Taj je govor dodijao mladiću, koji je tu slušao i bio u velikaškom odijelu.

— Polako, moj gospodine, polako! Taj barbar je naš kralj i da njega nije bilo, tvoj Zadar i sve, što imaš, već bi spalili Madžari. Oni bi izvukli drob iz tvoje tuste, debele trbušine, pa njom omotali tvoju nezgrapnu šiju. Oni bi iz tvoje kože rezali remenje za nakit svojim ženama, da ta gnjusna, pergamentno žuta koža što vrijedi...

— Nemojte, gospodo, nemojte! Ta danas je svečan dan! — umiješao se treći.

Ali te opomene nije trebalo.

Najednom zapaziše građani, kako silnom brzinom trči teklić-skoroteča i maše bijelom zastavom prema prioru zadarskom i sav uznojen i usopljen još prije, nego li je došao do čadora, stade vikati:

— Dolazi kralj! Eto kralja! Živio kralj!

I na taj usklik svi okrenuše lica prema cesti, kojom je imala doći kraljeva povorka.

I nastade silno komešanje u narodu. Svi su htjeli da vide kralja. Silni narod, poput bujice nabujale rijeke, nagrnuo je do skupine, u kojoj se nalazio tusti senator, i on je nemilo prekinut u svojem

govoru. Još čas-dva i on je bio odijeljen od svojih drugova. Htio je da se šćućuri u svom kutu kraj jedne lipe, al da, o tome ni govora. Vidio se okružen samim zgoljnim Hrvatima iz okolice, koji su do Zadra, tik do stijena gradskih imali svoja zemljišta i vinograde. Vidio je tu i upoznao ljude, sve same stasite i snažne Hrvate iz Sukošana i Zemunika, sela na raskršću puteva, koji vode u Obrovac i Benkovac. Vidio je tu ljude i iz znamenitog hrvatskog grada Nina. Ime toga grada nije mu zvučilo najbolje. Ta u tom je gradu stolovao hrvatski biskup, hrabri i odvažni, rječiti i neumorni biskup Grgur Dobre, taj neustrašivi kancelar na dvoru kralja Tomislava, savjetnik njegov i duša duše njegove.

Svi ti ljudi kremenjaci, jakih mišica i ponosita lika i obličja, bili su sada oko njega. Na njihovim licima sjajilo je sada sunce zadovoljstva i nadzemne sreće. Ta znali su, da dolazi njihov kralj, otac njihove velike, jake, snažne, neoborive države, hrvatske države. Znali su i bili su ponosni na svoga Tomislava i na svoju državu. Znali su, da su tu i da su snaga u njegovoj junačkoj desnici. I jao onome, koji bi se usudio uvrijediti njihova oca, njihova kralja! Jao njemu! To je dobro znao debeljković. Znao je stari senator, da se s ovima ljudima nije šaliti.

Oštri pogled nekoga mrkonje zapiljio se starom senatoru u srce, i on je brzo doumio, da tu njegovo mudrovanje nije na mjestu. Uzalud je htio, da se riješi vreve, koja ga je okružila, koja ga je sa sobom vukla, koja ga je kao bujica prolivene rijeke nosila kao staru kladu. On se zaludu rukama i nogama otimao, samo da se iz te vreve spasi. Bojao se, da će ga onako starog i debelog kap da udari. Ali uzalud, vreva ga je gonila i nosila dalje, i napokon videći, da se ne može iz te silesije ljudi oteti, pustio se sasvim valovima svjetine, da ga nose... Pričinjalo mu se, da se u tom moru hrvatskih ljudi guši i utapa, oko grla ga je nešto stezalo, lice mu je jače pocrvenjelo, žile mu nabubrile i nos mu je jače pomodrio...

I prepustivši se svojoj sudbini vođen je dalje usred bučnog klicanja, u grmljavini ratnih trubalja i zvonjavi zvonâ.

Oko njega sve je vikalo »živio kralj Tomislav«, i u toj priljepčivoj vici gomile najednom mu se otvorilo grlo, pa i sam stade vikati, što ga je grlo nosilo:

— Živio kralj Hrvatâ! Živio Tomislav!

I cio je narod, da su se potresle zidine gradske, zanosno klicao: »Živio Tomislav! Živio kralj!« Ali sada zaoriše trublje na zapovijed, da nastane tišina, i kao na čarobni neki način nastade tišina. Sve je napeto iščekivalo, što će biti.

Još nikad nije Zadar pozdravio vladara, ko sada hrvatskoga kralja Tomislava.

U udaljenosti od kakvih tisuću koračaja od čadora sašli su hrvatski velmože i pratioci kraljevi sa sedla. I kralj je Tomislav sašao s konja.

Njegov plemeniti lik tako se isticao među drugima, da bi ga svatko mogao upoznati, a da i nije na glavi imao kacigu s malom zlatnom kraljevskom krunom, a na vršku te krune zlatni križ s velikim dijamantom, koji se u tisuću boja blještio na sjajnome suncu. Prepoznao bi svatko kralja i onda, da nije preko sjajnoga oklopa prebacio plašt od crvene kadife, koji je bio bogato zlatom izvezen. Taj raskošni plašt lepršao je s njegovih širokih, junačkih ramena i još jače isticao orijašku, divovsku podobu kraljevu.

— Ja kaki je, ako Boga znadeš, — šapnuo je Hrvat otac svome sinu, — takog nije porodila majka od istoka do zapada sunca.

I ispružili vratove dječaci i divili se kralju. I ispružile vratove gojne i zatravljene Rimljanke. Htjedoše im oči da iskoče.

Lice je kraljevo bilo blago nasmijano. Orlovski nos i jake, izrazite, energične crte toga lica bile su tim ublažene, ali dostojanstvo kraljevo nije tim gubilo ništa.

Oko njega poredali se hrvatski velmože i uzeli se uređivati za svečani ulaz u grad.

Međutim je stupio pred kralja prior zadarski Andrija. Uz njega je stajao crnokosi dječak dugih kovrčavih prama, u svilenom modrom i bijelom odijelu. Taj je držao na modrom, svilenom jastuku ključeve gradskih vrata. Uzvišenim glasom pozdravio je prior kralja:

— Ti si naš oslobodilelj, ti si naš spasitelj, ti si naš otac, učitelj i gospodar... Ti si Scipio, cezar i Aleksander Veliki u jednoj osobi, ti si sunce...

Kralj je slušao mirno njegove riječi, ali njegove su misli bludile tamo do sinjega mora, koje se ljeskalo na žarkome suncu u tisuću krijesnih, blistavih, talasnih, živih, vragoljastih valova. Tomislav se živo zamislio u njihovu igru i na licu mu se zrcalilo veselje, što je tako blizu divnom veličajnome moru, hrvatskome moru, svojemu moru...

I kad je prior dovršio svoj pokorni, i odveć pokorni govor, od kojega je Tomislav ipak čuo glavni sadržaj, i riječi: »Ti si naš osloboditelj, ti si naš spasitelj, ti si naš otac, učitelj i gospodar... Ti si Scipio, Cezar i Aleksandar Veliki u jednoj osobi, ti si sunce...«, onda uze Tomislav u ruke zlatni vrč, koji mu je predao pun crnoga vina prior na svršetku svoga govora, i zvonkim, jakim glasom, koji se daleko čuo, reče:

— Pijem rado za svoj dragi vjerni grad Zadar. Bog ga dobri uščuvao, neka cvate, neka raste, neka živi! Primajući radosno poklon svega stanovništva ovoga moga dragoga grada želim, da ovaj biser našega mora ostane do vijeka sretan i čist, neokaljan, slavan, doklegod bude moje države hrvatske i hrvatskoga naroda.

Neopisivo, burno i velebno klicanje popratilo je te riječi. Mislio bi, da je čitavi puk jedna glava i jedno srce, i to srce samo da jedno ćuti: ljubav naprama velikome vladaru Tomislavu, pred kojeg su bacali cvijeće i zelene grančice i kome su klicali bacajući se pred njega u prah na koljena, ljubeći

mu skute i koljena kao pred kakvim božanstvom, a da su pri tom jedni kliktali od veselja i smijali se kao ludi, a drugi plakali suze od neizrecivoga uzbuđenja kao ljudi, koji doživljuju potresni, neočekivani čas neopisivoga blaženstva neke nenadane sreće i željkovanoga blagoslova Božijeg.

I onda pođe povorka u grad.

Napred ispred povorke stupali su kršni vojnici. Na čelu kraljeve pratnje bio je dvorski župan, krasan starac sa brcima, koji su mu padali na prsa. Uz župana koracao je djed i dvorski kancelar, biskup Ninski Grgur Dobre. I ovaj je bio po običaju onoga doba obučen u viteško odijelo. I on je imao na sebi oklop od kovine. I on je imao na lijevoj ruci rukavicu od čelika i okruglu kacigu na glavi, a na toj kacigi bio je na vršku križ Kristov. Uz njegov bok nije visio mač, ali na desnoj ruci, na kojoj nije bilo rukavice, sjajio se zlatan biskupski prsten sa velikim zelenim dragim kamenom, obloženim sjajnim malim draguljima, briljantima. Na prsima hrvatskoga biskupa sjajio se veliki zlatni križ, remek-djelo domaćega hrvatskoga umjetnika-zlatara. Grgur Dobre, starac s dugom, sijedom bradom, još uvijek snažan, ako i nešto pognut od starosti, bio je po obličaju prava svetačka pojava. Za njim je stupao dvorski blagajnik, onda župan mačonoša s kraljevskim mačem krstašem, župan stjegonoša s kraljevskom zastavom, župan kopljonoša s kraljevskim kopljem, župan štitonoša s bogatim kraljevskim štitom, župan peharnik sa zlatnim peharom, župan konjušnik sa zlatnim štapom, župan ubrusar sa zlatnim vilicama, župan posteljnik s bogato izvezenim jastukom, župan ključar ili vratar sa zlatnim ključem. I tako su stupali jedni za drugim po redu odlično, dostojanstveno, polagano i svečano, a za njima sam kralj Tomislav, junak dana. I kud je stupio, bacale su bijele djevojčice cvijeća. Ispred mnogih kuća bili su prostrti sagovi. Sa balkona i prozora pojedinih kuća visjeli su također bogati perzijski ćilimovi i granje zelenog drveća.

Burni i zanosni poklici zamjenjivali su se opet sa svetim himnama, da opet prodre do nebesa iza tih svetih pjesama, koje su Boga slavile, urnebesni usklik i starih i mladih :

— Živio kralj Tomislav !

A bila je čudna i šarena vreva ljudi, što su ovdje stajali. Nisu to bili samo Hrvati. More je dovelo u taj dan u grad Zadar tolike strance.

Bio je tu čupavi, garavi, blebetavi Napuljac, bio je ozbiljni, otmeni Rimljanin, bio je nakicošeni Mlečanin, bio je u svilenoj odori Bizantinac, bio je opori i mrki Nijemac i uglađeni, razmaženi Francuz. Bio je tu ko ugljen crni Arapin, crn, kako ga je majka rodila, i on se sa svojim bijelim zubima zadovoljno smijao hrvatskome kralju. Bio je tu i lukavi Jevrejin, koji je pred kralja prostirao sag od kadife, a onda ga na malene komadiće rezao i prodavao kao amanet, po kojem je stupala posvećena noga kralja pobjednika i kralja sveca...

— Slušali ga, dragi moji, ovo ga imala veliko moć. Ovo ga je dobro nositi na srcu. To je velika moć. Tko to nosi na srcu, on mora bit siguran, da ga ne će ubiti strijela. Imala ga sreća u poslu. A djevica, koja to nosi, — smijuckao se lukavo žmireći i namigujući očima, — djevica, koja to stavi na grudi, ona će dobiti lijepoga i dobroga i bogatoga muža...

I tako je Židov dobro pazario. Ljudi su se jagmili za komadićkom tkanine, po kojoj je stupala noga kralja Tomislava.

A Židov je sebi tro ruke, pa se veselo smijao i gunđao u sebi :

— Imala ga Hrvati dobri dan, imala ga Tomislav dobri dan, imala ga i Židov Abraham dobri dan.

Svečana povorka stupala je dalje. Pred kralja su nosili na nosiljkama bolesne i kljaste u nadi, da će ih sam pogled na kralja, Božijega pomazanika, ozdraviti.

U svečanom uzbuđenju kretala je povorka dalje prema stolnoj crkvi, gdje je svećenstvo imalo da se

pokloni kralju i gdje je trebalo da se ispjeva svečani : »Tebe Boga hvalimo !« Ali nekako u sredini puta do crkve dogodila se upadica. Uzalud su vojnici kopljima priječili, da tko ne prijeđe kroz povorku, začu se jedan glas :

— Pustite me, pustite me ! Ja moram do kralja ! Ranite me, ubijte me, ali ja moram do kralja !

Nemilosrdni se vojnici nisu obazirali na te riječi, a narod je stao mrmljati i rogoboriti protiv čovjeka, koji se usudio da prekine svečani taj ulaz u grad.

Ali kralj Tomislav stane, mahne rukom i ustrmivši oči prema strani, otkuda je dolazio glas, reče glasom jakim i snažnim :

— Pustite ga ! A ti, koji hoćeš do mene, dođi do svog kralja, on te želi čuti.

U taj mah raširiše se redovi i propustiše čovjeka, koji je tražio prolaz do kralja. Bio je to krasan mladi seljak u narodnom odijelu. On se baci u prah pred kralja... I u prvi čas nije smogao riječi, ali onda reče plaho i isprekidano :

— Hvala ti kralju ! Seljak sam, Radmio se zovem.

A kralj se prigne do njega, uzdigne ga i reče umiljato :

— Sinko ! Seljak si. Čovjek od pluga. Sinko ! Ti nas hraniš. Reci, što hoćeš. Seljaci, ratari, zemljoradnici su srž moje države, pa i ja nisam drugo, nego krv tvoje krvi. Mi Hrvati svi smo oduvijek seljaci. Ohrabri se ! Ne boj se ! Reci, što hoćeš !

I još uvijek nije se bijedni Radmio domogao riječi.

— Kralju !

— Reci, dijete moje !

— Kako si dobar ! — reče kroz suze Radmio. — Ispuni mi molbu. Moj otac... — i opet prekine jadni mladić i brizne u plač.

— Govori !

— Moj se otac radi dugova prodao za roba. Kralju, ne dopusti to. Moj stari bogac ne će to preživjeti,

Umrijet će. Dopusti, da ja mjesto njega postanem rob. Ja sam se ponudio krvniku, koji je mog oca kupio, ali taj radi osvete baš hoće da se na mom ocu iskali, i premda sam mlad i jači od oca, nije htio da me usliši. I sad moj otac stenje u kamenolomu. Kralju, oče, zaštito nas seljaka, smiluj se!

Sunce, koje se iza oblaka za čas sakrilo, kao da ne će slušati tužnu priču siromašnog djeteta o ocu robu, sada je opet izmiljilo iza tmastog oblaka, i čitavo se obzorje zasvijetlilo u svom sjaju.

— Sinko! Dobro si učinio, da si pred mene došao. I ti i tvoj otac od ovog ste časa slobodni, a tebe uzimam k sebi kao slugu, za koga sam uvjeren, da ćeš mi biti vjeran, ali ne moj rob, već moje dijete.

Radmio se bacio opet pred kralja i stao mu u suzama cijelivati noge i skute od plašta.

Ali kralj zapovjedi, da povorka krene dalje. I novo klicanje zanosa i oduševljenja nastavi se dalje. Kiša ruža i šarenog cvijeća padala je na kralja. I kud je stupao, kao da je neki nevidljivi anđeo širio miloduh nebesne ljubavi i palio tamjan pravoga bratstva, prave jednakosti i prave slobode.

* * *

I kad je na večer grimizni suton rasvjetljivao divno Jadransko more, kad su već ptičice grlatice snivale svoj san, kad je večernje zvono odzvonilo tajanstveno i milo, ostade kralj Tomislav sam na prozoru svoga dvorca — kralj iznad kraljevskoga mora.

Današnja svečanost umorila ga. Pa ipak živci su mu bili prenapeti, nije mogao da pomisli na san. Svoje je ljude otpravio, jedini Radmio, koji je već danas nastupio mjesto njegova sluge, smio je da mu bude blizu. Sin, koji se tako divno htio da žrtvuje za svog oca, sviđao se kralju, i on je htio, da bude uvijek uza nj, jer sin, koji je zahvalan svome ocu, bit će zahvalan i svome kralju — dobrotvoru.

I sada je gledao kralj more, hrvatsko more.

More bajno, divno i sveto kočilo se pred njim, pred prvim svojim kraljem.

I ove sve današnje svečanosti, koje su mu još šumile u glavi, zaboravio je u taj čas.

On se baci u prah pred kralja...

Bože moj, kako je divno to more! Nikada mu se još nije sviđalo kao danas. Iza ovolike buke i štro-

pota uživao je u tom svetom miru, koji je isijavao iz morskih valova. Iza one vike, gužve, trke sad ovaj pogled na more, koje je tako mirno, nijemo i gluho! Kako mu iza svega godi ovo nebo gore, koje se kiti zvijezdama, i ovo beskrajno, divno more, koje šapće pjesmu vječnosti. Sto godina, tisuću godina, sto tisuća godina! I on sluša šum valova. I čini mu se, da šumore:

— Tko si, što si... Tko si, što si!...

I on odgovara:

— Ja sam kralj. Kralj Tomislav. Ja sam **kralj**.

A valovi odgovaraju svojim šumom:

— Nisi ništa! Ništa nisi! Sto godina, tisuću godina. Sto tisuća godina. Milijun godina...

Suton je već davno nestao. Zvijezde su već divno zasjale, a kralj Tomislav gleda i gleda u to more, u to divno more, i duša mu se raznježila i srce mu se rastapalo, misli mu se zanijele nekamo daleko, daleko, i on raširi ruke i prošapta molitvu:

— Jest, Gospode, malen sam, ništa nisam prama Tebi. Crv sam, sto godina, tisuću godina! Sto tisuća godina! Milijun godina! Može li se za moje ime znati? I ako se bude znalo, a gdje ću ja biti?...

I on prošapće riječi drugoga psalma Davidova:

— I vi, kraljevi, razumijte. Dajte sebi reći, vi, koji ste suci na zemlji. Služite Gospodu u strahu i klikćite mu sa drhtanjem! Prihvatite zapt, da se ne razljuti Gospod i da ne odete na propast od dobroga puta, ako se domalo njegova srdžba rasplamti. Blaženi svi, koji se u nj uzdaju.

I kralj hrvatski Tomislav u najvećem sjaju svoje slave snizio se do crva pred Bogom i iza tolikih usklika, veličanja i neizrecivog triumfa zaželio je u svome srcu, da metne svoju glavu na zemlju i da mu je pogazi najsiromašniji prosjak, bez košulje i bez hrane, koji može poput Krista reći: da ptice nebeske imadu svoja gnijezda i lisica svoja duplja, a on nema kamo da sklone glavu. I uistinu se baci Tomislav na tla i poljubi zemlju pred Bogom, Gospodarom svojim.

Najveći kralj i junak svojega naroda u hrvatske slave sjaju i najponizniji čovjek svoga naroda u isti čas!

Kralj i ništa manje — prah i ništa više!

A zvijezde su gore sjajile tako milo, tako divno, tako sveto i slušale pjesan velikoga kralja i sjajile neobičnim svijetlim zrakama. I kao da je neki anđeo te zrake stao sakupljati i svijati u vijenac i kao da je taj vijenac stavljao na njegovu glavu, na glavu kralja Tomislava.

Tako mu se pričinjalo, i kao da čuje glas, onaj isti, koji je Krist čuo, kad se krstio: »Ovo je sin moj ljubazni, koji je po mojoj volji.«

VIII. More... hrvatsko more!...

Hladni smaragdni valovi su pljuskali po žutoj obali i šumorili čudesnu pjesmu o morskim vilama sa zelenim, čarobnim očima i kosom isprepletenom rumenim koraljima i morskom resinom, pjesmu o tajanstvenim vrtovima na dubini mora, gdje potopljene lađe sa svojim jarbolima čuvaju morske svilene zvijezde i morske nemani sa zlatnim i šarenim grivama. Na obali su mali dječaci prebirali raznobojne školjke, a djevojčice plele vijence od morskoga bilja. Divlji, bijeli galebovi lepršali su nad klisurama i grebenima i kružili pobožnim obožavanjem nad velikim, hrvatskim lađama, koje su došle u ove morske vode, da pozdrave prvoga hrvatskoga kralja. Bijeli galebovi veselili se srebrnim talasima sinjega mora i njihova krila lebdila su i sjajila od bisera morske vode na žarkom suncu. Blistave šarene ribe zlatnih peraja slušale su šum valova i dizale glave ispod valova i bijele morske pjene, kao da i one iščekuju nešto novo i još neviđeno. A njihove se ljuske krijesile kao dragocjeni rubini, kao zeleni smaragdi, kao ljubičasti ametisti. U daljini vidjeli se dražesni dupini, kako poskakuju iznad vode i kako na svoj način igraju igru vesele istine.

Jutru na uranku, prije no što je žarko odskočilo sunce, koracao je u zlatnoj obući kralj Tomislav do sinjega mora uz svoju pratnju. On je nekom, gotovo nečuvenom ljubavlju ljubio to more, kao majka čedo svoje, kao lepir ružu, kao ozebao sunce. On je to more obožavao neobičnim čuvstvovanjem, kao da u njemu osjeća dušu duše svoje, neizmjernost čara i sreću, kojoj nema kraja.

I on je gledao to divno more, to svoje more, to hrvatsko more i najvolio bi, da je mogao kleknuti i zagrabiti šakom morsku vodu i poškropiti se njome kao sa svetom vodom.

On je uživao u tom moru i u tom danu sjajne, divne kraljevske ljepote...

Hrvatsko brodovlje pokazalo se divno u sunčanom svijetlom sjaju i njihalo se na ponešto uznemirenim valovima, koji su oko njih bacakali bijelu pjenu. Pučina je bila namreškana sitnim talasima, i to je godilo očima hrvatskoga kralja, ali on baci pogled na brodovlje svoje vlastite ratne mornarice, što se ponosno kočila u nevelikoj, ali lijepoj luci grada Zadra.

Tu se nalazila i prekrasna ratna lađa, na kojoj se vozio on sam, građena upravo raskošno po obličju rimske liburne. Ovaj brod bio je poklon nekih hrvatskih velmoža kralju na dan njegove krunidbe, a sagrađen je po onome, kako su opisivali stare lađe rimskih careva. Bio je taj brod sagrađen na pet redova vesala jedan nad drugim, krme su bile ukrašene draguljima, a jarboli raznobojnim jedrima. Lađa je s obzirom na brzinu imala zaoštrenu krmu i provu, bila je duga i dosta uska, a građena je bila od čempresovine, te su joj pojedine česti bile spojene mjedenim čavlima.

Hrvatska ratna mornarica sastojala se od osamdeset sagina i stotinu kondura. Na saginama bilo je po četrdeset momaka na većim kondurama po dvadeset, na manjima po deset. Prema tome je hrvatska mornarica imala do sto osamdeset ratnih brodova s kakvih pet tisuća pomorskih vojnika, a osim toga

bilo je veslača na tim brodovima, koji nisu bili vojnici već neslobodni ljudi, do petnaest tisuća. Sva momčad hrvatske ratne mornarice brojila je više od dvadeset tisuća momčadi.

Izvrsna mletačka mornarica, prva u svoje doba na svijetu, čitava je stoljeća strepila pred hrvatskom ratnom mornaricom, koja joj je zadavala trista jada, a jednom ubila dužda mletačkoga Kandijana i prisilila Veneciju, da plaća danak hrvatskim vladarima.

Na sve se to sada sjetio kralj Tomislav, i lice mu je bilo vedro kao vedar dan.

Praćen velikom pratnjom stupio je na svoj kraljevski brod, koji je, ionako bogat i raskošan, danas još napose bio iskićen zastavicama, sagovima i vijencima od zelenoga granja i cvijeća.

Neko osobito čuvstvo ispunjalo je kraljeve grudi, kad se nalazio na palubi svog broda. Ispod njega njegovo hrvatsko more, a gore nad njim vedro, sunčano, modro nebo u svom blistavom sjaju i veselju. Grudi mu se nadimahu, i on je taj čas osjećao svu snagu života, svu ljepotu prirode i sve dostojanstvo onoga, koji vlada. Kao da sunce plače zlatne suze radosnice nad njim i kao da želi najljepšim svojim zrakama pozdraviti njegovu vjeru, njegovu nadu i njegovu ljubav. On je u tom času osjećao, da je pomazanik Gospodnji, koji je poslan od Gospoda, da bude suncem svima i da sipa zrake blagoslova po svijetu, da blagosiva, razveseljuje, usrećuje. Blagovijesnik vječnog proljeća, nosilac mira Božjega, branitelj naroda, usrećitelj vlastele, otac seljačkog puka, zaštitnik sirota, tješitelj ubogih i pravi nasljednik svoga Gospoda Raspetoga Krista. Jest, on je ovaj čas osjećao svu veliku misiju svog položaja, ali ne samo to, on je osjećao u svojim žilama i herojsku neobičnu snagu, da će ono i moći, što hoće, ali ne on, već Isus Krist u njemu.

Pred njim je puklo neizmjerno more. Velika voda njihala je njegov brod, ali on je vidio pred sobom i more suza, koje mora osušiti, more krvi, koju mora oprati, more vatre, koju treba ugasiti, more, bes-

krajno more ljubavi, koja treba, da opere sva bezakonja, sve krivice, sve tegobe, da skine sve ropske, lance i da izbriše sve opačine... I pričinilo mu se, da se penje na visoku, neizmjerno visoku goru, na kojoj sjaje kristalni grad Kristov, u kojemu bijele nevine duše čuvaju rumenu krv Kristovu u zlatnom kaležu, krv prolivenu na drvu križa, krv uvijek svježu i svetu.

— Bože! Kratkovijek sam, a rada je toliko. Bože, ja bi htio, da budem sve svima, i otac i brat i majka i sluga i da izgorim od ljubavi.

I neko neobično čuvstvo radosti obuze njegovu dušu, da je htio taj čas od sreće umrijeti. Umrijeti od ljubavi prema Bogu, domovini i narodu svome. I gledati sretnu Hrvatsku...

Tomislav je sanjao, kod otvorenih očiju sanjao.

Kano žuto klasje od povjetarca, tako se njihalo ispod njegovih nogu more.

Valovi! Valovi! Mrmore i šumore pjesmu svoju i pričaju o onome, što je bilo, o onom, što je sada, i o onome, što će biti.

I kao da podmorske nevidne sile dižu glave svoje i mašu mu rukama:

— Zdravo kralju!... Daj nam krv srca svoga, daj nam krv srca svoga i vidjet ćeš, što je bilo i što će biti. Vidjet ćeš pokolenja svojih potomaka iza tisuću godina... iza tisuća godina...

I sa svih strana čuo je kralj u taj čas šumor tajanstvenih glasova:

— Iza tisuću godina... iza tisuću godina!

Njemu se zališe oči suzama.

I on prošapta, a da nije ni sam znao:

— Iza tisuću godina, iza tisuću godina...

Ali u taj čas zatrubiše trublje, zaoriše talambasi i začu se snažni zov znaka kraljevskog.

I on se trgnu iz svojih sanja.

Pred njim je stajao starac duge brade, njegov kancelar, ninski biskup Grgur Dobre.

Oko njega poredali se hrvatski vitezovi u sjajnim pancijerima, koji su sjajili na Božijem suncu i krijesili i blještili. Oko njega poredali se mornari.

I diže Grgur Ninski ruku svoju na pozdrav i poklon i blagoslovi more, a njegove oči sjajile su zanosnim sjajem.

— Neka je blagosloveno to hrvatsko more, što ključa i vrije na Božijem suncu i klikće slavu Gospodu! Bog blagoslovio kralja Hrvata — Tomislava! Neka je blagosloven današnji dan, kad je prvi hrvatski kralj stupio na palubu kraljevskoga broda. Na mnogaja da poživeš, kralju hrvatskoga roda! Kraljevstvo ti kao more neka bude neizmjerno. Neka traje do vijeka, dok je pijeska još u moru. Tvoja slava neka sjaje kano zvijezde na nebesima. Tvoja djeca, svi Hrvati neka se slože i sjedine. Kleti dušmani našeg roda neka panu, neka ginu! Od vijekova u vijekove neka ti vile pozdrave šalju. Na mnogaja da poživeš, kralju hrvatskoga roda! Pozdravlja te more tvoje... more hrvatsko...

Potresne su bile riječi starca biskupa i potresle su kostima onih, koji su ih čuli. Drhtali su od ganuća snažni, opori vitezovi, a kralj Tomislav prignu koljeno svoje i klečeći pognute glave upro se rukama o svoj mač, čekao je, da ga ruka njegova biskupa blagoslovi. I svi padoše na koljena.

I biskup ninski zašutio je na čas. A onda je podignuo oči svoje gore k nebeskoj vedrini i rekao:

— Slava va višnjih Bogu i na zemlji mir človekom blagovolenija. Slava Ocu i Sinu i Duhu Svetomu. Jakože be iskoni i ninje i vsegda i vu veki vekov.

I svi odgovoriše složno i pobožno.

— Amen.

A Grgur Ninski diže staračku ruku svoju, na kojoj je blistao biskupski prsten, i učinivši znak križa drhtavim, ali snažnim glasom, koji je ozvanjao iznad valova morskih, reče:

— Blagoslovio te vsemogi Bog Otac i Sin i Duh Sveti. Amen.

I opet svi složno odgovoriše:

— Amen.

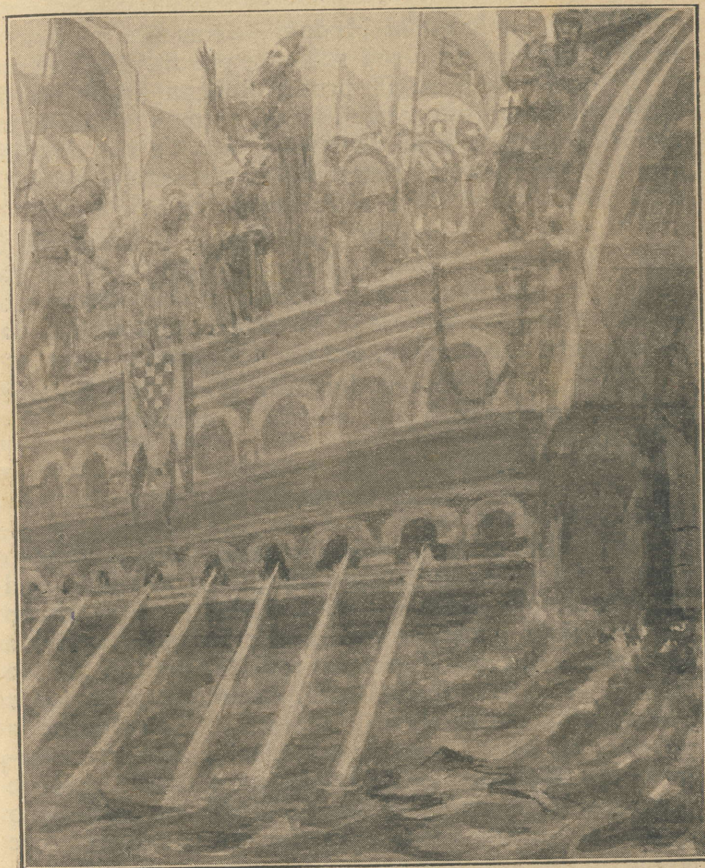
I ustade kralj i ustadoše svi.

I kralj dade znak, da se lađa stavi u gibanje. I u taj čas napeše se snažne, čvrste kao kremen mišice junačkih mornara. Oni pograbiše vesla svoja i zaveslaše grdnom pučinom morskom jakim, jednakim zamahima. Veliki kraljevski brod trgnuo se iz svog veličajnog mira i ponosno i živo zaplovio blistavim, modrim, šumornim valovima, kao nekoć barka Noina golemom vodom. I prosu se veliko svjetlo sunčano nad vodom i nad brodom i nad prvim hrvatskim kraljem i svim ljudima.

A kralj je stajao na palubi i zaljubljeno gledao zelenu obalu divnoga mora. Kraljevski je brod ostavljao zadarski zaton, pozdravljan izdaleka od tisuće naroda, koji je gledao sa obale taj divni prizor. Narod je bacao cvijeće u more. Narod je klicao i mahao zelenim granjem, mahao rukama, kapama i klicao i pjevao...

Polagano je plovio brod oko sjevero-zapadnog rta obale gradske i ulazio u kanal, koji s kopnom sačinjava otok Ugljan. S otoka su opet pozdravljali bogati patriciji sa svojim gospama, koji su raskošno sprovodili na svojim posjedima ljetnu omaru u mjestima Preko i Uljan. Kralju su pasle oči na zelenom žalu. Tamo daleko na pozadini dizale se goleme krši velebitskih planina, toga pograničnoga gorja, koje je dijelilo posavske krajeve kraljevstva od dalmatinskih. On je dobro poznavao svoju zemlju i svoj narod, ta godine i godine proputovao je uzduž i poprijeko proučavajući narod i njegove običaje, sada preobučen kao seljak, sada kao siromašan redovnik, a onda kao vojnik, knežević, vojvoda, junak, heroj, pobjednik i velikan svojega naroda. Poznavao je on svoj narod i svoj puk, poznavao tvrde gradove i bijele dvorove i male potleušice neretvanskoga gusara i zagorskoga ratara i sisačkoga trgovca i kotorskoga mornara.

I ovi otoci, što se dižu u okolici Zadra, svi su mu bili poznati, ta on je na svima bio! I na Dugom otoku i na Kornatu, Premudi, Škardi, Mulatu, Sestrunju,

Neka je blagoslovено to hrvatsko more...

Ižu, Žutom, Kapuji i Tihatu. I zadarskoj obali najbliži niz otoka poznavao je i po imenu i po njihovu obličju: Sestrice, Rivanj, Ugljan, Pasman, Murter

i Zlarin. A sad mu se njihove slike javljale redom u glavi, i on ih je sve pozdravljao, kao što gospodar pozdravlja zemljišta svoja, dobar pastir bjeloruno stado, a otac djecu svoju iz dubine srca svoga.

Plovili su hrvatski brodovi Jadranskim morem i sjekli valove morske, koji su im se pokoravali, koji su ih cjelivali i koji su ih primali blagim zagrljajem i opsipavali srebrnim, bijelim cvijećem i milijunima modrih bisera, dršćući od miline, kao da su šumorili svetu, divnu pjesmu besmrtne, neuvele, stare, prastare, ali i uvijek nove slave roda hrvatskoga.

I kralj se Tomislav opet zanio u svoje misli visoke i duboke, a oni, koji su ga gledali, koji su ga okruživali, gledali su u nj s neopisivim počitanjem kao u neko više biće, koje je došlo iz nebesnih visina, da bude svome narodu otac, prorok, vođ, kralj i — svetac.

Šumorili su valovi, šumorili tajnu kob njihove veličine, koja se ovaj put javljala u njihovome — Tomislavu.

IX. Gusari.

Na nebu prijetile oblačine crne, kao gavranovo perje. Na pučini ljuljao se i škripao crni, veliki brod i približavao se hrvatskoj obali. More je uznemireno poskakivalo i bacalo bijele pjene. Jedra su stala da se bore s vjetrom. Kapetan broda, malen ali snažan čovjek, promatrao je čas nebo, čas more, a po lijetu ptica naslućivao je, da će užasni orkan i strašna oluja potresti na život i smrt njegovu lađu, ako se za vremena ne sklone u koju hrvatsku luku. Sada, gdje je već tako blizu svojoj Veneciji, kamo vozi nebrojeno blago iz istočnih voda, sada mu eto i nebo i more spremaju propast i rasulo. I iz valova krijesila se i cerila na nj mrtvačka glava. Brod mu je odjedrio povoljnim vjetrom i dugo je tako mirno plovio ponosan, što mu je povjereno silno blago najdivnijih umjetnina i arapskih i bizantskih. Njegov brod nije još nikada vozio takvo obilje divnih grčkih i istočnih posuda od

suhoga zlata, prekrasnih vaza i perzijskih sagova, bogatih tkiva i istočne svile. Najveća vrijednost, za koju nitko na brodu nije znao osim njega i vlasnika lađe, bio je lav od suhoga zlata. To je bio dar mletačkom duždu od arapskog kneza, koji mu je htio tim darom zahvaliti, što je spasio njegova sina od očite smrti. Taj lav, modeliran od najodličnijeg vajara, bio je remek-djelo svoje vrste, pak je za nj potrošeno pedeset mjerica čistih zlatnika — solida. Oči toga zlatnoga lava bile su ispunjene velikim crvenim draguljima, rubinima, koji su bili okruženi istočnim girazolima, sunčanim dragim kamenjem te dragim crnim omiksima. Lav je bio dobro sakriven u donjem dijelu lađe u zatvorenoj škrinji.

Bljeskovitom brzinom sjetio se kapetan broda na to, kako će dobiti lijepu nagradu, ako sretno svoje blago dovede u Veneciju. I gle, crne aždaje na nebu kesile se i cerile sada na njega i prijetile mu, da će mu bogati plijen oteti. Sve smislivši odlučio je pristati uz obalu, premda mu je bilo poznato, da ovaj dio hrvatskih voda nije nipošto siguran. Istina je, bilo mu je poznato, kakvim je strašnim kaznama kaznio kralj Tomislav svakoga, koji bi smetao tuđem brodu ili gusarskim ga načinom napao, ali on je i to znao, da velikome kralju još nije uspjelo uništiti gusare, morske razbojnike i prodavače robova. Ono, što je stotinu godina živjelo, teško je iskorjeniti. A kapetan se dobro spominjao, kako su naročito neretvanski gusari bili strah i trepet svima. Uzalud su pape otkupljivale velikim svotama novca od Hrvata zarobljene Latine, kad su i sami plemići kupovali roblje po cijeni od dva do četrdeset solida, ili za konja ili za mjernik žita. Otac je prodavao sina za roba radi duga. Neki Girgo prodao je svoga brata Nikolu sa ženom mu Dobrinom i njihovom djecom. Istina, znao je, da se kralj Tomislav, kad je krunjen, zakleo: »Oprijet ću se gusarima i trgovanju robljem...« Ali dosele je kralj Tomislav imao tek malo vremena, da se bavi tim pitanjem. Gusari su se javljali od vre-

mena do vremena, a robovi se dalje prodavali. Tomislavovi brodovi pazili su revno, da vrše zapovijed kraljevu, i mnogi je gusarski brod potonuo od Tomislavovih ljudi. Mnogome je gusaru odsječena glava. Ali sigurnost još nije postala mnogo većom. Jedino su morski razbojnici postali oprezniji.

Sve je to kapetan venecijanskog broda znao, ali ipak je između dva zla izabrao manje. Surovim napadajem približavala se bura i oluja, pa ako i jest njegov brod bio izvrstan trgovački brod, ipak mu je bilo jasno, da je najsigurnije, da pristane uz obalu. Šestnaest njegovih dobro naoružanih mornara moći će da odoli kakvoj zasjedi.

Gusti se crni oblaci stali sve više širiti, već su i strijele križale nebom. Orijaški valovi pljuskali su preko broda.

I prije nego li je brod došao do obale, žarka munja udari o jarbol. Odmah zatim strahovito zagrmi i lađa se strašno potrese.

Momčad je sva protrnula od užasa. Munja je udarila u jarbol i jarbol se prelomljen stade rušiti, a lađa se nagnu na stranu.

Brod postade igračkom valova.

Odozdo začu se očajni, grozni glas :

— Brod je dobio pukotinu.

Sve sile morali su mornari upotrijebiti, da uzdrže brod. Jedni su sjekli užeta, koja su podržavala jarbol, a drugi su crpli vodu.

Od strijele su poginula trojica ponajboljih mornara. Ipak drugi ne klonuše duhom. Upeše sve sile, da spase brod. U strašnom orkanu valovi su rasli nad njima kao sablasti, a debele munje sijevale su u mračnu noć smrti. Kiša je padala ko iz kabla u silnim mlazovima. Bila je užasna buka i huka, lomljava i topot, kao da se nebesne vojske bore u posljednjem boju s vojskama Satanovim. U urlavi bijesnih vihrova, koji su po pučini morskoj bučili i tukli o hridine i kamenje morsko i kroz tjesnace i gudure letjeli na kopno trgajući sa gre-

bena komade i bacajući ih u more, mučni su ljudi htjeli da šakama svojim dosegnu luku spasa. Iza nekoliko sati borbe, u kojima je pošlo mornarima za rukom da začepe rupu i spriječe ponovni ulaz vode u brod, počela se stišavati bura.

Vjetar je naglo popuštao, valovi više nisu tako jako zapljuskavali.

— Hvala Bogu, — pomisli u sebi kapetan, — spasit ćemo se.

* * *

U najvećoj urlavi bure i grmljavine gledala je kroz prozor kule grada Obrada Vučica.

U njezinim očima sijevala je živa vatra radosti. Ona se nije bojala bijesa Gromovnika. Ona je u mrak, što se raširio nad zemljom, stala govoriti neke tajanstvene riječi. Raširila je ruke i stala dozivati vjetrove i bijesove i crnboga i moranu i utvore i srde. A lice joj se radosno cerilo. Samo kadikad, kad je jače zagrmilo i kad je piskut olujni jače osuo grebene i kad je izgledalo, da će strijela udariti i u samu kulu, onda je časak prestala i zurila u vijavicu i čekala, što će doći. A onda je zapjevala strašnu pjesmu, koja je u burnu i olujnu viku miješala glasove pakla i pakosne radosti živoga bića, koje uživa u razoru i smrti.

I tako ju je našao brat Kojčin.

— Sestro, što radiš ?

— Sazivljem bijesove, — huknu ona.

— Zar si poludila ? Zar te bijes oluje ne straši ?

A ona mu se nasmija.

— Kako da me straši glas sinova mojih bogova ? Kako da se bojim u slavlju naših božanstva ? O da hoće stari bogovi naši da slome ovu zemlju i sruše hramove, koje su digli naši neprijatelji na ruševinama naših divnih svetišta. Nisu umrli naši bozi. Mi, koji smo posljednji njihovi ljudi na zemlji, mi umiremo. Ali treba da umremo ponosni i oholi u slavlju paklen-

skih slavospjeva i umirući da pozdravljamo one, koji nam se javljaju u bijesu bure i oluje. Zar ovuda ne grmi stari naš gromovnik Perun, koji baca strijele i munje na zemlju i u valove morske? Volove i ovce, voće i razne plodine žrtvovali su mu naši pređi, a i nas dvoje, brate moj, prinosimo mu još uvijek žrtve. Naše su nam suđenice i rođenice dosudile, da čuvamo ostatke stare vjere i da palimo žrtve paljenice na starim žrtvenicima, koji se još sakriveni dižu na visokim vršcima naših planina. A kad se jednom vino prelije i kad vesela pjesma zaori nad mrtvim tijelima našim i kad ljudi našu održe stravu, mrtvačku gozbu i ratničke igre, mi ćemo onda još iza naše smrti kao vukodlaci piti krv krštenim ljudima i nadzemnom snagom ganjati i voditi oblake, pa kad nastane pomrčina sunca ili mjeseca, mi ćemo glodati i mjesec i sunce. O kako će divno biti, kad kao vukodlaci budemo siktali osvetničke kletve i pili kršćansku krv, da krv...

Kojčin je začuđeno gledao svoju sestru, nešto se i zgrozio, a onda je potrepta po ramenu i reče sileći se na smijeh:

— Gotovo bih se više tebe plašio od ove grmljavine, tako mi strašno izgledaš, ženo. Ali ovo, što pričaš o našoj smrti, nije mi baš ugodno slušati. Pustimo to još zasada. Volim ti ja piti cjelove s ustiju lijepih žena, a mjesto da glođem sunce i mjesec volim glodati butinu i komad ovnujskog mesa. A od krvi bolje se pije kiparsko vino, pa baš i naše hrvatsko nije loše.

— Zar si došao, — hukne Vučica, — da me smetaš u mojoj pobožnosti, nesretniče?...

A on zlorado naškubi usne i šapnu:

— Ne ljuti se!

— Kako da se ne ljutim, kad mi smetaš!

— Al ja imam važne vijesti...

— Kakve važne vijesti mogu da dođu po toj buri?

— To i jest ono...

— Što ono? — upita Vučica.

— Strani brod je u našim vodama. Tako mi je javio naš čovjek, koji straži na obali. I taj brod ide prema Veneciji. Po svemu se može suditi, da ide iz istočnih strana, dakle da je krcat bogatim predmetima.

— To bi moglo biti, — odvrati Vučica, koja je stala da se zanima. — To bi moglo biti.

— Tako misle i naši ljudi, koji već vrebaju u zasjedi. Silna bura, koja je nastala, i bijes njezin ne pušta niti našim ljudima, da navale na lađu.

— Do bijesa! — razljuti se Vučica. — Podlaci... Kukavice... Zar se junak boji bure? Zar su oni rođeni od žabe krastače, a ne od junačke majke? Trebalo bi im dati metle u ruke, a ne mačeve...

— Smiri se, sestro, — stade je miriti Kojčin. — Ovo je uistinu užasna bura, koja lađe baca, kao orahovu ljusku. Ovo je oluja, kakve davno ne pamtimo. Pa zašto da naši ljudi gube uludo glave? Nama je dragocjen svaki naš momak. Zar nije dosta, da nam ih je već tolike pogubio kralj Tomislav?

Vučica stisne šaku.

— Dobro on drži prisegu svoju, kojom je, kako reče, prisegao smrt svim gusarima. Ali to mu ne će poći za rukom. Prije će mu otrovni bodež proburaziti srce.

— Dao Perun!

— Što dakle misliš učiniti?

— Brod ćemo odmah, kako se stiša oluja, napasti.

— A posada?

— Ljude? Kapetana ćemo i vođe pobiti, a ako od momčadi tko ostane živ, prodat ćemo u roblje.

*
* *

Iza oblaka stalo se javljati sunce. Brod se posve približio hrvatskome žalu, dokle se dalo, da se ne nasuka na pličinu. Kapetan zapovjedi, da se spusti čamac i da odred mornara pođe na kopno, da potraži pomoć.

Momci skočiše smjesta u lađicu i zaveslaše na obalu. Tu nađoše, kako prema njima dolazi starac sjedoglavac, zguren, upirući se o velik štap.

Oni mu nazovu pomoć Božju. A onaj, koji je hrvatski znao, reče:

— Božja ti pomoć, starče! Mi smo stradali od ove oluje. Naš brod se približio obali, ali se dalje ne usuđuje. Ima li ovdje u blizini koje mjesto i ima li dobrih ljudi, da nam pomognu?

Starac kao da se još većma zgurio, i onako s pognutom šijom reče:

— Da nije bilo mraka, mogli ste vidjeti, da nad vama stoje hridine, a na toj hridini grad. To je grad, tvrdi grad kneza Budimira, a zove se Obrad. U tom gradu sada nema gospodara, jer je zarobljen od tuđina, al u gradu gospodari sada vođa Kojčin. On će vam rado pomoći, jer je junak od oka i svakome rado pomaže. Već vi hajte do njega, i on će vas i svu momčad pogostiti, a pomoći će vam, da i brod popravite. I ja živim od njegove milosti. U njega je još sestra Vučica. Oh, dobra vam je to i blaga, milokrvna žena, otvorenih ruku za svakoga, koji treba pomoći. U nje je srce golubinje, a iz njezinih ruku teče med i mlijeko. Ona će svoga brata za vas moliti, i nemajte brige, sve će dobro biti.

— Ako je to istina, što ti veliš, onda smo u dobar čas ovamo došli, i sam Bog nas je ovamo doveo. Ali mi smo Talijani, bojimo se, da nas odviše mrzite.

Starac se zagleda nešto u govornika. Bio je to mrk, bradat čovjek. Na čelu mu je bila brazgotina, a orlovski nos u onom suhom, koštunjavom licu, isticao se svojom veličinom. Oči tog čovjeka pokazivale su neki ledeni mir i hrabrost.

I starac upita talijanskim jezikom:

— Smijem li te pitati za ime?

A Talijan odvrati:

— Ja sam Beppo, a služim na brodu, koji je eto stradao, ali nisam mornar od zanata. Zapravo sam

vojnik plaćenik, koji sam proputovao više svijeta, no što ti, starče, i zamisliti možeš. Ali zašto pitaš?

— Sviđaš mi se, — progunđa starac. — A ja sam službenik u službi zapovjednika Kojčina.

— A znaš dobro talijanski? — upita Beppo.

— Bio sam više godina u Italiji, pa i u našim dalmatinskim gradovima govore tako. Ali ti znaš li dobro hrvatski?

— Služio sam jednom kao vojnik u četi Sjecignjeva... Nemoj se čuditi... — reče Beppo, kad je vidio, da se starac nešto lecnuo.

— Nije li to...?

— Da, da, to je onaj Sjecignjev, koga je dao vaš kralj Tomislav smaknuti, jer je navaljivao na strane brodove i bio gusarom...

Starac protre zadovoljno ruke i jedva je mogao da priguši svoj pritajeni smijeh.

— E, onda, moj dragi Beppo, ti si služio hajduka? — upita na to hrvatski, da ga drugi ne razumiju.

— Pa, šta da tajim? Rekao sam ti, da sam plaćenik i da za dobru plaću služim svakoga i ne pitam, tko je. Napokon nikome nije na čelu napisano, da je pošten čovjek.

— A Sjecignjev bio je veliki junak.

— Da, junak. On je bio strah i trepet svim neprijateljima. On je uostalom bio i osvetnikom svoje porodice, jer su mu tuđinci porušili grad i zaklali sina u izdajničkom napadaju, kako su Bizantinci a i Latini često napadali vaše strane, dok im nije sadanji kralj Tomislav skinuo zube.

— A ti si se uz njega borio i protiv Talijana? — upita starac.

— Zašto ne bi? Pošteno mi je platio, — pljucnu Beppo na tle.

— A Sjecignjev je hvatao mletačke lađe i klao Mlečane. Strašan je on bio osvetnik!

— Bio je, — odgovori Beppo i oči mu zasjaše nekim gotovo zanosnim sjajem.

— I ti si ga volio ?

— Kao što volim sve odvažne ljude.

— Znam, da je moj Sjecignjev bio godine 887. u bici, kad je novo mletačko brodovlje pod duždom Kandijanom blizu Zadra od Hrvata hametom poraženo kod rta Mika. Na duždevu zapovijed mletačke lađe trireme nasrnule su žestoko na hrvatske brodove. Hrvatske lađe, liburne, manje snagom, ali jače oduševljenjem i ratničkim zanosom, nijesu izbjegle boju. U prvom okršaju bili su Mlečani sretni, ali množina hrvatskih lađa okružila je mletačke, pa i samu duždevu triremu, te ih užasno porazi. U junačkoj bici pao je i sam dužd Kandijan. Tek nekoliko Mlečana pobjeglo je u Veneciju, gdje je izvijestilo o strašnom porazu. Slava Hrvata pronesla se svijetom.

— Imaš pravo. A sad mi odgovori, moj Beppo, na jedno ozbiljno pitanje. Bi li ti htio da služiš gospodara Kojčina ?

Starac je upiljio oštri svoj pogled u mornara i čekao neustrpljivo odgovor. Ali nije trebao dugo čekati.

Beppo odvrati bez okolišanja, mirno :

— Bi. Zašto ne bi, ako me dobro plati !

— Momče ! Valja ti posao. On će ti dvostruko platiti, ali on mnogo zahtijeva. Bit će ti život na kocki.

— Život ? Šta je život ? — odgovori posprdno Beppo.

A starac ga pogleda lukavo i s nekim nepovjerenjem i upita :

— A kad bi te upotrijebio i protiv samoga kralja ?...

Beppo se na te riječi lecne. Počeše se rukom za uhom i ne odgovori ništa, ali kimne povlađujući glavom.

Time je taj razgovor prekinut, jer su ostali mornari, koji su s njime išli, postajali nestrpljivi. Zato reče starac :

— Dobro, ja ću te preporučiti Kojčinu.

To je još rekao hrvatski, a onda nastavi talijanski :

— Mili moji, sve ću vas povesti u grad. Nije daleko, i vi ćete se moći odmoriti. Gospodar će vas nahraniti, a i vašoj će lađi pomoći.

I oni nastaviše put do grada. Staza se uspinjala u zavojitim uzlazima, ali nije bilo odviše tegotno. Oni su obilazili oniske humove, gdje su se dizale masline i širile velike aloje, a onda su naglo okrenuli na klisuru, u kojoj su bile isječene stube. Ovdje nije bilo nikakih stabljika, već goli kamen i krš, i ljudi su morali da se penju jedan za drugim. Starac ih je vodio upirući se neprestance na svoju štapinu. Razgovor po putu nije sada tekao, već se samo gdjekoja riječ čula, ali i te je riječi starac pohlepno hvatao i dobacio tu i tamo koju svoju. Tako je doznao, da lađa dolazi iz daleka Istoka i da vozi blago u Veneciju. Kakvo je to blago, to mu dašto nijesu znali, a valjda niti htjeli kazati, ali starac je dosta čuo.

Kad su došli do grada i kad ih je vratar na znak starčev pustio da uđu, uveo ih starac u veću odaju gradsku, rekao im, da sjednu, a on da će im odmah poslati okrepe i poći svome gospodaru Kojčinu, da ga izvijesti o čitavom događaju i da potraži od njega pomoći.

Mornari jedva dočekaše, da mogu sjesti. I posjedaše oko prostog surovo izdjelanog stola, na posve proste neoličene drvene klupe.

— Početak je dobar ! — reče surovo Beppo.

A svi odvratiše :

— Početak je dobar.

* * *

Starac je ušao u sobu Kojčinovu. Tu je na stolici uspravno i ponosno sjedila Vučica. Kad je starac ušao, ustade i pođe prema njemu.

Zgrbljeni se starac uspravio. Prihvati lijevom rukom svoju bradu i pred njom je stajao — Kojčin.

— Što si obavio, brate? — upita ga gotovo nježno Vučica.

— Dobro je.

— Kakva je to lađa?

Kojčin joj ne odgovori odmah, već sjede najprije na stolicu i prihvati objema rukama mjedeni vrč, koji je stajao na stolu, i nagnu piti. Uživao je pijući i potegnuo je pošteno.

— Aha! Baš valja! — pohvali Kojčin vino, a onda otre rukom svoje usne i reče: — Počuj moje riječi, divna moja sestrice. Jer ovo, što će ti sada moje grlo govoriti, bit će odlučno za tvoj i moj život.

— Oho! — nasmiješi se sestra naškubivši usnice kao na poljubac. — Zar je to tako važno?...

— Jest. U lađi ćemo naći silno blago, kako sam mogao čuti iz ustiju mornara, koje sam ovamo doveo.

— Ovamo doveo? Zar ih nisi poklao?...

Kojčin se udari šakom po koljenu i lukavo, nasmijan reče:

— Hehe. Ne ide to tako brzo, kako to ti misliš. Ali da i ide, ne bi bilo razborito. Ti možeš i sama naslućivati, da se ja nisam presvukao u staroga starkelju, da kao taki navalim oružjem na lađu. To je, zar ne, jasno? Presvukao sam se zato, jer sam htio saznati neke stvari, koje će nam biti u korist. I mislim, da mi je to pošlo za rukom.

Ali Vučica nije bila zadovoljna s tim pričanjem i ona obori glavu:

— Zar ćeš pustiti, da s mirom odu? Misliš, da će oni mirno čekati, dok ih ti ne pokolješ? Oni mogu odjedriti.

— Ne boj se! — reče Kojčin. — Njihov brod za sada nije uporabiv. A da hoću, sve bi bilo za čas gotovo. Moji ljudi čekaju u zasjedi. Moje lađe, u zatonu skrivene, mogu smjesta da sve ljude na brodu, kojih nema mnogo, pokolju i bace u more. Ali to ja ne ću.

— A sam si rekao, da ćeš kapetana i njegove prvake ubiti, a drugu momčad poslati u roblje.

— Da, sestro. Tako sam uistinu rekao, a tako sam i mislio učiniti. Ali stvari su se izmijenile, i ja sam okrenuo svoju odluku.

— I ti je ne ćeš izvršiti?

— Ne ću.

— Zašto ne?

— Kad sam onako zgrbljen i star, preobučen išao prema brodu, da ispitam, što ću i kako ću, opazio sam, kako se s broda pušta čamac i kako u nj silaze neki momci. Odmah sam znao, što je i da ih kapetan broda šalje na izvide. Zato sam pošao zgurivši se još više pred te momke, kad su se iskrcali na našoj obali. Oni su mi nazvali Božju pomoć i zapitali me, ima li gdje u blizini kakvo mjesto, gdje bi mogli naći pomoći, i ja sam im rekao, da je u blizini grad Obrad i da u tom gradu vlada moj gospodar Kojčin. Rekoh, da će im Kojčin rado pomoći, jer je junak od oka, a svakome rado pomaže, pa da će ih pogostiti i da će i brodu pomoći. Još im rekoh: »U njega je sestra Vučica. Oh, dobra vam je to i blaga, milokrvna žena, otvorenih ruku za svakoga, koji treba pomoći.« Nijesam li te lijepo pohvalio, sestrice?

A Vučica se nasmije i udari ga nježno rukom po licu:

— Baš si ugurzus jedan i tepče moje. Ali sada na stvar!

Kojčin opet prihvati rukom vrč, potegne pošteno i ponovi opet svoj uzdah:

— Aha! Amaha! Baš valja! Kad sam mornare bolje pogledao, a naročito onoga, koji me je hrvatski nagovorio, opazio sam, da je to kršan i snažan momak, i odmah mi se svidio. I u taj čas sinula mi misao, koja mi se već davno vrti u mozgu, a o kojoj sam već i tebi, ako se ne varam, govorio. A ta misao jest, kako bi bilo, da uredim sebi, razumije se i tebi, sestrice moja, tjelesnu stražu kao kralj Tomislav. Samo hrvatski kralj imade oko sebe i u svojoj straži same Hrvate, i ti

su mu vjerni i rado ga slušaju, spremni su za nj umrijeti, a ja ne bih sebi učinio tjelesnu stražu od Hrvata, koji mi nisu dosta pouzdani, jer još uvijek vjeruju u povratak kneza Budimira. Ja bih sebi stvorio stražu od samih stranaca. Uzorom mi je pri tom saracenski, arapski kalif u Kordovi u Španiji, koji se, kako znaš, okružio tjelesnom stražom, u kojoj su sami naši zemljaci Hrvati.

— A što će ti tjelesna straža ? — upita ga sestra.

— Kako možeš da takva šta pitaš, najmudrija od sviju žena ? To ti je jasno. Trebam ljude, koji će na moj mig poklati sve oko sebe, pa i samoga kralja Tomislava.

Vučica zaplješće rukama od veselja i klikne:

— To jest ti misliš, da će ti mornari od unesrećene lađe biti tvoji banditi, razbojnici, ili kako ti to ljepše nazivlješ, tjelesni stražari ?

— Jest! Pogodila si, tako je i nikako drugačije.

*
* *

— Zove te gospodin Kojčin, — reče sluga, koji je došao u odaju, u kojoj su bili mornari. Te riječi izgovorio je Beppu.

— Vodi me do njega! — odgovori on.

I malo časaka za tim bio je pred Kojčinom u sobi, u kojoj već nije bilo Vučice.

Kojčin je sjedio na stolici i nije više bio u staračkom odijelu. Kad je Beppo ušao, reče Kojčin:

— Ti si, Beppo, mornar, vojnik plaćenik, gusar i bandit, ako treba, zar ne ? Tako mi bar reče moj stari dvorjanin.

A Beppo je otvorio svoje usne i pokazao svoje zube, ali nije na to čudno pitanje odgovorio ništa.

Ispitavalački pogled Kojčinov prodirao mu je u oči i on se ćutio zarobljenim. Tako jak pogled nije mogao izdržati i on obori glavu.

— Vidim, da je istina, što sam rekao. Inače bi odgovorio. Poznajem ja ljude, i ti si moj čovjek. To jest takve ljude ja trebam. Hoćeš li k meni u službu ? Koliko si imao dosada plaće ?

Beppo reče svotu svoje plaće.

— Dat ću ti trostruko, — reče Kojčin, — i još ćeš dobivati nagradu, ako to svojim činom napose zaslužiš. Razumiješ li? Prihvaćaš li?

— Razumijem i prihavćam.

A Kojčin ustade sa stolca, priđe k njemu, udari ga po ramenu i pruži mu ruku.

Beppo prihvati svojom debelom i snažnom desnicom Kojčinovu desnicu i pokloni se.

— Dobro si uradio, da si primio moju ponudu, jer da to nisi učinio, bacio bih te u najdublju tamnicu, gdje bi poginuo od gladi. A znaš li zašto ? Jer ti je moj stari dvorjanin izbrbljao mnogo toga, što nije smio. Nije li ti rekao, da ja zahtijevam od svojih ljudi poslušnost na život i smrt ? Nije li ti rekao, da moj čovjek mora na moju zapovijed paliti, robiti, ubijati i lijevati rijeku krvi?

— Da, rekao mi je.

— I ti si kimnuo glavom, da ti je za život svejedno. Dobro dakle. Ti se radi današnjega dana ne ćeš kajati. I ovim časom postaješ vođom mojih tjelesnih stražara. Ta straža još ne postoji. Ali od danas će se urediti. Reci mi, bi li još koji od tvojih ljudi bio tebi sličan i bi li htio u moju službu?

— Gospodaru, — odvrati Beppo, — ti zaboravljaš, da još i mene veže, kao i sve moje, služba kapetanu broda, koji ide u Veneciju.

Kojčin zavrti rukom u zraku i porugljivo naceri lice.

— Vjernost si mu prisegao ? Vjerujem, lijepo od tebe. Ali ako ti ja očitujem tajnu, da će još danas morski psi moći da kušaju njegovo meso? Ako ti reknem, da ću ja njegovom krvlju otkupiti čitavi brod za sebe, jer se usudio doći u moje vode ? Hoćeš li i onda biti vezan uz njega?

Beppo je osjećao, da se nalazi u mreži, koju je na njegovu glavu bacio Kojčin, i da ga ta mreža sve više umotava i da joj se više ne će oteti.

Kojčin mu baci pred noge vrećicu zlatnih solida, koju Beppo požudno prihvati. Nije mogao, da zatomi

svoju radost, kad je vrećicu otvorio i zapazio u njoj solide.

— Tvoj sam, gospodaru, zahtijevaj od mene, što hoćeš!

— Povest ćeš mene i moje ljude na brod. Bit će, kao da mu nosimo pomoć. Ali kad dođemo tamo, umrijet će kapetan i svi oni, za koje ćeš mi reći, da mi se ne će pokoriti.

* * *

Uzbuđeno iščekivao je kapetan broda, što će mu donijeti njegovi izvidnici. Nebo se već posvema razjasnilo. Nastala je i tišina na pučini morskoj, kao da nijesu sijevale munje, pucali gromovi i kao da nijesu bijesni vihori bučili i harali, lomili i urlali. Voda je bila tamno-modra. Obzorje je svjetlilom svojim zasjenjivalo oči i blještavilom svojim obasulo i ovu njegovu ruševnu lađu, a on je stajao mrk, ogrnut svojim plaštem i čekao. Ali prošlo je mnogo vremena, a njegovi se ljudi nijesu vratili. To ga je uznemirivalo. Bojao se, da će doći noć, a njegov brod da bi mogla u toj noći zadesiti kakva nesreća. U njemu se stale javljati zlokobne slutnje, i oni bijeli galebovi, koji su u velikoj množini lijetali nad njegovim brodom, izgledali mu kao crni gavrani, koji mu nagoviještaju smrt. —

I nije krivo slutio, jer je došla noć, a ta noć bila je noć njegove smrti.

X. Bijeg.

Trčala je u noć... u noć... u noć... Samo dalje, daleko od svog rodnoga grada i od kule, u kojoj je doživjela toliko strašnih časova u posljednje vrijeme.

Bila je vedra noć, ali oštri vjetar brujao je zrakom i vijao vrške visokog drveća.

Trčala je u noć... u noć... Sama nije znala, kamo, na koju li bi stranu. Ali ona je trčala, kao da je sve srde ljutice gone, i plašila se i natrag pogledati. Jedna joj se samo misao vrzla u glavi: samo daleko, daleko od Kojčina i njegove sestre Vučice.

Trčala je u noć... Samo dalje od rodnoga grada...

Sad joj je bilo sve jasno. U jedan čas, kao munja, koja razjašnjuje na časak tminu mraka, tako je sjevnulo i njoj i sada je znala sve...

Trčala je u noć. Njezine su suze krvarile od dugoga i napornoga puta. Ta ona nije pazila na trnje ni kamenje. Ona nije ni vidjela, kuda to leti, da li se ne ranjava o grm i o trn. Samo za Boga daleko... daleko... To joj je bila jedina misao, jedina želja. I mnogo je sati tako prošlo, i ona je bila u gustoj šumi, ali još nije prestala da trči, dok joj napokon nije ponestalo sape, te je morala sjesti na stari panj i odahnuti.

I sad je tek došla nekako k sebi i stala se dovinjavati svemu...

Bilo je to uistinu užasno... Je li moguće, da je sve to istina, i da li može Bog dopustiti u milosti svojoj, da takvi ljudi živu na ovoj crnoj zemlji? To ju je pitanje progonilo. I časak joj je bilo, kao da je nešto tišti u grlu i hoće da uguši, a časak bi najvolila da udari u smijeh, u grohotni, divljački smijeh, čupajući svoju kosu.

— Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio? — vikala je ona, a šumom se ozvanjao njezin očajnički, luđački smijeh, i životinje su bježale od tog smijeha...

Što je to bilo?... Spominje li se pravo?

Ona je, kako su joj njezine služavke rekle, već nekoliko dana ležala bolesna na svojoj postelji. Polagano, samo polagano dolazila je k sebi od teške nesvjestice, koja ju je spopala, i polagano dolazila joj spomen na onaj strašni prizor u gradskoj kapelici, koji je s Kojčinom doživjela. S tim spominjanjem dolazila joj je i misao, da se Kojčin ne će smiriti. Onaj užasni satanski smijeh, koji kao da je dolazio iz pakla, još uvijek joj je ledenio kosti. Ona je naslućivala, ona je znala, da će Kojčin i dalje provoditi svoje paklenske osnove i da će se krvavo osvetiti i njoj i svim njezinima. Što li je ono rekao: »Krv, da krv, prolit ću krv. Prolit ću more krvi. Utopit ću cijeli svijet u krvi, a ti moraš moja biti!« A nije li ono rekao, da se Dragomir živ ne će vratiti? Ta joj misao više nije išla iz glave. Ona je u opasnosti i njezin zaručnik je u opasnosti. Što da učini, kako da se spasi iz tih strašnih zamki?...

Te misli nijesu je više ostavljale dan ni noć. I ona je odlučila, da će pobjeći iz toga grada, otići svome zaštitniku kralju Tomislavu i povjeriti mu sve. Ta on je tako dobar. On joj je obećao svoju pomoć i on će joj zacijelo pomoći. Ali kako da izvrši svoj naum? Znala je, da je ona, premda gospodarica u svom gradu, zapravo zatočena i utamničena. Kad je prije nekoliko sati htjela da izađe na gradska vrata, da prošeće do miloga svojega gaja, zaustavio ju je gradski stražar i nije je pustio. I kad ga je ona pozvala na red, on joj se samo klanjao i klanjao, ali je ispred nje oprečio s obje ruke ravno svoje koplje kao neku prepreku.

A kad je ona zgrabila to koplje, da ga odstrani, on joj reče:

— Ne smijem, gospojice, ne smijem. Taka je zapovijed. Sve ću vam za volju učiniti, ali pustiti vas ne smijem izvan grada. Vi biste skočili u more, vi biste ...a šta ja znam, šta biste vi učinili... tek znam, da ste bolesni i da imam takvu zapovijed...

I njoj sijevne u glavu misao strjelovitom brzinom.

— Kojčin?

— Da, gospodin Kojčin.

— On ti je naložio, da me ne pustiš izvan grada?

— Da, on!

— I on ti je rekao, da sam bolesna?

— Da.

— Umom? Zar ne? Da sam luda?

Ali stražar je pogleda samislosno, načini znak na čelu onako, kako se pokazuje o nekom, koji je obezumio, i zakima smijući se sažaljivo svojom garavom glavom...

Bilo joj je jasno. I nije više kušala da se opre stražaru. Kojčin je razglasio, da je luda.

Sva nada bio joj je još kralj Tomislav. Ali i ta ju je nada izjalovila. Čula je, da kralja nema u njegovu blizom dvoru, već da obilazi sve krajeve svoga velikoga kraljevstva od mjesta do mjesta, da pravdu kroji i kraljevske milosti dijeli. Gdje će ga naći? Kuda li će ga tražiti? Pa ako ga i nađe, ne će li se u to

doba vratiti Dragomir i ne će li naići na guju prisojkinju, na Kojčina, koji je njezinu zaručniku obećao smrt ?

Sve te teške misli morile su je, i ona nije znala izlaza iz te tušte tame misli.

A onda je došla strahota!

Nehotice je bila dionikom razgovora između Kojčina i njegove sestre Vučine.

Bila je mrkla noć. Ona nije mogla da usne. Teške njezine misli nisu joj dale da spava. Vani je bila tišina, koju je tek kadikad prekinuo pijev ćuka, što se javljao iz stare kule. I tako je dosta dugo potrajalo vrijeme, da nije ništa čula. Ali najednom joj se pričini, da se otvaraju vrata u kuli, u kojoj je stanovala. Škrip zarđale ključanice čuo se jasno. Otvarala se vrata, koja inače nije nitko upotrebljavao...

Ona se nagne kroz prozor: u noćnoj je tami jasno zapazila dvije sjene i ona ih je prepoznala. Da, to je bio Kojčin i njegova sestra Vučica. To joj se činilo zagonetnim i čudnim. U to doba noći, Kojčin i Vučica! Ona je znala, da će se uputiti u jedinu prostoriju, koja je bila u toj kuli. Bila je to odaja pokojne babe Gvozdane, koja je slovila kao vračara. To nije slutilo na dobro. I ona je odlučila, da odgonetne tu tajnu. Prebacila je žurno svoju haljinu na sebe. Ona je osjećala u sebi neku stravu. Već to, da se mora približiti odaji stare Gvozdane, koja je umrla s kletvom na kršćanskoga Boga, napunjala je grozom. A što onda, ako je Vučica i Kojčin opaze? Znala je, da je onda neizbježiva njezina smrt. Sve je to ona dobro znala, ali sve je to nije moglo smesti u njezinoj namjeri, da sazna zgoljnu istinu, jer ta istina odlučivala je zacijelo o sudbini i njezina grada i o sudbini njezinoj, njezina oca Budimira i zaručnika Dragomira. To je ona vjerovala. I ta vjera dala joj je jakost. Znala je, sazna li tajnu, onda će laglje moći da se bori protiv svojih neprijatelja. Onda će se možda ipak spasiti.

I ona je prebacila plašt preko ramena i na prstima se spuštala po stepenicama dolje, samo da je nitko ne čuje. Nije se usudila uzeti uljenice, da na sebe ne svrati pozornost, pa je tapkala u tmini i morala se objema rukama pomagati u hodu, jer je mjesečina tek slabo osvjetljivala stepenice. Ali kad je jednom bila vani u dvorištu, već je više vidjela, jer mjesec je upravo izmiljio iza oblaka kao veliko, nabubreno lice čovjeka, koji se ni za što ne brine. Ona je za čudo, ma da je imala tako važnu zadaću, vidjevši nad sobom mjesec učinila tu poredbu... A onda je pošla do odaje i naslonila na uglu kule glavu na zid.

Isprvice nije mogla razumjeti pravo, o čem to brat i sestra govore, ali pomalo je iz nesuvislih rečenica ipak stvorila sav razgovor u duši.

— Otrov, da otrov! Otkada se boji moj brat otrovati ? — kriještala je Vučica. — Zar misliš, da će ti pečeni vrapci sami u usta letjeti ? Tko hoće da vlada, mora imati gvozdeno srce i gvozdenu ruku...

— Da, ja to znam, — reče Kojčin, — ali ja hoću, da mi bude žena. Tako ću imati neku pravnu podlogu na njezina imanja.

— Pa ja nisam rekla, da ne smiješ. Ali ako ona ne bude htjela ?

Kojčin je zašutio. Nastala je mala stanka, a onda reče mirno, kao da se domislio:

— A zar ti nemaš ljubavnog napitka ?...

Sestra mu se glasno nasmije.

— Hajde ti stara benetino! Ljubavni napitak varim, da, i nosi mi dukate. Kupuju ga od mene ko ludi, ali to je za stare babe i one, koji sve vjeruju... Takva si baba i ti, ako se ne varam. Ali moj sinko, ta ti ne valja. Odviše te volim, da te zaluđujem. Ne, nema takvog napitka.

— Dakle na lješinama postat ću gospodar ovoga grada ? — razočarano uzdahne Kojčin.

A ona muklo ponovi:

— Da, na lješinama. Ne ćeš biti ni prvi ni zadnji.

— Ali tri mrtvaca najednom, brrr, to je ipak odviše: Budimir, Dragomir i Smiljka... A onda?...

— A onda, reci, samo reci! — prekine ga jetko Vučica. — Ne usuđuješ se dalje. Ali znam, što si htio reći: kralj Tomislav će se osvetiti za Smiljku, svoju kćerkicu, kako je zove. Da, da. Trebat će i četvrta žrtva. Ti ili kralj. A koliko te ja poznam, tebi je draga na ramenu glava...

— Draga mi je, — odvrati joj Kojčin, — ali moram ti reći, najvolio bih, da više u to ne diram. Neka slutnja kazuje mi, da to ne će za nas dobro proći...

Sestra mu nije dala ni da dovrši započete izreke i prekine ga oštrim prezirnim glasom:

— Kukavice! Baba! Uzmi preslicu i predi.

I opet je nastala stanka.

— Ti uostalom i nemaš više što da biraš. Ili ćeš postati veliki gospodar i poglavar ovoga grada i samostalni vladar ovoga kraja, ili će te raskomadati Tomislavovi vranci na četiri strane, ako se sazna već i ovo, što si dosele uradio. Ti si svoga gospodara Budimira prodao, ti si htio da silu naneseš gospodarici svojoj... ti si gusar...

— Šuti, sestro, to ćeš nas upropastiti! Šuti! — reče uplašeno Kojčin.

— A ipak je tako. Slava ili smrt. Na drugo šta već ne možeš da igraš. Osto, propo. Tu drugog izbora nema. Sve si mostove za sobom srušio. Sve, čuješ li, sve i sada ti preostaje samo borba na život i smrt.

— Ti si Satana! — huknu Kojčin svojoj sestri u obraz.

— Satana? Ne! — zahihota ona. — Ja sam Satanova gospodarica. Ja sam njegova žena...

Više nije Smiljka ništa mogla da čuje, ali je i odviše čula. Sada je jasno znala, da je njezine slutnje nisu prevarile. Ona, njezini, a i sam kralj Tomislav imali su pasti kao žrtva jedne zločinačke urote slavične žene i slavičnog muža, koji su se pojagmili za slavom, bogatstvom i užitkom.

I sad je bilo jasno, da više nije smjela krzmati. Sad je znala, da ne smije ostati u ovom gradu, gdje joj rade o životu. Sad je vidjela, da mora otvoriti oči kralju i upozoriti svoje na pogibelj, koja im prijeti.

Ali to je bilo laglje zamisliti, nego izvršiti.

Ona je ipak izvršila. Još iste noći spustila se po dugom užetu s pokrajnog prozora jedne kule dolje u ponor znajući, da se ispostavlja smrti, ali bolja joj se činila i smrt, nego ova neizvjesnost.

I onda je trčala u noć... u noć... u noć. Samo daleko od svog rodnog grada i od kule, u kojoj je doživjela toliko strašnih časova u posljednje vrijeme...

* * *

I sada je evo bila sama u šumi. Ne zna, kuda je bježala i kamo je došla, je li daleko od svog dobra ili ju je šuma prevarila, pa je više puta vijugajući možda tek malo udaljena od svojih neprijatelja... Sad je istom vidjela, da je u šumi u toj noći izvrgnuta divljim zvjerima, i ona se stade sada istom strašiti. Sada joj padoše na pamet strašne priče o vješticama i vukodlacima, o gorskim vilama i zlobnima patuljcima... I činilo joj se, da na panjevima sjede neki gorostasni sablasni ljudi, nepomično, sa mirno uperenim očima, koje gledaju nju, Smiljku, oštrim, pronicavim pogledima tako zlobno, tako pakosno... I opet je vidjela, da uz te ljudine stoje velika pseta s čupavim gubicama i ognjenim očima...

I ona stade drhtati. Htjela je da i opet dalje bježi, ali noge su joj bile kao prikovane uz zemlju. Htjela je vikati, ali bilo joj je, kao da je guši neko nevidivo biće i ne da joj da diše... Nije li to vukodlak, koji joj je zasjeo na vrat, pa joj siše krv, ili je to morana, božica ledene smrti, koja joj sjeda na prsi i čupa iz nje dušu? I činilo joj se, da joj sve žile gore užasnom vatrom, a ipak da se trese od zime. Sve grozote obasuše joj misli i njezin krik ozvanjao je šumom i vraćao se natrag iz svakoga grma, svake grančice, iz svake hridine, a bio je taj krik tako očajan, kao jauk izgubljene duše u paklu...

XI. U seljačkoj kući.

Kad se probudila, već je stalo svitati. Otvori oči rukom, ali isprvice nije znala, gdje se nalazi. Samo je imala osjećaj velike umornosti u glavi i pričinjalo joj se, da je noć sprovela u paklu i proživjela sve strahote, koje se pomisliti dadu. Ali nad njom je stala bijeliti nebeska vedrina i kukavica je negdje pjevala svoju pjesmu. Smiljka upre rukom o tlo, na kojem je ležala, i ustade. Sada opazi, da se nalazi na vršku brežuljka i da se pod njom širi prostrano polje, divna ravnica, koju je presijecala zmijevitim, valovitim zavojima lijepa cesta. Na tom polju bila su mjesta obrasla šikarjem, a tu i tamo nalazile se skupine drveća. Nad jednom takvom skupinom vijao se dim. Po tom je Smiljka sudila, da mora tamo biti neka kuća. I kako je bila gladna i žedna, odlučila je da potraži ljude, koji su ondje stanovali, ne bi li je primili u okrilje.

Jedno ju je plašilo. Tamo u pozadini daleko razabirali se jasno oblici drskih kula staroga grada, i ona je kroz jutarnju maglu prepoznala, da je to njezin grad. Nije dakle tako daleko pobjegla od doma u noći, kako je mislila. Oni tamo u gradu — Kojčin i Vučica, ako još nijesu zapazili, da je ona pobjegla, opazit će sada i onda će poslati za njom potjeru. Ta ju je misao mučila. Ali nije preostalo drugo, već da se spusti s brežuljka dolje, jer ovako u šumi, ispod gorostasa šumovnih i zelenih nije mogla da ostane. Ona nije ni pazila na ono šumsko cvijeće, što joj je cjelivalo noge, i jedva je primjetila guju, što se nedaleko uvukla pod kamen. Ona se samo pobožno prekrstila ne brinući se više za nju. Šapnula joj tek:

— Ne bojim se ja takvih zmija, ko što si ti, već zmija, što su me izagnale iz moga grada.

Jutarnje sunce, miris zelenoga, šumskoga jutra, veselo cvrkutanje ptica, ipak joj dirne dušu, kad je stala da polagano silazi s onog brda. Njezine noge stupale su mahovinom i šušnjem, ali bile su umorne. Morala je da stupa teškim putem i po nekoj vododerini, koju je voda tako izrovala, da je oštro i veliko kamenje isprebacano ležalo jedno do drugoga i njezine noge ranjavalo. Taj put bio je to teži, jer se preko vododerine pružalo i veliko isprepleteno korenje, a gdjegdje ležao je i prevaljen hrast.

Njezino je srce tištila velika bol i briga. Mučio je strah pred onim, što će još doći, ali je ipak pogledala gore k nebu zahvalnim i zanosnim pogledom i nastavila svoj put do doma, koji je s brežuljka vidjela.

Pred njom se stvorio voćnjak, a onda zelena livada, po kojoj su pasle ovce i goveda. Uz stoku je bio jedan pastir i jedna planinka.

Dugo je stupala, dok nije došla do kućišta.

Između drveća stajala je opkoljena grabom i ogradom od živice drvenjara pokrivena slamom, a oko nje redale se još neke pokrajne zgrade, suša i staja.

Smiljka pripazi, nije li koji pas nablizu, ali čupavo štene, koje je opazivši nju stalo silno lajati, bilo je na lancu, i zato Smiljka odvažno stupi na prag i otvorivši vrata nazove:

— Bila blagoslovena ova kuća!

U sobi opazila je u prvi mah više čeljadi, ali najstariji čovjek, u poodmakloj dobi, s već napolak sijedim vlasima, odvrati:

— Dobra ti sreća!

Bio je to starješina kuće. U odaji bila su još dva njegova sina i dvije kćeri te majka njihova.

A Smiljka reče:

— Nevolja me je amo donijela. Prenoćila sam u šumi, a sad ne znam, kuda ću i kamo ću, pa ne znam niti, gdje sam. Dobri ljudi, dajte mi, da malo otpočinem, pa krišku hljeba, i Bog će vam platiti...

— Stari Jure nije s praga nikad nikog otjerao, — odvrati joj seljak. — Moj dom je Božiji i tvoj. Ima u nas dobre volje i ljubavi, a imademo i hljeba i sira i mlijeka.

Domaćin se okrene prema stolu, na kojem je na tanjuru stajao hljeb i so. I on prelomi komad hljeba u dva dijela. Jedan dio stavi u usta i sam pojede,

a drugi dade Smiljki, da isto učini. Smiljka prihvati hljeb i prinesavši ga polagano k ustima pojede ga, a onda reče:

— Po starom hrvatskom običaju izjela sam tvoj hljeb i sada sam tvojom milogošćom.

— Prelomili smo zajedno hljeba i ti si mojom gošćom i nalaziš se pod mojom zaštitom, dok si pod mojim krovom.

Okrenuvši se k ženi svojoj, što je u kutu plela povesmo, reče:

— A ti majko Milice, pa i vi, Stano i Zorko, potecite i pomognite našoj gošći. Veli, da je u šumi spavala. U nje je gospodsko odijelo, a takvo i tijelo. To i spavati u šumi nekako ne ide. Bit će, da je umorna gospojica. Dajte joj mlijeka, da pije, i vode, da se umije.

Žene, kojima je to kazao, priskočile su do Smiljke i odvele je u svoje odaje. Smiljka je bila sretna, da je došla u taj tihi seljački dom, gdje su je dvorile žene umiljate i nasmijane. Iz očiju njihovih sijevao je plamen bezazlene dobrote i dražesne sućuti.

A mlijeko, koje su joj dale u zemljanom loncu, bilo je tako slatko, tako dobro, kako nijesu bili ni najbolji kolači, što ih je u dvoru pekla njezina majčica. I hljeb, tvrdi hljeb od kukuruza, bio je tako tečan. I meda su joj dale kao svojoj milogošći. I bio je tako sladak, tako dobar. One su gledale na nju s velikim prijaznim očima, punima duše. Onda su joj donijele vode, da je umiju, i ubrusac lijepo izvezen šarenim bojama.

U čitavoj je kući strujao neki mir. Pogledala je kroz prozorčić i vidjela, kako lijeću bijeli golubovi i lastice pokućnice, a tamo na pojati na krovu savila je roda svoje gnijezdo.

U samu odaju došlo je bjeloruno janješce do najmlađe kćeri i stalo veselo blejati. A Zorka, mlada i vesela, sve nešto janjetu šaptala u uho i gladila ga od milote svojom ručicom.

Kako je ovdje bilo lijepo! Djevojčice skakutale po kući i napunjale je djetinjim smijehom.

I Smiljka se sjeti svoje djetinje dobe, kad je krasna i čista ko janješce skakutala po dvoru oca svoga i gledala blaženi smiješak svoje majčice i njezine krupne, crne oči, crne, sjajne alemove, koji su sipali divne zrake majčine ljubavi. I ova seljačka majka imala je isto takve oči, pune majčine ljubavi. Samo je nekoliko riječi rekla Smiljki, ali te su odisale takvim mirom i dostojanstvom i nekom otmenom ozbiljnošću, a opet majčinom blagošću, da bi Smiljka najvolila, spominjući se svoje majčice, da joj poljubi ruku i zahvalno klekene pred noge njene. Bilo joj je, da proplače od milinja.

Iza ove strašne noći bilo joj je na časak kao iza goleme oluje i bure nad uzbibanim morem, kad se mili dašak pramaljetnog povjetarca širi nad sunčanim zrcalom smirenoga mora.

Kad se uredila, vrati se do gazde Jure.

— Gazda Jure! Lijepa ti hvala, što si me nahranio i napojio, i sada daj, da odem. Tek mi reci, koji put vodi do Zadra?

— Što? Već da odeš? Pa nitko te ne goni od nas. Još nijesi nit pravo počinula, a već hoćeš da ideš. Pričekaj malo, dok se ne odmoriš, a onda će ti moja Zorka pokazati put, ali taj je odovud još dalek.

— Hvala lijepo na tome, što mi nuđaš, da ostanem. Vidim, da si čestit i vrijedan i da je u tebe zlatno srce i hrvatsko poštenje, ali baš zato moram da odem. Da ovdje ostanem, moglo bi ti nauditi.

A plećati i snažni Jure reče odrješito:

— Misliš li, da je u mene zečje srce i da se bojim?

Smiljka ga zahvalno pogleda. Vidjela je ona pred sobom snažnoga ljudeskaru. Oči su mu sijevale ponosno i bistro, i znala je, da je spreman izvršiti ono, što zbori.

— Ne mislim, da je u tebe zečje srce, — klikne ona nježno i gotovo radosno, — ali su pakosni ljudi,

koji me progone, pa bi ti se mogli osvetiti, ako mi zaklon dadeš.

Ali se Jure nije dao smesti. Njegovo se čelo namrštilo i njegove su oči još jače sijevnule, a njegova se desnica zgrčila...

— Ne znam, koji su tvoji protivnici, ali i oni znadu, što je Hrvatu gost. I oni se ne će usuditi, da dirnu u svetinje naše i da nam diraju u gosta, dok je pod našim krovom. Tako je to od naših pradjedova, i gdje bismo bili mi, da nije tako! A ti se smiri, pa ostani kod nas na ručku. Hajde u vrt za kuću, pa sebi naberi cvijeća. Naći ćeš tamo ruža i klinčića, crvenih i bijelih ruža i mažurana i bosiljka. Hajde ti samo, da ti se duša nadiše, da ugodiš srcu i da se ugodnih mirisa namirišeš. To vole duše djevojačke, a mi volimo konje, oružje i sjekire bojne...

Smiljka je oklijevala, onda reče bolno:

— Hvala ti lijepo. Ali ti ne znaš, koji su moji dušmani, a nisi niti mene pitao, tko sam i što sam.

— Ti si moja gošća, a Hrvat nikad ne pita, kome da dobro čini. Ti si kćerka Boga velikoga i po tome naša sestra.

— Lijepo veliš. Ali treba da znaš, da sam uboga Smiljka, kćerka kneza Budimira, koga su uhvatili Saraceni i koja je ostavljena.

Jure se na te riječi pokloni i reče:

— Ime Budimira kneza dobro mi je poznato, ako i ne spadam u njegovu župu. I o tebi sam čuo samo lijepe stvari, ali da imaš neprijatelja, to nisam znao. Tko da bude neprijateljem tako dobrog i nježnog bića?

— Pa ipak mi Kojčin i Vučica, njegova sestra, rade o glavi.

I opet su se nabrale obrve Jurine i opet je mrko gledao, a zubi mu se zapiljili u usnice.

— Ova mi imena zvuče kao glas potrta zvona. Krvnik jedno, a vještica drugo. Oni ispijaju srž našega puka, i već je vrijeme, da ih naš dobri kralj Tomislav kao gujsko leglo satre. Pa oni ti rade o glavi? E, onda

se čuvaj... Vučica vari otrove i sipa žuč, a Kojčin oštri bodeže i snuje krv. Jaram on sprema ljudima i bič. Otimlje volove, uznemiruje djevojke i bani se kao gospodar svima. Siledžija. Krvnik. Eh, onda imaš, gospojice Smiljko, pravo, da bježiš, i mi ćemo te što prije odavle odvesti.

— Je li daleko kralj Tomislav? — upita ona s nekim strahom.

— Preko sedam gora i sedam jezera. Dok ti njega nađeš, davno ćeš se u njima utopiti. Ali on će se vratiti...

— Da, vratit će se, — usklikne Smiljka, — vratit će se, da, ali samo da ne bude prekasno.

No dok ona to još i nije izrekla, Jure se uozbilji. On naćuli uši, i vidjelo se, da se uznemirio. Njegovo je izvježbano uho osjetilo svaki šušanj, i on prošapta gotovo nečujno, ali Smiljka ga je dobro razumjela:

— Čujem topot kopita konjskih. To ne sluti na dobro. Daleki topot uznemiruje me.

— Bože, da nisu oni? — problijedi Smiljka, sklopivši ruke.

A sad je već Jure odlučno ustvrdio:

— Čujem dobro... dobro čujem... Konjanici su. To ne sluti na dobro.

XII. Navala.

Jure pozva svoje sinove i s par ih riječi upozori na opasnost, koja im prijeti. Oni su imali nalog, da žene izvedu iz kuće i da se odmah vrate s družinom, da se prihvate oružja i da čekaju na njegov znak. Sinovi su odmah otišli, da izvrše nalog, a otac sjede na panj pred vratima svoje kuće.

Nije dugo potrajalo vrijeme, a na cesti se pojavi četa konjanika. Jure je pogledao bolje i domala upoznao četu. Bili su to konjanici čete Kojčinove. Imali su koplja, a na leđima tobolac sa strjelicama. Na čelu te čete jašio je sam vođa njihov Kojčin.

Jure je neprestano mirno sjedio i rezao svojim nožem nešto iz drveta.

Ni onda, kad su konjanici dojašili do njegove kuće, nije ustao. Sjedio je dalje, fićukao neku pjesmicu i rezuckao drvo, kao da ih ne vidi...

Kojčin je imao na glavi kacigu, a o boku visio mu mač. Na leđima mu visio tobolac za strijele, a imao je i luk.

— Hej, junače! — vikne on Juri.

Jure tek sada digne glavu, kao da ih je istom zapazio.

— Tko si Božiji? — upita Kojčina.

— Zar me ne poznaš, ta već sam bio u tebe? Mi smo ljudi kneza Budimira.

Gazda Jure ustade tek sada s klupe i reče:

— Knez Budimir... knez Budimir... plemenit gospodar... plemenit gospodin... Što hoćete?

A Kojčin onako, kako je bio na konju, otresito reče:

— Predaj nam Smiljku, kćerku kneza Budimira! Grbonja Vid, kojega smo na cesti sreli i pitali, da li ju je vidio, rekao nam je, da je ušla u tvoju kuću.

— Pa ako je ušla? Šta onda? — upita Jure.

— Predaj nam je! Bog joj je pamet uzeo, i ona je utekla iz dvora, gdje smo je čuvali i njegovali.

Jure mahne rukom posprdno i pljune na tla:

— Čuvali, da ne utekne, rado vjerujem, ali njegovali?... Nije već još nešto. To vam neka vjeruje grbonja Vid ili baba Ćuskija, što već sada pijana leži za plotom.

— Predaj nam Smiljku! — reče surovim glasom Kojčin, a na čelu mu se navukla koža. — Ona je luda... Nemoj je sakrivati!

— Ona je pod mojim krovom. Nemam šta da tajim. Ali luda nije! To je tek izmišljotina. A da i jest luda, ona je ipak pod mojim krovom. Čuješ li, — reče Jure uzdignutim glasom polagano izgovarajući riječi i naglasujući, — pod mojim krovom!

Kojčin se na te riječi još više smrknuo, a preko lica mu preleti zlobni smijeh.

— Pod tvojim krovom ili ne, ti nam je moraš izručiti.

— Što ti govoriš? Zar si stranac? Zar si Madžar, da ne poznaš svete običaje nas Hrvata? Ona je pod mojim krovom. Jela je sa mnom hljeb i so i dok je u mojem domu, ona je moj mili gost, i nitko joj ne može ništa učiniti, dok sam ja živ. Samo preko mene mrtva dobit ćete je! Drukčije ne! Ako je mislite ubiti, onda najprije ubijte mene i moje, a onda nju. Nema te vlasti i sile, koja bi mogla prisiliti sina Hrvatske majke, da izda čovjeka ili ženu ispod krova. Nema toga blaga ni tih novaca, koji bi me zaslijepili, da pogazim ovaj amanet svojih djedova. I ti si Hrvat, i ti znaš naše stare i svete običaje, pa kako možeš takva šta tražiti?

Ali Kojčinu iskoče žile na sljepočicama, samo je griskao brk ljutito i napokon prekine govornika:

— Što šandaš, što landaš, što prevrćeš jezikom trice i kučine? Daj mi je dobre volje, ili ću je silom odvesti.

— A ja ću je silom braniti! — odvrati mirno i dostojno gazda Jure.

— Slomit ću ti šiju! — vikne Kojčin.

— Stavio bih obraz svoj pod noge, da se plašim tvojih riječi, — odgovorio je još uvijek mirno gazda Jure, ali već je uzmaknuo na svoj prag i prihvatio svoje bojno koplje i zazviždao svojim sinovima.

— Ne budali, čovječe! — reče nešto mirnije Kojčin. — Sasjeći ćemo tebe i tvoje ljude. Iskalit ćemo svoj gnjev na tebi. Srušit ćemo ti kuću u pepeo!

A Jure odgovori ponosno, okružen već svojom družinom, sve samim kršnim momcima, koji su došli na zapovijed:

— Ti to ne ćeš učiniti, ako vjeruješ u Boga velikoga. Nad tobom je još kralj Tomislav, a nad njim i nad nama Bog!

Te je riječi rekao Jure snažnim jakim glasom, a taj glas bio je zvonak i orio se nadaleko, bio je pun srca i odavao je čovjeka, koji je u dnu duše uvjeren, da je istina ono, što govori.

Ali Kojčin se u svom bijesu nije dao smesti. On odvratnim, porugljivim glasom uz gadan posmjeh vikne :

— Tvoj Bog je visoko, tvoj Tomislav daleko. Daj ga pozovi sada, ako možeš. Dok on ovamo dođe, naći će garište i pustoš, a ti ćeš već davno otegnuti pete pod ledinom. Još ti jednom s dobra velim, curu amo !...

— Ne dam !

— Pas od psa !...

— Idi, sramotnjače, na čudo ti mrklo !

Sada je Kojčinu dozlogrdilo. Dalje nije mogao da dopusti, da ga Jure sramoti pred vojnicima, i on zavikne bijesno i sva se njegova četa pripravi na boj.

Ali Jure je stajao jak kao gora. Čvrst kao kremen njegovih hridina. Smion kao lav. Nije se uplašio, samo je viknuo :

— Pomozi mi, Bože i presveta Bogorodice i sveti Jure !

Na taj njegov zov uhvatiše svi njegovi ljudi svoje oružje. I tako je stajala četa proti četi. Kojčinovi ljudi bili su jači po broju i bolje naoružani, ali Jurini su bili nebojše.

U jedan mah nastade silna graja i vika, sve se razbjesnilo. Naročito se razljutio najstariji sin gazda Jure, koji nije mogao dopustiti, da Kojčin nazivlje oca psom od psa. On je već htio prije da kopljem proburazi Kojčina, ali mu je otac Jure mahnuo rukom i spriječio navalu.

No sada, kad je sam otac dao znak na borbu, ustrmiše se sva koplja proti konjanicima. Digoše se sjekire, napeše se lukovi i strijele.

Časkom su se Kojčinovi ljudi trgli i pogledali nesigurno, bi li, ne bi li navalili.

— Djeco ! — povika silno Jure svojima, — ne bojte se ! Do obraza nam je. Obraz ni za što ! Djeco ! Čuvajte kneginjicu, ona je naša gošća...

Ali još nije dogovorio, već se začu glas Kojčinov :

— Juriš ! Sjeci... tuci... ubijaj !

I sad stadoše letiti strjelice.

Nastade vrisak, jauk, bijesna lomljava, kletve, psovke i divlji, pomamni užasni pokolj.

Sin Mile proburazio je kopljem Kojčinova konja, koji se bijesno trgnuo unatrag i bacio sa sedla gospodara. Ali Kojčin vješt u tim stvarima skoči na noge i svojim mačem probode napadača. Mile niti pisnu niti zubma škrinu, prihvatio se za srce i pade unatraške. Njegova se krv prolila po zemlji i njegovo srce, koje je htjelo oca da osveti, prestalo je kucati.

Kad je stari Jure vidio, da mu je najmiliji sin pao, vrisne od bola i vikne svojima :

— Naprijed ! Ubijte hulju !

I sjedinjenim silama nastaviše borbu. Udarci su padali bijesno. Ovdje je pao jedan od Kojčinovih ljudi, ondje od gazde Jure.

I kad je tako kreševo bilo u najjačem toku, kad je već lice Kojčinovo bilo krvavo, kad je gazda Jure dobio strjelicom u rame, začu se jaki ženski glas :

— Mir !

I kao da je to bio neki nadzemni glas, ne glas čovječji, već anđeoski, smiri se za čas kreševo.

A između redova bojovnika našla se najednom djevojka, lijepa u svojem ponosu djevojačkom, otmena i jaka.

I ona vikne :

— Smirite se, ljudi Božiji ! Ne lijevajte više uzalud krvi svoje rad mene !

I okrenuvši se Kojčinu reče :

— Mene tražiš ? Evo ti se dragovoljno predajem. Ja sam tvoja gospodarica i ti imaš mene slušati, ali ti si digao ruku na mene. Svejedno, ja ti praštam i ja ti se predajem. Vodi me kući. I čekat ćemo sud

kralja Tomislava. Ali jedno ti nalažem, da više ne digneš ruke na ove ljude. Znaj, da će te čekati pravedna kazna i da će te željeznim obručem opasati te otjerati bičevima iz mojega grada.

Nastala je silna tišina. Kojčin bi najvolio da rine nož u grudi ove djevojke, kojoj su se stali diviti ne samo ljudi gazde Jure, već i njegovi. Ta Budimirovi vojnici bili su vjerni i knezu Budimiru i Smiljki, tek su se dali obmanuti od Kojčina, da on sve to radi za kneza Budimira.

Kojčin se dakle nalazio u neugodnom položaju. On naloži, da se čete povuku, da se jedan konj osedla za gospodaricu i da se uz najveću počast odvede u grad.

Smiljka prije još, nego li se udaljila sa Kojčinovom četom u svoj grad, rastala se s domaćinom i njegovima.

Bio je to tužan rastanak.

Majka je već klečala nad mrtvim tijelom svoga sina, a gazda Jure je stajao kao ukočen.

Nijemo, bez riječi došla je kneginjica do njega i njegove žene i u uzbuđenju neopisive boli poljubila je ruku i njemu i starici majci, a suze, krupne suze, padale su joj niz obraze.

Bila je nehotice kriva, te je ovaj golubinji divni hrvatski dom, koji je jutros našla u veselju i radosti, pretvorila u kuću žalosti.

Mahnuvši još svima rukom na oproštaj digla se na svoga konja i sa Kojčinom i čitavom svojtom stala jašiti u grad svojijeh otaca.

Znala je, da jaši na svoju Kalvariju.

XIII. Kalvarija.

Uz najveću počast doveo je pobjednički Kojčin Smiljku u grad. On je pred ljudima igrao ulogu najvjernijega sluge njezina, a i ona nije ničim odavala, što joj je u srcu i duši. Ona je znala, da bi je on i opet proglasio ludom, a i da joj ništa ne bi koristilo, da se opre. Trebalo je, da se baci u krilo Providnosti i da čeka i opet čeka. Sve njezino uzdanje bilo je u kralju Tomislavu, za kojega je znala, da je poslao svoje izaslanike s darovima po njezina oca, a isto se tako nadala, da će se sretno vratiti i njezin vjerenik Dragomir. Ali dok to ne bude, tako dugo mora mirno snositi svoju bijedu. Ponosno kao kraljica dojašila je u grad. Čitava družina i svi stanovnici bliže okolice dočekali su je s veselim usklicima. Ta bila je poznata kao dobrotvorka. Svi su bili žalosni radi njezine bolesti tjelesne i, kako su mislili, duševne, a svi su se sada radovali, što se vratila.

Smiljku su veselili ti izrazi iskrenoga veselja, ali sve to nije moglo da ublaži onaj osjećaj, koji je imala, kad su za njom zatvorili gradska vrata.

Kojčin, koji je jašio uz nju, nije mogao zatomiti svog veselog osjećaja. On je uz nju jašio povijene glave. Rane su isprali na potoku, koji je sjekao cestu nekako u sredini puta između dvora Budimirova i zaselka Jurina. Kad su sjašili, odoše preko stepenica gore u dvoranu. Tu su čekale dvorjanke. Tu je bila i ona gospa, koju je dao kneginjici kralj Tomislav, ali tu je čekala i sestra Kojčinova Vučica. Ona ponizno pozdravi Smiljku kao kneginjicu i gospodaricu, ali je Smiljka dobro vidjela na njezinu licu ono veselje, koje je jasno govorilo, kako joj godi, da se Smiljka vratila u dvor i u vlast njezinu i njezinoga brata Kojčina. Sve je to Smiljka dobro vidjela i slutila je, šta je čeka.

Već prve riječi, koje je Kojčin progovorio, kazivale su, šta će biti.

— Svijetla gospo, — reče Kojčin, naklonivši se pred njom duboko, hineći najveće počitanje. — Svijetla gospo, kidam srce iz njedara i dajem ti za dvorsku gospođu ono, što mi je najmilije, a to je moja rođena sestrica Vučica. Vidim, da s dosadanjom družinom nisi bila zadovoljna, ali ja sam više nego uvjeren, da će ti moja sestrica ugoditi. Nosit će te na rukama svojim, a hraniti medom i mlijekom ljubavi svoje.

Smiljka se snebivala nad tim bezočnim pretvaranjem, krv joj je udarila u lice, ali se nije usudila ništa da kaže. Uto je već i Vučica došla k njoj i poljubila je u ruku. Smiljki se pričinio taj cijelov gori od Judina, ona je trgnula i maknula ruku, kao da je osjetila dodir usijane žeravke. I tako je već na ulazu svome uvidjela, da će se njezine slutnje obistiniti, da je sada predana na milost i nemilost svojih krvnika.

Kojčin je naložio, da se u odaju kneginjice ima donijeti još jedan krevet, i to za njegovu sestru Vučicu, njezinu pratilicu.

Taj je nalog i izvršen. A soba, u kojoj je sada Smiljka imala spavati i boraviti, nije bila kao prije. Kojčin je tvrdio, da je ona prijašnja bila nezdrava, jer da su noćne sile mogle u nju da uđu. Zato je sada odredio prostraniju. I uistinu ta je soba bila prostranija, ali je bila i najudaljenija od ljudi tako, da se iz nje nije moglo ništa čuti u sobe dvorjanika i slugâ. Pa i prozori bili su zatvoreni željeznima rešetkama. Na bijeg nije Smiljka sada mogla više da misli. Sve je to dobro zamislio Kojčin. U sobu je smjestio najotmenije pokućtvo, bilo je upravo kraljevsko.

Dvorana je bila bogato islikana i išarana narodnim ukrasima, a kreveti su bili otmeni i dragocjeni. Na počivaljci počivalo je tigrovo krzno, koje je donio neki prijatelj njezina oca sa Istoka. Po zidovima su visjeli dragocjeni istočni sagovi, a na policama stajalo zlatno i srebrno posuđe.

Na mramornom stoliću stajala je kutija od slonove kosti, a u kutu kraj jednog prozora umjetnički izrađena škrinja. Sve je odavalo sjaj i bogatstvo silnoga kneza, koji je imao i ukusa i koji je znao dobaviti remek-djela najvećih umjetnika onoga doba. Ispred kreveta ležao je svileni sag, a na malom arapskom pozlaćenom stoliću ispred kreveta stajala je biserna čaša puna medovine. Iz mjedene posude na drugom kraju dizao se dim mirisnih trava i ispunjao sobu divnim miloduhom, koji je pričao o tajanstvenoj raskoši istočnih, čarobnih noći.

Sve je tu bilo tako lijepo, tako otmeno, tako skladno, tako raskošno.

Smiljka poljubi ruku starici seljakinji. (Str. 102.)

Pa ipak nijedan tren nije srce Smiljkino na pogled svih tih stvari moglo da se zagrije.

I mjesto da se tom zlatu, tim dragocjenostima veseli, prva joj je misao bila: »Oh, da sam umrla!«

Uzdahnula je duboko i lice joj je bilo tako blijedo, kao da umire.

— Ne mogu umrijeti! Ne mogu! — reče sama sebi.

Ledeni trnci prođoše joj tijelom, kad je ostala na veče sama s Vučicom i kad je blijeda mjesečina prodirući kroz prozore obasjala lice njezine pratilice. Vidjela je u njoj nešto užasno, sablasno.

Vukodlak... da, vukodlak... tako je uvijek u svojoj mašti umišljala sliku vukodlaka...

Blijedo, beskrvno, mrtvačko lice. Jetki, ogorčeni izraz lica, oštri zubi pripravni da zagrizu čovječje meso, i prsti, šiljasti, gvozdeni čavli, pripravni da se zarinu u čovječje srce...

Vučica je morala pogoditi njezine misli, pa se zlorado nakesila.

— Na licu ti vidim, — hukne, — da mi nisi sklona, pa da pravo rečem, nisam ni ja tebi i ne ću biti, dok ti ne budeš sklona mojem bratu Kojčinu... Ti, krasotice moja, nisi pravo uradila, što si ga odbila. U njega je lavsko srce i orlujski pogled... Hihihi!... I on može, što hoće! Jer nikad nije nešto odlučio, što nije izvršio. I on će te imati prije ili kasnije. Uludo se otimlješ, golubice moja, — hihihi, — uludo. Da se sakriješ na hridine najviše gore, on će se pretvoriti u orla i pandžama će uhvatiti tvoje tijelo i donijeti u ovu sobu. Da se pretvoriš u crveni koralj morski, on će se pretvoriti u ribu i istrgat će te iz mora. Da se pretvoriš u iglu, on bi te našao. Uzalud se otimlješ, on će prije ili poslije postati tvoj muž. To je tvoja sudbina. A od sudbine ne može nitko da bježi. U kobi su teške ruke. Kad te shvate, pustit te ne će. Čemu... čemu, golubice, kneginjice, zašto ne pružaš ruku sreći? S njim ćeš biti pobjednica svijeta i više od kraljice. On će pred tebe bacati rpe zlata i dragoga kamenja i štogod zaželiš. Imat ćeš perjanice od nojeva perja u odijelu, koje će krijesiti od suhoga zlata, i imat

ćeš koprene tanje od paučine, tkanine protkane žicama od zlata. Počivat ćeš na labuđem perju, stupat ćeš po najfinijim perzijskim ćilimovima, a crne ropkinje držat će ispred tebe zrcalo od najfinijeg venecijskog stakla. Slušat ćeš divne pjesme zatravljene ropkinje uz divne lutnje i harfe. Imat ćeš svega, svega do mile volje...

Smiljka ju je mirno i nijemo slušala, a onda je prekine i uzdahne:

— Samo ljubavi ne...

A Vučica prasne u smijeh kao mahnita.

— Guščica si... Ljubav... Kakva ljubav? Tvoj Dragomir se ne će vratiti. Njega su već zacijelo ubili Saraceni. Ali kad se i vrati, mlad je, lijep je. Misliš li, da će ti ostati vjeran? Ogadit ćeš mu.

A Smiljka se trzne i reče:

— Pogana ti usta, neka zanijeme!

— He, da, pogana usta. Kao da se to svaki dan ne događa...

Tako je svršio prvi dan, tako je počela prva noć. I tako se opetovalo punih osam dana. Neprestano je Vučica ulijevala otrov u srce Smiljkino govoreći, kako nema plemića, koji bi bio vjeran.

Jedne noći pustila je da dođe, kad je već Smiljka bila u noćnoj haljini, njezin brat u odaju Smiljkinu.

— Jadnice, što si učinila! — vikne Smiljka, a stid joj obli obraze. Ona je brzo opazila, u kakvoj se opasnosti nalazi, i htjede da poleti prema vratima, ali pred njima je stajao kao stijena neoboriv i jak Kojčin.

Smiljka zastane i srce joj zamre od strave.

— Bože pomozi! Sad je valjda kucnuo moj zadnji čas. Ona je voljela da umre najstrašnijom smrću, nego da bude žrtva ove podle dvojice.

— Djevojko, ne boj se, — umiri je Vučica, — moj brat je došao, da od tebe zatraži ruku, da mu postaneš pravom ženom.

Smiljka, koja je dosad bila prestrašena, sada odlučno i odrješito klikne:

— Ne, nikada ne!

Na te je riječi Vučica tako silno udari po obrazu, da ju je odmah oblila krv. A ta je krv tako razbjesnila Vučicu, da je stala trgati odijelo sa svoje žrtve i po golim je leđima bičevati bičem, koji je već prije pripravila.

— Nikad... nikad... nikad! — govorila je Smiljka, a ćutila je užasnu bol. Bič joj je razdirao nježnu kožu na leđima. Više ju je gotovo bolio stid pred Kojčinom, koji ju je požudno promatrao.

— Isuse, Bože, smiluj se! — molila je Smiljka.

Ali Vučica u svom bijesu nije prestala. Ona je upravo uživala u bolima mlade mučenice.

I već je krv curila iz rana i na leđima Smiljkinim, ali Vučici su se krijesile oči od strašne uzbuđenosti, pa nije prestala tući.

— Hoćeš li popustiti, ti tvrda glavo, gade! — pjenila se od jada Vučica.

A Smiljka je jaučući i plačući ipak odgovarala:

— Nikad... nikad... nikad! — i hropćući pade na tle.

A sad uze Vučica zublju, pripali je na luči i stade kapati smolu i vosak sa zublje na Smiljkine rane...

Užasan jauk prodro je iz ustiju mlade djevojke i ona pade u nesvijest.

To je već bilo i Kojčinu odviše, pa uze sestri zublju iz ruku i mrko reče:

— To je odviše, sestro! Bojim se, da i tim ne ćemo postići ništa.

A Vučica još uvijek s bjesomučnim pogledom, raskuštranih vlasi, u divljačkom bijesu, da je po čitavom tijelu sva drhtala, vikne:

— Priuštila sam sebi ovaj nakot i čedo onih, radi kojih sam probdila mnoge noći, koji su mi otrovali život moj i uništili mladost moju. Oh, muke ove djevojke trajale su samo sat, a ja sam godine i godine klela i trpjela, trpjela i klela...

— Ali ti ćeš je tako ubiti, a ona ipak ne će postati mojom ženom! — hukne ljutito Kojčin.

— Smekšat će. Zamislila sam još veće boli, još veće muke za nju. Bila bi od kamena, da ne popusti...

— Bojim se, da to ne će uspjeti.

Onda uzeše brat i sestra izmučeno tijelo onesviješćene Smiljke i položiše je u njezin krevet.

A kad se iza nekoliko sati Smiljka probudila osjećajući silnu bol rana uzdahne:

— Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?

I u taj čas kao da je čula pokraj sebe umiljati, nježni, blagi i sveti glas, koji je zvučio ljepše od najljepše glazbe:

— Kćerko, te sam riječi i ja izustio na drvu križa...

XIV. Patuljak.

S trnovom krunom na glavi klečala je Smiljka. Krv joj je oblila lice i oči, a ruke, kojima je lice obuhvaćala, bile su krvave.

Bilo je to iza prizora, kad je opet jednom Vučica mučila siromašnu mučenicu. Rekla joj je:

— Ti uvijek zazivlješ u pomoć Krista! Tvoj Krist bio je trnjem krunjen. Pa neka ti bude! To ti može biti, budi kao i on trnjem krunjena.

I izakako ju je užasno bičem natukla, zabode joj trnovu krunu na glavu. Siromašna Smiljka nije više očekivala drugo, već smrt. Očekivala ju je s nekom požudom i ljubavlju. I sada je opet klečala. Oči su joj bile uprte u propelo i gledala je obraz Kristov i njezine su usne pobožno šaptale:

— Kriste, Bože moj, trpim, ali gore sam zaslužila. Ti nisi imao grijeha, i više si trpio od mene, a ja, tvoja učenica, da manje trpim? Bože, tu žeži, tu pali, samo daj spasi mog oca Budimira i mog dragog Dragomira...

Dugo je tako klečala, a oči su joj bile uprte u propelo zanosnim uzbuđenjem. Ona je ćutila trnovu krunu na glavi, i trnje, koje je probilo njezinu kožu, bolilo je, ali ta joj je bol bila sada draga, jer se u njoj

ćutila sličnu svome Kristu. Sama nije znala, koliko dugo je trajala ta molitva.

Ali dok je ona tako molila, kao zmija puzalo je malo tijelo i vijugalo se iz jednoga kuta polagano do nje. Prava zmija. Ali kad je ta zmijica dopuzala do nje, uspravila se i uzrastao je mali čovuljak — Vid grbonja.

On poljubi skut od Smiljke i dignuvši se na nožne prste uze joj trnje sa glave.

— Gospe!

Smiljka se isprvice prepala, da se opet vratila Vučica, ali kad se okrenula, spazi maloga grbonju Vida. I ona se gotovo samilosno nasmiješi i pogladi svojom ručicom malu njegovu glavicu.

— To si ti, Vide ?

Vid je uživao od dodira njezine ručice i blaženo reče:

— Ja sam. I došao sam, da ti zahvalim.

— Ti ?

— Ja sam zapravo tvoj zlotvor ili neznalica. Kad si ono bila kod gazda Jure, sastao sam četu konjanika tvog oca, i oni su me pitali, jesam li te vidio, pa sam im odao, gdje si. Nijesam ni na kraj pameti mislio, da ću te tim dati u ruke tvojim neprijateljima. Ali uistinu ja sam svemu krivac, što trpiš, a ja već više dana i na svoje oči vidim, što trpiš. Da te volim, to možeš znati i misliti, ako se sjetiš, kako si me spasila iz rulje onih lopova, koji su me najprije ismjehivali radi mojeg malog stasa i rugobe, a poslije, kad sam na njih stao bacati kamenje, da se osvetim, onda su me tukli i mrcvarili. Ti si bila, koja si me od njih spasila. Ja sam malonja, grbonja, ali sam čovjek, imam zahvalno srce, i budi uvjerena, zahvalnije i bolje od velikih ljudi. Ja te obožavam.

I grbonja poljubi ruke Smiljki.

A ona se nasmiješi i još jedamput pogladi njegovo lice.

— Vide, ta nemoj, ja sam učinila svoju kršćansku dužnost.

Vid naškubi svoje male usne i posprdno reče:

— He, da! Kršćani. Zovu se, zovu se tako. Ali ti si jedina kršćanka, koju poznam.

— Ta nemoj!

— Jest! Ali sada nema vremena, da o tom govorimo. Slušaj! Makar da i jesam grdoba, kakve nema, i premda me straše i tuku, ipak me hrane i puštaju na miru, jer napokon ja nisam ni za kaki posao. I baš to, što ništa ne radim, razlog je, da te sada mogu spasiti. Ja idem od grma do trna, od trna do grma, od kule do podruma, od staje do pojate i tako saznam svaki kut. Ja sam tebe, svoju dobročiniteljicu, upropastio, ja te moram i spasiti.

— Spasiti ? — šapne uzbuđeno Smiljka zahvalnim pogledom, a u njezinom pogledu bljesnu nova nada.

— Da, spasiti! Zar se ne čudiš, kako sam do tebe došao ? Ja već osam dana slijedim i motrim i uvijek gledam tvoje muke i tvoju bol. Uvijek slušam tvoje molitve, uvijek vidim tvoje suze. Vidim... vidim... vidim. I ja sam plakao... plakao... plakao... O, ja znadem plakati! I trpjeti! I osjećati! Pa ipak ja sam šutio, šutio, šutio, jer ti nisam znao pomoći. Ja sam doduše znao tajni izlaz i podzemni hodnik. Kako ne bi znao, ta ja poznam sve! Ali nisam znao, kako da ti onda, kad te izvedem iz hodnika, pomognem. No danas je kucnuo čas. Danas sam ti spremio viteškoga konja, pa sad hajde sa mnom, bez odvlake hajde sa mnom. Povest ću te kroz tajni hodnik, a ondje te čeka konj. Izvest ću te sam na cestu i pokazati put, a onda bježi, bježi, bježi!

Smiljka nije znala da se snađe. Ovaj mali patuljčić donosi joj spas u času, kad nije mogla da se ni u snu nada spasu. Ali nije se predomišljavala, već je odmah skočila do svoje ladice i izabrala odijelo, koje je

trebala, i brzo ga na sebe navukla. Trajalo je to par časaka. A onda se okrene patuljku i reče:

— Gotova sam! Uzela sam i bodež.

— Dobro je, — odgovori on.

I više ne reče ni riječi, već je prihvati za ruku i povuče sa sobom u kut sobe, gdje je bio otvor tajnih vrata. On je povuče u taj otvor i u podzemni hodnik. Brzo su bježali kroz taj hodnik, jer je on u sredini već prije zapalio zublju, da su vidjeli, i kad su već izašli iz hodnika, opazila je Smiljka pripravnoga konja.

Ona klekne na travu i digne ruke k nebu, te raširivši ih uzdahne:

— Hvala ti, Bože!

I izrekavši malu molitvicu htjede da skoči na konja, ali u taj čas je spopade užas. Na vratima podzemnog hodnika pokaza se Vučica s bijesnim, nacerenim licem, i kad je Smiljka htjela da skoči na konja, vikne Vučica:

— Prokletnice, stani!

U ruci Vučice bila je sjekira i ona zamahne, da će zahvatiti Smiljkino čelo.

Smiljka spazivši svu pogibelj časa, zaleti se svom silom prama njoj s bodežom i zarine joj bodež u tijelo.

Vučica zavrisne i padne na zemlju.

Patuljak vikne Smiljki:

— Mrtva je! A sad bježi! Skrajnji je čas, da se spaseš.

Smiljka sva uprepaštena, što je postala ubojica, nije mogla da se snađe. Ali gotovo u besvijesnom stanju prisilio ju je patuljak, da je sjela na konja, a onda je poveo na cestu i pokazao, kuda će skoro do prvoga grada.

Smiljka se napokon snašla i stala je konja podbadati i brzo letjeti.

Siromak ju je patuljak Vid krijesnim i veselim očima pratio, dok mu nije nestala s vida.

A Smiljka je označenim pravcem jašila čitav dan, a da nije pitala niti za jelo niti pilo, dok nije došla u grad, koji joj je označio patuljak.

Ona je ušla u grad, ostavila konja na ulazu grada u nekoj kući i pošla da potraži utočište.

Stupali su u crne haljine obučeni muškarci, sa užetom oko pasa. Na glavama su im bile crne kapuce, a te su kapuce bile sve zatvorene, samo na mjestu, gdje su im oči stajale, bili su oveliki otvori. Svaki je od njih imao u ruci voštanicu, koja je gorjela. Usred dugoga reda tih muškaraca bila su četiri, koji su na crnim nosiljkama nosili u benediktinsko odijelo obučenu djevicu, kojoj je na glavi bio položen vijenac bijelih ruža. Njezine sklopljene blijedo-žute ruke držale su crni križ.

Uz lijes stupale su u bijelo obučene djevice, isto tako s vijencima cvijeća na glavi i s duplirima u ruci.

Čitav je zbor pjevao psalam »Miserere«.

Silna je svijetina išla iza te skupine i pratila pogreb. Isto tako veliko mnoštvo ljudi gledalo je sprovod.

Smiljka, koja je s tugom u srcu promatrala tu žalobnu povorku, kad se već udaljila, zapita neku ženu, koja je pokraj nje stajala:

— To je valjda sprovod poznate ugodnice Božije, kad je toliki mrtvu prate?

Žena je začuđeno pogleda i reče:

— Ti zacijelo nijesi stanovnica našega grada, kad tako pitaš, jer ovdje je svako dijete poznavalo sestru rekluzu blagopokojnu Moniku.

— Da, ja nijesam odavle. Dakle sestra Monika bila je rekluza?

— Jest, punih deset godina živila je zazidana u maloj kućici, koju su joj sazidali uz crkvu. Kroz jedan mali prozorčić mogla je vidjeti u crkvu, a kroz drugi su joj davali hranu. Punih je deset godina živjela u pokori i u svetoj molitvi, da ispašta grijehe svoje i svojih sugrađana. Oh, kako smo je štovali, oh, kako je

bila čedna i ponizna! I tko ju je jednom vidio, morao ju je cijeniti kao sveticu. A njezin primjer popravio je mnogo grješnika. Ona je naslijedila isto tako pobožnu sestru Vekenezu. Ali sada nema nasljednice. Sad će ostati njezina kućica prazna. I Bog zna, hoće li se još tko naći, da postane stanarom te bijedne kućice. Da, da, moja draga. Danas su se vremena izopačila i ljudi su postali opaki. Nema više onih pobožnih vremena, u kojima su naši stari živjeli.

Smiljka je dosta čula, pa toplo zahvali susjedi, što joj je rekla. Srce joj stade življe kucati. U daljini nestalo je povorke s mrtvom redovnicom i gubili se zvuci psalma Davidova. I ljudstvo se počelo razilaziti, a ona je još uvijek stajala naslonjena uz staru neku kamenu palaču tako, da su je prolaznici začuđeno gledali.

Vjetar je stao hujati po gradu i bacakao je ulicama lišće. Ali ni to je nije smetalo. Dugo je tako zamišljeno stajala. Pred njezinim je očima neprestano bila slika mrtve rekluze i usta su joj šaptala:

— Sestro Moniko, moli za nas!

Sestra Monika je imala tako svetačko anđeosko mirno lice, i činilo se, kao da spava krasna i čista poput ljiljana. Ozbiljna dostojanstvenost njezina privlačila je Smiljku, a ono, što je čula o njezinu životu, bilo je tako divno u njezinoj duši, kao luč kandila, što izgara pred slikom Kristovom. Ona je sagnula glavu u molitvi i vruća je želja obuze, da ode do kućice, u kojoj je prebivala rekluza.

Kad je stigla pred velika vrata crkve benediktinskog samostana, zaboravila je svu svoju tugu i mislila samo na veličinu duše, koju su danas otpratili na vječni počinak.

I ona pohita do benediktinskog samostana i pozvoni.

Teška vrata, okovana mjeđu, otvoriše se i na vratima se ukaza plemeniti lik staroga vratara.

Ona zamoli, da je pusti pred opata.

Vratar joj reče, da će to teško biti, jer je opat u to doba zaposlen.

Ali ona digne ruke prama njemu:

— U ime Krista, Boga raspetoga, hajde, reci mu, da kćerka kneza Budimira moli u najvećoj pogibelji pomoć u svetoga oca Benedikta.

Na te riječi vratar ode. I nije prošlo par časova, pred Smiljkom pojavi se časna pojava oca Remigija, opata samostanskoga.

Ona klekne pred opata, poljubi mu ruku i reče:

— Kćerka sam kneza Budimira, a zovem se Smiljka. Moga su oca zarobili, a moj zaručnik ispašta u Palestini grijehe svojih otaca. Ostala sam sama, izvrgnuta progonima čovjeka, koji hoće da me uzme za ženu i da zavlada mojim očinstvom. Mučili su me, tukli i patili, a ja to već nisam mogla uzdržati, već sam pobjegla i ubila sam u obrani svoju mučiteljicu Vučicu. Danas došavši u ovaj grad bila sam kod sprovoda časne Monike, i Duh Sveti dao mi je zavjetne misli, da se tako dugo dadem zatvoriti kao rekluza, dok se ne vrati moj otac i moj zaručnik iz progonstva. Molim te, dragi sveti oče, da uslišaš molbu moju i da mi dozvoliš, da naslijedim sestru Moniku. Tako ću ispaštati grijehe, moliti za svoje i očuvati se najbolje od zasjednika.

Mirno je slušao opat Remigije njezinu molbu i lice mu je sjajilo od nutarnjega zadovoljstva.

— Ustani, kćerko Budimirova, i čuj, što ću ti reći! Knez Budimir, tvoj otac, bio je moj dobar prijatelj, dok sam još kao mladi plemić lovio medvjede po našim planinama i šumama. Njegova mi je povijest dobro poznata, i veselim se, što vidim tebe, kćerku njegovu, o kojoj sam mnogo dobra čuo. Ustani dakle, kćerko, i čuj me! Sve, što si kazala, slušao sam i vidim, da ti je sam Bog ulio ovu misao u glavu. Ali pokora, koju si odabrala, teška je i ne ćeš je moći izdržati. Ti si razmaženo dijete velikaške kuće, odgojeno u raskoši i zabavama. Imaš li ti pojma, što je to rekluza?

Ali Smiljka se nije dala smesti.

— Oh da, oh da, znam, što je rekluza. Čitala sam na pergameni život sv. Fintana reklauza i nekih drugih muških i ženskih dragovoljnih utamničenika. Sveti Fintan iz plemenite krvi irske umro je, nije tome još niti pedeset godina. On je pune dvadeset i dvije godine proživio kao zatvorenik, da uzmogne reći: „Ja živim, ali ne više ja, već Krist živi u meni." Opat mu je dao sazidati ćeliju na lijevoj strani samostana — s dva prozorčića, jednim u crkvu, a drugim prema Rajni, pa je tuda dobivao hranu i velik opet dio darivao siromasima. I u toj ćeliji bio je učitelj, vođa i tješitelj tisućama ljudi. Život toga sveca pripovijedala mi je i majka, pa i naše hrvatske rekluze mnogo sam puta vidjela. I ja dobro znam, da je taj svetac doživio sedamdeset i osmu godinu, dakle mu njegova pokora nije naudila...

— Dobro si odgovorila, kćerko, i ja nemam ništa protiv toga, da postaneš rekluzom. Oštar je to život, ali ako je to Božja volja, ja joj se ne ću opirati. Ne će li se tvoji vratiti, to je znak, da on hoće, da mu vječno služiš. A vrate li se tvoji, to će biti znak, da Bog hoće, da se vratiš u njihovo krilo. Bilo jedno, bilo drugo, neka se vrši volja Božja! Svakako ćeš biti tako i najbolje sačuvana od svojih neprijatelja. Oni ti u svetom tvom miru ne će smetati. Oni ne će ni znati, gdje si, ali ako i saznadu, veselit će se u sebi, jer će misliti, da si se vječno odrekla svijeta i tako njima prepustila svoju baštinu. Mislit će, da te se više ne trebaju bojati. Idi, kćerko! Ja te primam za rekluzu i za dva dana svečano ću te uvesti u tvoj novi dom.

Smiljka digne oči k nebu, u njima su titrale suze, i činilo joj se, kao da s njezina srca pada teški kamen i kao da se otvaraju plamenita vrata nebeska, a pred nju izlaze nebeski bijeli anđeli i djevice, koje prate janje...

XV. Rekluza.

Dva dana su brzo prošla. Smiljka ih je po želji i preporuci opata Remigija sprovela u kući pobožne udovice Stane, koja ju je primila nad asve rado, kad je čula, da će to biti nova rekluza. A Smiljka je ta dva dana upotrijebila samo za svoju dušu. Čitav je svoj život u mislima prošla, da se pripravi na opću ispovijest.

Kad su dva dana istekla, prijavila se opatu i on ju je najprije priveo glavnom žrtveniku. Tu su je dočekale redovnice, a i mnogo pobožnog svijeta.

Ona je pred opatom i pred svima ponovila svoju molbu, da je prime za rekluzu, i to uvjetno na stanovito vrijeme, dok se ne vrate njezin otac ili zaručnik, ako li se pak ne vrate, zavjetovala se, da će, ako i ne kao rekluza, ali kao redovnica živjeti vječno zavjetovana u poslušnosti, čistoći i siromaštvu.

Ona je tu svoju molbu izrazila jasno, glasno i razgovijetno držeći u ruci upaljenu voštanicu.

Opat izjavi svečano, da je primio njezin zavijet, uze njezinu svijeću, te je stavi u svijećnjak na žrtveniku.

Sada se Smiljka prema obredu bacila na zemlju i legla cijelim tijelom i na obraz.

Na to dva redovnika pristupiše k njoj i prekriše je mrtvačkim plaštem, onim istim, kojim je prekrivena bila pokojna Monika, kad su je nosili u grob. I zapjevaše mrtvačku pjesmu. Ovaj potresni prizor, kojim se Smiljka privremeno, a možda i zauvijek odijelila od svijeta, djelovao je silno na sve nazočne. Mnogima su poletile suze na oči.

Kad je pjesma dopjevana, otkriše je opet. Ona ustade, i sada se s njom u procesiji uputiše do njezina novog stana.

Prekrivena koprenom stupala je ona u povorci dostojanstveno, a ipak čedno kao bijelo janje. Svečanim koracima stupale su za njom redovnice s upaljenim duplirima i dopratile je do vratiju. Opat

uljeze prvi u njezin stan i blagoslovi ga, poškropivši ga svetom vodom i okadivši tamjanom. Onda izađe napolje. Smiljka klekne pred njega, a on je još jednom blagoslovi. Ona mu poljubi ruku i uđe brzo sa blaženim smiješkom u ćeliju.

Na to pristupiše dva zidara i stadoše saziđivati vrata. Dok su ih zagrađivali, pjevale su se svete pjesme. A kad je djelo dovršeno, udaljiše se polagano svi.

Prvi je put ostala Smiljka u prostoru, iz kojega je vidjela crkvu, u prostoru, u kojem je mogla drhtati njezina duša u zlatnim i bisernim osjećajima prema Božanstvu, u prostoru, koji joj je imao u postu, bdijenju i u molitvi donijeti željkovani i dugo traženi pokoj i mir.

Neko vrijeme stajala je prekrštenih na prsima ruku, a onda se sruši na koljena i raširenih ruku, drhtavih usana u slutnji neponjatne sreće prošapta:

— Hvala Bogu!

XVI. Beppo.

Beppo je našao ranjenu gospodaricu Vučicu, no pošlo mu je za rukom, da joj zaustavi krv. Vidio je u prvi mah, kad joj je pregledao ranu, da je ta rana doduše ozbiljna, ali da joj ne će oteti život. I on je uze na ruke i brzim koracima unese u njezine odaje. Bio je vješt vidarstvu: on je u svojem životu i sam sebe i mnoge izliječio od rana, pa je i sada pohrlio, da Vučici pomogne.

Istom kad je došla k svijesti, pošalje on po Kojčina i izvijesti ga o svemu.

I od toga dana bio je Beppo više nego vođa tjelesne straže Kojčinove, koju mu je pošlo za rukom sastaviti nešto od momčadi oplijenjenoga broda, a nešto iz talijanskih planina.

Silno blago, koje su našli na brodu, Kojčin je pomno spremio u podrum i u sobu babe, koju su smatrali vješticom.

Vučica se brzo oporavljala, ali sad je još više mrzila svijet. Jedini brat njezin bio joj je drag, pa i Beppo kao da joj se svaki dan sve bolje sviđao.

Kojčin je postao strah i trepet okolice. Zlato i drago kamenje i ogromno blago, koje je već i prije bilo u dvoru, a pogotovu ono, što je stekao gusarstvom, bilo bi mu dosta za čitav život, ali on se uživio u svoj posao i postao lovac na ljude.

Sada se pojavio ovdje, sada ondje. Pojavio se i opet brzo nestao kao munja. Uvijek je njegov dolazak značio mnogima propast na imetku i životu. Imao je mnogo tajnih skrovišta. Među ostalim i onu staru kolјebu Vučičinu u gori. Imao je svoje ljude, pomagače, doušnike i doušnice po raznim stranama države, koji su mu javljali dolazak bogate lovine, bilo na kopnu, bilo na moru. Ti su ujedno prodavali otete stvari i robove.

Ali on sam bio je uvijen u mrak, i nitko nije pravo znao, tko je onaj, što prkosi i samome kralju Tomislavu, koji se borio protiv gusarskih i razbojničkih zuluma. Pitali su, tko je?

A Vučica, koja je ustala od bolesti, odgovarala je:

— Tko bi mogao biti, već sam Satana!

I tako se razglasilo po čitavome kraju, kad su pitali, tko te zulume čini:

— Zar ti ne znaš? Sin Satane.

— Svakako nadzemna moć.

— On je gospodar zraka i ponora, gudura i jazova, pustoši i crne noći. On je strah mora i užas kopna. Užasno mrzi i strašno se bori. Protiv koga ustane, taj više ne će vidjeti zvijezde neba proljetnoga.

I brat i sestra uživali su u tim glasovima i smijali im se. Samo jedno ih je ljutilo, a to je, što je kralj Tomislav izdao i još strože zapovijedi svojim ljudima, da paze na kopnu i moru na red i poredak. Svaki čas morali su čuti, kako je spasena ova ili ona lađa, na koju su gusari oko bacili. Svaki su čas čuli, kako im je poginuo ovaj ili onaj najbolji momak od kraljevskih četa.

I oni su snovali o užasnoj osveti kralju Tomislavu.

Naročito Vučica nije ostavljala misao osvete. I tu joj sinu u glavu nešto, što joj se odmah svidjelo.

Vidjela je od onoga dana, kad se osvijestila od svoje rane, da se u očima Beppa krijesi neki neobuzdani plamen, kojim je gleda. Ona je opazila, da ga k njoj vuče neka neodoljiva sila, i spoznavši to pomisli, da ga upotrijebi kao svoje oružje.

A Beppo je uistinu sve više ginuo za njom i taj snažni napuljski bandit stao je blijediti u licu od čežnje za njom, a ona mu je svojim ženskim načinom dala naslućivati, da joj nije nemio. Ipak se on nije usudio, da digne oči k njoj, svojoj gospodarici, koja je i u vlasti i sjaju stajala tako visoko nad njim. Trebalo je tek, da ispita, da li je njegova sanja opravdana i da li će se ona poniziti, da pristane uz ljubav njegovu. Ne! Ne! To su bile lude misli, i on ih je htio zatomiti. Ali to mu nije polazilo za rukom, i sav žar svojega rodnoga napuljskoga sunca osjećao je u sebi, i neobuzdana strast stade mu tresti žilama i mozgom.

»Ubogi momak«, mislila je Vučica, »uistinu je poludio za mnom, pobjesnio i pomahnitao. Treba mu se smilovati.«

I jednoga dana očitovala mu je sama, da ga ljubi.

Bilo je smiješno gledati tog čovjeka, kako je kao ludi dječak stao trčati po sobi i skakati i bacati kapu uvis...

I tako je već mnogo vremena prošlo i Vučica je počivala na tigrovu krznu. Na krilu počivala joj glava mladoga Napuljca.

— Lijepi moj Beppo, — šuškala je Vučica, — bi li ti htio biti bogat?

A on ju je gledao zaljubljenim strastvenima očima kao neku gorsku vilu i šapnuo je:

— Oh bogat, da bogat...

— Sad si siromah. Živiš od milosti i mrvica, koje ti ja dajem. Ali ti bi mogao postati vrlo bogat. Hoćeš?

On digne svoju glavu. U očima zakrijesio mu se neobičan sjaj.

— Ti još pitaš! Ta to je san djetinjstva moga... Bogat... Jest, htio bih da budem... To se zna!

I ustane na noge, a na obrazu stao mu plamtjeti neobičan žar...

A ona se približi posve tiho do njegova uha i šapne mu jedva čujno:

— Ubij Tomislava, kralja hrvatskoga!

Mladić problijedi.

— Mnogo zahtijevaš, ženo!

— Ali i mnogo dajem.

— Pusti me za danas. Promislit ću!

XVII. Diljem doma hrvatskoga.

— Radmile, sinko! — reče jednoga dana kralj Tomislav. — Ja moram istinu znati, čitavu istinu. Do nas kraljeva teško dopire istina. Kad hoće da stupi pred nas, zatvaraju joj vrata sedmerim ključevima. Preda mnom se klanjaju i bacaju mi cvijeće. Govore mi, o suncu sreće, koje sipa svoje zrake po svim ljudima moje države. Sinko, Radmile, ja moram istinu znati, cijelu istinu. Ako nju ne budem znao, ne ću biti kralj.

I uistinu Tomislav prizva k sebi Grgura Ninskoga i reče mu, neka vlada umjesto njega i upravlja državnim poslovima, jer da će na neko vrijeme izbivati. Ne bi li se pak vratio godinu dana, neka preda krunu bratu njegovu Trpimiru.

I onda izađe s Radmilom napolje. U jednoj koljebici presvukli su odijela. I kralj je Tomislav sa svojim pratiocem počeo da obilazi svoj narod. Tomislav je navukao na se seljačko odijelo, objesio torbu na leđa i opasao se pasom. Kralj i Radmio uzeli su u ruke sjekire i štapine, a na nogama su im bili stari opanci.

— Vidjet ćemo, jesu li bolji opanci od čizama, — gunđao je kralj.

Nijesu zaboravili, da stave u torbu kukuružnjaka hljeba i luka češnjaka. I tako su prošli sela i gradove,

timorne vrleti i užasne gudure i prošli devet gradova i bezbroj sela i zaselaka. Bili su na obalama velikih rijeka i u grdnim pustošima, gdje nije bilo ni cvijeta ni travke. Bili su ondje, gdje se paoma, masline i aloji smiju žarkome suncu, bili su i u gudurinama i crnim jazovima, iz kojih su bučile i sukljale podzemne rijeke. Bili su na golemim slapovima hrvatske zemlje, i svuda, svuda je kralj Tomislav tražio istinu.

— Volim biti prosjak, — govorio je kralj Tomislav Radmilu, — volim biti prosjak, nego kralj bez istine. Kralj bez istine jest kao dan bez sunca...

I oni su sjedali na stepenice mramornih palača i gledali, kako u raskošnim nosiljkama robovi nose divne žene u dragocjenom ruhu i bogate patricije u svili i kadifi. A onda se uvukoše u predvorje benediktinskih samostana, gdje su slušali u dimu tamjana pobožne pjesme redovnika.

I oni su slušali robove, što govore, i zašli su u seljačke zadruge, gdje su marljive reduše od zore do mraka revnovale i radile. Oni su radili na žitnim poljanama i gledali bjelicu pšenicu i divili se zlatnomu klasju, kako se lelija od dragog povjetarca. I rekao je kralj:

— Kralj bez istine kralj je nepravde i on će učiniti zločin. Sinko, ma kako dobri ljudi oko mene bili, jedni mi se ne usuđuju kazati istinu, da mi ne navuku mrke vore na čelo, a drugi je niti sami ne znadu. Jedni su lukavci i milolaže, a drugi neznalice i zaslijepljenici.

I oni su se napili vode iz cisternâ i iz bistrih vrela, što izviru iz milovidnih brdina. Prešli su gore i planine, a bilo je i zapreka.

Jednom su se imali boriti s razbojnicima, ali kralj se nije bojao, već je silnim zamahom svoje sjekire ubio harambašu, dok je Radmio nadrvao njegova druga. Jednom je na kralja navalio suri medvjed, ali i tu se Radmio divio neustrašivom junaštvu svojega kralja. I kad je ogromni medvjed ležao u svojoj krvi, Radmio je kleknuo iz poštovanja pred kralja i stao mu ljubiti skute i koljena i reče:

— U tebi je silna snaga i hrabro srce, najjači od kraljeva, moj kralju!

Ali Tomislav ga pridignu iz praha i reče:

— Nisam li ti rekao, da me na našem putu ne nazivlješ kraljem? Reci mi: oče!

I oni se uputili dalje. Slušali su šum i gledali kretanja mlinskih kolesa i promatrali zuj pčela. Razgovarali su sa brkatim junacima i sa majkama, koje su prebijelim mlijekom dojile svoja čedanca.

Kralj Tomislav uzeo bi djetence na ruku i tetošio i mazio svojom rukom, a djetence bi mu se privijalo na grudi i tapkalo mu nježnim, malenim ručicama po bradi i gledalo ga svojim malenim veselim očicama i tepalo mu:

— Tata, tata...

A onda su opet došli do sela, gdje su babetine jedna na drugu bacale žuč i klele i vikale i čupale sebi kosu od jada, a kad je kralj Tomislav htio da ih izmiri, bacile su se na nj i pljunule mu u lice.

I kralj je vidio, da su se složile u borbi proti njemu, i mirno je s Radmilom otišao dalje.

I sve je motrio i o svem je mislio i sve je pamtio. Najradije je boravio u domu seljaka. On reče:

— Seljački je dom prvi, jer je najbolje uzdržao običaje naših otaca. On još čuva ljubav prema rođenoj grudi. On pjeva pjesme hrvatske, on igra kolo hrvatsko, on diše dušom hrvatskom, on ima pošteno srce hrvatsko. On pazi na lijer čistoće djevojačke i kamenuje preljubnike, on vjere ne prevjeri, a duše ne gubi. U zadruzi živu pod jednim starješinom, koga svi slušaju, i planinka i starci i reduše i žene i djevojke i muževi i momci i dječica. Svi ga slušaju, kad zove na rad, svi ga slušaju, kad zove na mezevo junačko i u boj za narod hrvatski. A ipak svaki ima svoju slobodu. Svi iz jedne zdjele jedu, ali ipak ima svaki svoju žlicu. Jednog gospodara slušaju, a ipak svaki je svoj gospodar...

I oni su pošli dalje. Bili su na Durmitoru i Ortukplanini, bili su na Marjanu i na Velebitu, bili su na Slje-

menu i Ivančici, bili su na Kalniku i došli do Fruške gore.

Dugo je trajao taj put i proživjeli su mnogu slatku i gorku uru. Vidjeli mnogo smijeha i još više suza.

Kralj je imao novaca uza se, i gdje je bilo bijede, dijelio je siromasima, a gdje je bio glad, nije htio da jede, već je i on s gladnima postio.

U golemoj suši, koja je vladala u jednom kraju' gdje se tek teško došlo do vode, donio mu Radmio odnekud vode, sam izmučen i žedan, ali kralj se nije dotakao vode, već je morao Radmio da pije.

— Sinko, — reče, — kako da tvoj kralj pije, kad ti žeđaš ? Kako da jedem mirno, kad moj narod gladuje ?...

I opet se Radmio bacio pred njegove noge i reče :

— Oče, grimiz si ostavio i opanke nosiš, dragulje si odbacio i pljesnivi hljeb jedeš, žezlo si stavio u zapećak, a žuljevnim rukama služiš novac. Klanjali bi ti se puci i narodi, a ti se daješ pljuvati od starih babetina, o ti najmudriji od mudraca!

A kralj ga opet podiže i blago, nasmijano reče :

— Ustaj, sinko, kad se vratim na prijesto, čut ću dosta hvala i laži... A sada hoću da vidim istinu, samo istinu. Do mudrosti sam još daleko...

Zagorena su već bila njihova lica od bure i vjetra i žarkoga sunca, i oni su izgledali kao pravi gorštaci.

Ali oni su išli dalje i dalje.

Kralj Tomislav je htio da vidi sve krajeve svoga naroda.

A bili su tako lijepi, tako divni! »Ima li ljepše domovine, od domovine Hrvata ?« — mnogi put pitali su razdragano od milja.

More i gore, jezera i rijeke, sve im je dovikivalo :

— Lijepa ti je i bogata država, kralju Hrvata. Divi se i ponosi se. Ljubi Hrvatsku, ljubi hrvatski narod!

Oni su se smijali s onima, koji se smiju, i plakali s onima, koji plaču. I govorili su s pustinjacima, koji nisu bili pustinjaci, i sa prosjacima, koji nisu bili prosjaci, s onima, koji su varali svijet, i s onima, koji su bili Božji pravednici.

A kad su se napokon vraćali u dom kraljevski u Knin, pitao je Radmio svoga kralja :

— Oče, jesi li našao istinu ?

Kralj se časak zamislio, prevukao rukom bradu, a onda reče :

— Mislim, da jesam. Ali, moj sinko, našao sam i više od toga.

— A to bi bilo ? — upita tiho Radmio.

— Ljubav i milosrđe! — odvrati kralj i onda zanijemi.

XVIII. U Palestini.

Židovi su Max Saul i Max Josef došli u Palestinu i izvršili nalog kralja Tomislava. Donijeli su bogate darove kalifu i umolili ga, da dade potražiti kneza Budimira. Kalif, koji je dobro poznavao ne samo ime, već i moć kralja Tomislava, a uz to je podržavao trgovačke sveze s njegovom državom, odredio je odmah, da trubljari po svim gradovima i mjestima trube :

— Alah i njegov sluga kalif zapovijedaju, da se izruči u ruke kalifove zarobljeni knez Budimir iz zemlje Hrvata, koji nastavaju na zapadu od Bugara. Kneza Budimira hoće da izbavi iz ropstva sam njegov kralj Tomislav, kojemu slava siže do nebesa i koji je prijatelj Arapa...

Trubljari su trubili i ne bez uspjeha. Nije prošlo mnogo vremena, i Židovi su dobili vijest, da je Budimir oslobođen, a uz njega da se nalazi i još jedan Hrvat. To ih je silno začudilo. Ali zagonetka je bila brzo riješena. Taj drugi Hrvat bio je Dragomir, vjerenik Smiljke i budući zet Budimirov.

Dragomir je već dugo putovao po Svetoj Zemlji, da izvrši zavjet svog oca Ivana. Na smrtnom času zamolio ga njegov otac, da umjesto njega pođe u Svetu Zemlju na grob Spasiteljev i izvrši pokoru. Otac njegov je vjerovao, kao i većina ljudi onoga doba, da nema tako velikoga grijeha, koji ne bi Bog oprostio hodočašćem u Jeruzalem. A Ivan, otac Dragomirov, pustio je, da mu brat pogine u tamnici kule njegove od gladi, samo da prisvoji njegov imetak. I duh pokojnog brata stajao je uvijek u njegovim mislima, i on je uz strašne jauke i stenjanje proklinjao sebe i sve oko sebe očajavajući i o samom spasu svom, dok ga nijesu prijatelji nagovorili, da se zavjetuje, da će s križem na leđima poći u Svetu Zemlju. I gle, kad je Ivan taj zavjet učinio, smirila mu se duša, ali poslije, kad je vidio da umire, opet se stade uznemirivati. Projaukao je i proplakao čitave noći, što ne će moći da zavjet izvrši. Ali kada mu je sin Dragomir klečeći pred njim obećao, da će poći u Svetu Zemlju, onda je umro mirno i spokojno. Dugo je Dragomir otezao s izvršenjem zavjeta. Ta znao je, da se sveti grob nalazi u rukama nekršćanskih arapskih vladara, te da će teško moći i uz velike napore ispuniti svoje obećanje. Napokon, kad se stao približavati vjenčani dan njegov sa Smiljkom, odluči, da prije izvrši obećanje, što ga je dao ocu. I on oprostivši se od svojih uze veliki drveni križ na ramena te se uputi u Palestinu. Dok je bio u kršćanskim stranama, svagdje su ga lijepo dočekali. Imao je pokorničko odijelo i bio je opasan užetom. Imao je štap i tikvu za vodu i bio je bosonog. Tako je i odgovaralo pokorniku onoga doba. Od darova, što su mu na putu davali, uzeo je samo najnužnije i nikad nije okusio niti mesa niti opojna pića. A kad je došao u strane, gdje je vladao islam, morao je mnogo toga pretrpjeti. On je već i prije čuo, kako divljačkim bijesom mrze i ugnjetavaju Arapi kršćane i kako žeđaju kršćanske krvi, ali je znao i to, da će kao čovjek iz zemlje Hrvata ipak živjeti pod zaštitom kalifa,

koji je u ono doba živio u prijateljstvu s kraljem Tomislavom. Tako je i bilo. No ime kralja Tomislava ipak nije bilo dosta, već je Dragomir morao duboko posegnuti i u svoju kesu, da podmićuje razne činovnike, koji su mu davali pratnju, te je sretno mogao proći sva važnija mjesta. On je bio u Jafi i odatle je pješke punih jedanaest sati stupao do Jeruzalema. Bio je u velikoj Saronskoj dolini te je stupao uz ruševine starih izrailjskih gradova. Prošao velike gorske klance i uske gudure i provale. Prošao je pustoši grdne i ubave doline, dok nije došao na visoravan Rafajim, u pravo kameno more. S trepetom u srcu i neopisivim ponosom prave kršćanske duše bacio se u prah i suzama je zahvalnicama pozdravio prag svetog Jeruzalema.

— O Jeruzaleme, Jeruzaleme! — klicao je dršćući: — To si ti, mjesto željkovano! Napokon te vide moje oči, i sada mogu da izvršim želju očevu. Još malo i klečat ću na svetom grobu svog Spasitelja. Oče moj, oče moj! Vidiš li sad svoga sina i blagosliva li me tvoja ruka?

Dugo je tako ležao u prahu uzbuđen i zanesen. A onda ustade, uze svoj križ na sebe i činilo mu se, da pred njim stupa isto tako sa svojim križem sam Krist Gospodin. Jasno je vidio trag stopa Kristovih, trag krvav od svježe krvi. I Dragomir je svoju nogu stavljao u taj trag i njegov križ vukao se po krvi Kristovoj dalje... dalje... k mjestu, gdje je tri dana počivalo izmrcvareno, izranjeno, izbičevano, popljuvano, čavlima probodeno tijelo Boga čovjeka.

Sav misterij svete krvi Kristove osjećao je u sebi i oko sebe i on je u taj čas znao, zašto živi, čemu živi, i činilo mu se, da je okružen korovima anđeoskim.

Razdraganim je srcem iza mnogih zapreka, koje su mu još u zadnji čas stavljali, pohodio Spasiteljev grob i tu je plačući i jecajući izgovarao riječi: »Ako zaboravim tebe, Jeruzaleme, neka bude zaboravljena desnica moja!«

Obavivši svoje molitve na svetom grobu i izvršivši tako zadužbinu svoga oca nije se ipak Dragomir vratio odmah kući, već je išao i dalje od svetinje do svetinje palestinske. On je čeznuo za tim, da vidi što više mjesta, u kojima je boravio Isus Krist, i zato je iz kraljevskoga grada na brdu Sionu, gdje je bio i u maslinskom vrtu i u Spasiteljevoj tamnici i na mjestu bičevanja i na svetom stubištu, pošao u Betlehem, da sebi dočara čar istočne noći u zvijezdama, noći, kakva je sjajila na dan Kristova poroda. On je dapače pošao Jozafatovom dolinom do Mrtvoga mora. Tu je u mrtvoj tišini, gdje nije našao ni čovjeka ni životinje, niti u vodi ribe niti u zraku ptice, mislio na ledeno carstvo smrti i zgrozio se.

U rijeci se Jordanu kupao. Uživao je u bujnom zelenilu Jordanovih obala. Ali kudgod je išao i kamo je stupao, svuda je nosio na leđima teški križ, koji je samo onda odložio, kad je trebalo sjesti, jesti ili se kupati. Kad je počivao, legao je na nj i tvrdi taj ležaj bio mu dragi krevet, na koji je napokon tako navikao, da mu se činilo, kao da leži na svilenim dušecima.

Cijelu Palestinu obilazio je kao pokajnik, a tomu se nijesu rugali niti sami muslimi, jer su poštivali i oni pokornička djela. Tek Židovi bi mu koji put pljuvali u lice i cerili se na nj kao na kakvog ludu i benetinu. U takvom slučaju veselio se, da je sličan Gospodinu svome Isusu Kristu. Gdjekoji muslim ponudio ga i hranom i pilom, jer je smatrao, da taj Božji luđak može da tvori i čudesna djela i opet da je pod osobitom zaštitom Božjom.

Njegova ramena bila su već davno izranjena od teškog bremena, ali on je i dalje nosio križ Kristov, sada ne više da ispašta grijeh i zločin očev, već da izmoli sreću na ovom i drugom svijetu sebi, svojoj vjerenici Smiljki i svojemu narodu.

Stanovnici se Palestine nisu čudili njegovu ponašanju. Ta to nije bilo tako neobično. Krstonoše, koji su htjeli da nose svoj križ s Kristom, često su obilazili Palestinom.

Već je kao krstonoša obišao dobar dio Palestine, kad je opazio u gradu Jerihonu veliku strku na glas trublja.

Činilo mu se, da pred njim stupa sa križem sam Krist...

On pristupi bliže i začu meketavi glas onoga, koji je javljao zapovijed kalifovu.

Suhonjavi Arapin stajao je uz sivu magaricu i više je pjevajući i piskutajući, nego li govoreći vikao:

— Alah i njegov sluga kalif zapovijedaju, da se izruči u ruke kalifove zarobljeni knez Budimir iz zemlje Hrvata...

I on je tu zapovijed dršćući od uzbuđenja slušao do kraja.

Je li moguće, da je njegov budući tast Budimir zarobljen u Palestini? Ako je to istina, zar nije njegova sinovska dužnost, da se za nj pobrine?

I on nasloni svoj križ na jedan zid i pristupi glasniku, da ga popita pobliže o knezu Budimiru. Ali Arapin nije znao ništa. Ipak to nije Dragomira smelo. On se prijavi poglavarstvu i izjavi ondje, da je rođak kneza Budimira i da će ga prepoznati, ako bi se koji lažni Budimir javio. On potkrijepi svoj izvještaj arapskom ispravom, koju je dobio na ulazu u Svetu Zemlju.

* * *

U teškim okovima bio je Budimir odveden sa hrvatske obale Jadranskog mora u Sredozemno more. On je s drugim robovima bio bačen u donji dio broda, gdje je bio strašan smrad. Teški su ga lanci tištili. Glad ga je i žeđa morila, ali više od svega toga pomisao na jadnu ostavljenu i osamljenu kćerku Smiljku. On je znao, da će iza tegotnoga puta slijediti još teži i gori dani robovanja. Ali i ti dani nisu tako skoro došli, jer su gusari, koji su gospodovali brodom, na kojem su ga vozili, usput navaljivali na kršćanske lađe i plijenili i robili, što im je pod ruku došlo. Napokon iza dugog i napornog puta iskrcaše Budimira s njegovim suputnicima i supatnicima na obali Palestine. Tu je knez Budimir doveden na javni trg i prodan kao prosti rob. Kako je Budimir bio oslabio od putovanja, a bio i starac, zato je mesar, koji ga je kupio, tek malo novaca za nj dao. Budimir je morao krv prati i obavljati doma i na polju najniže poslove ponizno i pokorno, jer bi ga drukčije surovi mesar batinom izdevetao.

Mesar Arapin, vjernik Muhamedov, htio je silom, da Budimir prijeđe na islam, obećavajući mu, da će ga osloboditi ropstva. Ali Budimir nije htio niti čuti o tome te ostade vjeran vjeri svojih otaca. To je mesara vrlo ljutilo i gdje je samo mogao, izrugavao se njegovoj vjeri i zlostavljao starca. Slao ga je na težački rad u vrući, žarki, pusti kraj, gdje je sunce žeglo po njegovoj sijedoj glavi, da je mislio, e će mu se mozak upaliti. Ipak se starac doskora snašao u svojoj službi te je bio revan i marljiv, koliko je samo mogao. Okanio se svake nade, da će se spasiti i da će još ikad ugledati zelene žale hrvatskoga Jadrana...

I tako je tekao dan za danom u tuzi i radu, u mukama i bolovima. Samo kadikad sijevnuo bi u njemu tračak nade, ali i taj je brzo iščeznuo.

Živci su mu stradali. Noge su ga jedva nosile, a on je radio i radio, koliko je mogao. Ali nikad dosta, nikad pravo nije džaur radio svome gospodaru, pa se mesar derao na nj:

— Prokleto pseto kršćansko! Zabadava jedeš hljeb moj, i ne znam, kako sam bio tako lud, te sam kupio taki kostur i takvu lijenčinu.

Znoj je curio s čela starčeva i njegove su noge klecale od posla, ali uzalud..

I tako je hrvatski knez morao da radi bez smilovanja i sve bi to još podnosio, ali bol za domovinom i kćerkom Smiljkom nije mu dala spavati.

Onda bi u bajnoj, zvjezdanoj noći, istočnoj prekrasnoj noći sjeo na kamen pred kuću i zagledavši se u daleku daljinu izgovarao riječi psalma Davidova:

— »Zaboraviše na me i nestalo me iz srca njihova, kao da sam mrtav. Sličan sam razbitome vrču, za koji nitko ne mari!«

* * *

Kako li je bilo veliko veselje, kad je pozvan pred poglavicu grada i tamo našao svog budućeg zeta Dragomira. Isprvice stajao je i nije znao, da li vidi pravo ili je to opsjena, a onda se baciše jedan drugome na srce i starac zaplaka od uzbuđenja.

Dva Žida, koja su stajala postrance, isplatila su međutim mesaru otkupninu i sada nije ništa bilo na putu niti Budimiru niti Dragomiru, da se vrate kuću.

Nekoliko dana zatim vozio je hrvatski brod kralja Tomislava obojicu u hrvatske strane, vesele i sretne, ali ipak je i to veselje bilo izmiješano sa strahom, što li ih kod kuće čeka i da li još Smiljka, njihova Smiljka živi ?

XIX. Otac Remigije.

Iz svoje priproste ćelije, u kojoj je u kutu do stijene stajao krevet i stol, a nad njim je visjelo propelo Kristovo, stupao je opat Remigije polaganim koracima samostanskim hodnicima, koji su bili urešeni kamenim stupovima, do samostanske knjižnice. U svojoj dugoj haljini s kukuljicom na glavi i s dugom prosijedom bradom svojom izgledao je nekako dostojanstveno. Ispod kukuljice virile su njegove sjajne oči, crne kao ugljen, a blijedi, koštunjavi obraz jasno je govorio o njegovu bdijenju i velikim postovima te o pokorničkom životu, što ga je provodio živući o kruhu i vodi.

On je pozorno gledao na sve strane, ne bi li gdje opazio u svom samostanu kakav nered, da ga ili sam odstrani ili dade odstraniti. Bacio je pogled i u dvorište samostansko, koje su okruživali hodnici. U tom se dvorištu nalazila čatrnja s vodom, sazidana od mramornog bijelog kamena. A to dvorište zapravo i nije bilo dvorište, jer je u njemu cvalo mirisno cvijeće, koje je morao po opatovu nalogu njegovati samostanski vrtljar Egideje. Taj je upravo škropio iz neke posude vodu po tom cvijeću i kraj toga pjevuckao neku hrvatsku pjesmicu.

Danas je bio opat Remigije vrlo zadovoljan. Već je obašao sve ćelije samostanske. Bio je najprije izjutra na polju, gdje su marljivo radila njegova braća redovnici i znojem lica svoga izmamljivali iz zemlje bjelicu pšenicu.

Bili su redovnici njegovi vrlo marljivi, a kraljevske zadužbine njegova samostana vrlo bogate. I tako su žitnice i hambari benediktinske opatije bile vrlo krcate. Smočnice i izbe za hranu bile su pune i sušenog mesa i sušenog voća i suhoga sira i sušenih riba. Svega je bilo izobilja, ali opat Remigije, koji je nastojao, da se ni mrvica hljeba uludo ne troši, i koji nije dao, da mu braća redovnici stradaju, strogo se držao benediktinskih pravila. On nije dao, da se uvuče neumjerenost i nered u njegov samostan. On je bio otac svoje samostanske porodice, ove zadruge, kojom je vladao strogo, kad je trebalo, ali opet u najvećoj ljubavi. On je htio, kao i osnivač njegova reda sv. Benedikt od Nursije iz vojvodine spoletske, da njegov samostan bude u hrvatskome narodu prvi i da se odlikuje i svetim životom i znanjem i umjetnošću.

Zato je strogo pazio, da mu redovnici ne zapuste molitve, ali i da ne budu lijeni u radu. On se trsio po primjeru sv. oca Benedikta, da mu samostan bude rasadište znanosti, i zato je dobro bdio, da njegovi učitelji (magistri) budu najučeniji ljudi, ali i dobri uzgojitelji. I zato su ljudi iz dalekih hrvatskih krajeva rado slali svoju djecu u samostansku školu. I najbolji ljudi njegova doba svećenici, redovnici, a i svjetski ljudi izlazili su baš iz njegove škole. U njima se učilo i knjištvo i povijest naroda, u njima je narod crpao »nauku i znanje, ponos i samosvijest«. Dobro je pazio na to otac Remigije, da mu škola bude ne samo rasadište svetosti, već i pravoga znanja, pa i umjetnosti.

On sam bio je velik prijatelj znanosti. Iz talijanskog, po začetniku reda osnovanog samostana od Monte Kasina u Italiji dao je donijeti svake godine više knjiga, pisanih na pergameni lijepim benediktinskim pismenima i s divnim zlatnim i šareno krasno obojenim početnim slovima. I on je te knjige dao prepisivati na pergamene i vezati poslije u velike debele, u magareću kožu uvezane knjige — folijante.

I tako je njegov samostan imao za ono doba

ogromnu, znamenitu knjižnicu, kakvoj više nije ravne bilo u državi kralja Tomislava. On se nije uzalud ponosio tom knjižnicom, jer knjige su u ono doba bile skupocjene, a njegove su se još odlikovale i divnim pismenima i lijepim uvezima.

Ponosio se Remigije, da je otac onoga reda, koji je s mjesta, gdje je nekoć stajao hram poganskoga rimskoga boga Apolona, a gdje je najprije sv. Benedikt pretvorio taj hram u kapelicu sv. Martina, stao da se širi čitavim svijetom.

On je bio najbolji čitač svoje knjižnice i tako je znao, da je već g. 530. bilo u njegovoj domovini samostana. I on se prenesao u davna vremena, kada su barbarski, divlji čopori provaljivali i u ove strane i kada je ratni bijes uništavao hramove i dvorove i kada su pusta ležala garišta, ocrnjela dimom i vatrom, i naviještala razor i smrt. A onda su došla braća njegova benediktinci i u tom požaru svijeta savili gnijezdo mira i ljubavi.

Gdje su bile strašne šume, prašume s tisućuljetnim stabaljem, siromašni su se sinovi reda hvatali sjekire i oborili te šume, da na čistini sagrade stan svoj i da očiste zemlju od guja i medvjeda, od vukova i divljih zvijeri. I tamo, gdje se nije ni usudila stupiti noga nijednoga putnika, nastala su pod njihovom rukom polja puna pšenice bjelice i plodni vinogradi i porasle masline i zarumenjele trešnje i jabuke. Stali se tu žutjeti četrunovi i zlatne naranče. A gdje su vuci zavijali, tu su blejala bjeloruna stada i meketale žute koze. I gdje su divlji Avari jeli sirovo meso, tu su se čuli Bogu mili psalmi i pjesme svetačke.

U prašumama, kud su divlje zvijeri haračile i gdje su divlji razbojnici ubijali putnike, oni su stvorili mjesto mira i ljubavi, a da nije čitava starina rimskih i grčkih pisaca zauvijek propala, ima se zahvaliti benediktincima.

Znao je Remigij, kako su i među Hrvatima benediktinci učili ne samo ljubav prema Bogu i ljudima, već su i tu bili jedini zaštitnici pravog obrazovanja.

Opat je i sam vrlo ljubio rimske stare pisce, naročito Cicerona i Virgila i Tacita, pisao je učenu raspravu o glazbi, jer je glazbu silno volio. Ali on nije bio ponosni i oholi učenjak, već je poučavao i omladinu u školama, a jednako je bio vješt i glagolskome i latinskome pismu. On je sam sadio voćke, trešnje i masline. On je sam budno pazio, da se ne uvuče u njegov red mržnja, koja je vladala između latinskih i glagoljaških redovnika. I tako se u njegovom redu pjevalo i latinski i hrvatskom glagolicom.

On je naročito poštivao hrvatske vladare, jer su i riječju i činom pomagali, da se među Hrvatima podigne i učvrsti benediktinski red. Oni su znali, da u znanju i prosvjeti narod mora biti velik, ako želi biti velik među drugim narodima.

Osobito je u svojim molitvama spominjao hrvatskoga kneza Trpimira, koji je sagradio jedan benediktinski samostan, u kojem je sproveo i sam Remigije svoje mlade dane...

Opat Remigije je bio veseo, da je mogao svoje dane sprovoditi radeći za Boga, za Crkvu katoličku i za svoj hrvatski narod.

Opat Remigije najvolio je biti u svojoj knjižnici, ako nije bio u crkvi. Tu je promišljao, kako će raširiti red svoj i kako će najbolje koristiti dušama hrvatskim.

On je u zanosnim mislima zamišljao, kako da u svom samostanu proširi i učvrsti jedan veliki tabor boraca za vjeru i znanost. U njegovu su samostanu tražili utjehu progonjeni i poniženi, bolesni i siromašni, u njegovu se samostanu odvraćao narod od zla i opačina. I pretvarao je surove kurjake u nježne i krotke jaganjce. Naročito je zamišljao, kako da digne narodnu književnost i umjetnost, pa je u svom samostanu odredio posebne odaje i za graditeljstvo. Tu se klesalo i tesalo, tu se rezalo i kovalo.

Iz knjižnice je pošao u tu kiparsku radionicu. Tu su ležale ogromne gromade kamenja. Umjetnik vajar upravo je izrađivao nakit na dovratniku u na-

rodnom hrvatskom slogu. Prednju stranu dovratnika uresio je rezanom plohom s troprutastom četverostrukom krivocrtnom pletenicom u pačetvornom polju. Opat Remigije pozorno je to pratio tu mučnu, ali lijepu radnju i pohvalio je brata kipara. I bio bi se zacijelo s njime upustio u dulji razgovor, da nije k njemu pristupio brat laik i predao mu pomno savitu pergamenu.

Primivši je u ruke otputi se opat Remigije natrag u svoju ćeliju, jer nije običavao pisma i poslanice drugdje čitati, nego u svome zatišju, u svojoj ćeliji.

Tek kad je prestupio prag svoje ćelije, sjeo je na svoj krevet, odmotao žutu pergamenu i stao čitati. I dok je tako čitao, najprije mu se smrklo lice, a onda mu se razvedrilo.

— To su važne, vrlo važne novosti! — klikne on sam sebi.

I stade ponovno čitati:

„Mi opat samostana Kršovana u Zadru Mavricije opatu Remigiju pozdrav i blagoslov. U naš samostan stigla su prije dva dana zdrava dva hrvatska gospodina: jedno Budimir knez obradski, a drugo vojvoda Dragomir, obadva, kako ti je poznato, odličnoga hrvatskoga roda i plemena, od kojih je prvi i naročiti prijatelj kralja Hrvatâ Tomislava. On moli, da izvoliš izručiti kralju Tomislavu ovo, što slijedi. Zarobljen i odveden u Palestinu, on je dobrotom kralja Tomislava oslobođen iz sužanjstva i vratio se sretno iz Svete Zemlje. S njim je došao i zaručnik njegove kćeri, gore spomenuti Dragomir. I oni su došli na obalu hrvatsku. Spomenuti knez Budimir htio je da uđe u grad svojih otaca, u svoj grad Obrad. Ali na putu ga je našla vijest, da je njegov grad prisvojio nekadašnji dvorjanik njegov Kojčin i njegova sestra Vučica, a kćerka pomenutog kneza Budimira da je iščezla nekuda, pa se ne zna, da li je živa ili mrtva. Te zle i nepogodne vijesti uznemirile su kneza, i on nije više mogao da pođe u svoj grad, već se svratio u naš samostan sa svojim budućim zetom Dragomirom. I sad te

molim, da ti, dragi brate u Kristu, poručiš kralju hrvatskom Tomislavu, da svome prijatelju u pomoć priteče i da mu pošalje svoje ljude, da njegov grad Obrad, njegovu djedovinu, natrag osvoje, a izdajnika Kojčina i njegovu sestru Vučicu zasluženoj kazni privedu. Božji blagoslov s Tobom!«

Pročitavši tako i drugi put ovo pismo ponovno ga opet zamota i neki je čas neodlučno stajao i razmišljao, što da učini, a onda pođe stolu u svojoj ćeliji, uze pero gavranovo, našilji ga, naoštri ga i lijepim, čitljivim pismenima napisa pismo kralju Tomislavu, u kojem mu je potanko javljao sve, što je znao o Budimiru, Dragomiru i tko se krije pod njegovom rekluzom. Umolio je kralja, da čitavu stvar što prije uredi. I svršivši pismo odmah ga je poslao po jednom bratu u Knin, gdje je boravio Tomislav.

* * *

Nije prošlo mnogo vremena, i sve, što je opat napisao, onako se svršilo, kako je zamislio. A kralj je Tomislav obavijestio o tome kneza Budimira i Dragomira. Oni ne počasiše časa, već odjašiše, do Smiljke. Smiljka je već bila pripravna. Uz pratnju redovnika otputio se opat Remigije do Smiljke i dva zidara odstraniše zid, koji je zatvarao Smiljku od slobode svjetske.

Opat Remigije blagoslovi je i reče:

— Kćeri Božija! Tvoj zavjet je izvršen. Ti si Bogu obećala, da ćeš biti i ostati rekluzom, dok ti se ne vrati otac tvoj knez Budimir i zaručnik Dragomir, i obećala si Bogu, ako se ne vrate, da ćeš ostati vječno u svom dragovoljnom zatvoru. Oni su se vratili, i ja ti evo izjavljujem, da si slobodna. Božja je volja, da se vratiš u svijet i da postaneš ženom mladog junaka Dragomira, koji se eto vratio iz Svete Zemlje.

A kad su zidari odstranili zid, pođe Smiljka svome starome ocu i poljubi mu desnicu ruku. Isto učini i opatu. Tek onda poleti do Dragomira. I s ushitom beskrajne sreće baci se u naručaj Dragomirov.

Dugi cjelov spojio je dvoje dragih, a njihova ljubav očitovala se pred svima. Opat Remigije do suza ganut raširi ruke i klikne:

— Djeco! Bog vas blagoslovio!

XX. Žrtva.

Kralj je uzbuđen stupao u perivoju svoga kraljevskoga grada Knina. Nitko drugi nije bio s njime, već jedino Radmio.

Zle su vijesti dolazile s raznih strana. U njegovoj je državi bio mir, ali sa sjevernih su strana stizali glasovi, da će provaliti Madžari.

Već su se zalijetali na svojim vatrenim i paklenim konjima do Drave, i svi su znaci pokazivali, da će prevaliti Dravu i da će oholi sinovi Arpada htjeti da još jednom pokušaju boj s pobjednikom Tomislavom. Taj se nije strašio njihova napadaja, ta poznavao je svoju ogromnu moć, ali žao mu je bilo naroda hrvatskoga, kojemu je već htio da dade trajan mir. Znao je, da su Madžari strašni ne samo ratnici, već i nečovječni kao zvijeri. Sad je tek pobliže saznao, kako su harali po Italiji. Italija je pala sa skroz divljega bezvlađa. Na garištima upaljenih i razvaljenih gradova držali su Madžari krvave gozbe — bakanalije. Talijani su bježali u pustinje. Pa ipak su u toj ruševnoj i ispaćenoj Italiji nasmijane i lijepe gospođe vodile kolo, bijesno kolo razblude i smrti, kao nekoć poganske Rimljanke. A ljudi se tako mrzili i klali, da je biskup Herivens na koncilu prispodobio ljude ribama morskim, od kojih jedna drugu proždire. Sam knez Alberik pozvao je Madžare u Italiju, da mu pomognu. Alberika su Rimljani umorili, ali Madžari su opustošili rimsku okolicu i rimsku Kampanju. I često su provalili do samih utvrda grada Rima. Za pape Ivana XI. tukli su se Madžari i pred rimskim vratima. Sve je to dobro znao Tomislav i sad se toga spominjao kao i onih zuluma, što su ih Madžari počinjali u posavskim zemljama, dok ih on nije porazio. I sada se ti gadovi opet javljaju. To mu je

smračilo čelo, ali on nije klonuo, već je mislio i mislio na nove pobjede.

— Radmile, sinko moj, mislim, bit će opet rata.

— Jao nama, jao našima! — jadao je Radmio.

— Hrvat ni na kog ne navaljuje, ali brani se kao lav! — odvrati Tomislav.

Uto uđe sluga i najavi, da je došao neki brat benediktinac i da želi predati neko važno pismo.

— Neka uđe! Benediktova djeca uvijek su mi dobro došla, — reče kralj i ustavi se na kraju vrta.

U pozadini pojavi se momak, koji je držao u ruci pergamenu i nesigurnim je pogledima gledao, gdje se nalazi kralj, a kad ga je opazio, pođe k njemu.

I kralj je pošao prema njemu, a Radmio s njime.

Došljak se duboko pokloni pred kraljem i izrekavši nekoliko latinskih riječi, preda pergamenu kralju, a kad je kralj prihvatio pismo, sijevne bodež u ruci monahovoj, i on ga htjede zarinuti u srce kralja Tomislava.

Ali munjevitom brzinom, prije nego li je mogao izvršiti taj naum, baci se Radmio između njega i kralja. I bodež, namijenjen kralju Tomislavu, duboko prodre u tijelo Radmilovo, i on se sruši.

Kralj Tomislav videći, što se događa, skoči golemom snagom na zločinca, tresne ga o zemlju, te silnim glasom povika svojim ljudima.

I doskora dohrle vojnici, plemići i gospoda. Svi se obezumiše, kad su čuli i vidjeli, što se dogodilo.

Vojnici sapeše u gvožđe zlotvora, a Beppo je (jer to je bio onaj monah) škripio zubima od bijesa, što mu nije pošlo za rukom njegovo djelo...

On je znao, da ga čeka užasna smrt, ali još više nego strah pred smrću obuzela ga strast srdžbe, što nije pogodio kralja hrvatskoga. On je kleo i borio se s vojnicima, ali oni ga izvedoše napolje.

Kralj je međutim došao k ranjenom Radmilu i dao da se smjesta pozove liječnik.

I Tomislav klekne pred svojim Radmilom i njegove drhtave usne prozboriše kroz suze: »Smrt!«

— Oče moj! — šapne blijedi Radmio. — Tebi se nije ništa dogodilo ?... Zar ne ?...

I on napne sve svoje sile, da se uspravi. Njegov zamirući pogled gledao je u kralja s nekim pobožnim zanosom.

— Oče, kralju! — htjede Radmio da prihvati kraljevu ruku i da je poljubi, ali nije mogao. Sile su ga ostavile od gubitka krvi. — Oče, hvala ti! Hvala na svemu!

A kralj Tomislav je na silu krio tešku bol, koja mu je parala srce:

— Što ti meni hvališ, sinko ? Ta ti si spasio moj život. Ja treba da tebi hvalim. I vidjet ćeš, da ću ti biti zahvalan čitav život.

Začuđenim očima, koje su već gledale u neponjatnu vječnost, govorio je polagano ranjeni Radmio:

— Kralju... oče... ne, na toj zemlji više ne... ćutim, da mi dolazi zadnji čas... Umirem rado, jer sam spasio tebe, a u tebi dragi hrvatski narod...

Sav potresen kralj nije mogao da se dalje suzdrži i suze mu potekoše niz lice.

— Sinko moj... sinko moj!... Ne, ti ne ćeš, ti ne smiješ umrijeti... Tebe ljubi, tebe treba tvoj kralj... tvoj otac... tvoj narod...

Ali dok je to još govorio, opazi strašnu bljedoću na licu Radmilovu. Lice mu se stalo nešto trzati, ali tek kratko, i on uzdahnu tri puta:

— Oče moj... kralju... hvala!...

I njegova duša odleti, a njegovo tijelo ostade mirno, ukočeno, hladno.

Sav bol očinske duše potresao je kralja Tomislava, i on se baci na mrtvo tijelo ubogoga mladića, a gorki je plač njegov potresao sve nazočne. Nitko još nije vidio kralja tako plakati kao sada nad mrtvim tijelom mladoga seljaka... I svi dirnuti stadoše plakati. Čulo se jecanje i jauk se razlijegao dvorom.

A onda ustade kralj odlučno i mirno reče:

— Mučeniče moj, nevina žrtvo ljubavi naprama meni, neka ti bude hvala do vijeka!... I ti ćeš dobiti mjesto svoje u kraljevskoj grobnici mojoj, koju si zavrijedio svojom svetačkom žrtvom. Tu tvoju žrtvu neka Gospod primi i neka ti udijeli pokoj vječni...

XXI. Dragomir i Smiljka.

U bjesnilu ratnom stenjao je narod u Posavskoj Hrvatskoj. Krijesovi su sa gore na goru, sa brdašca na brdašce javljali narodu hrvatskome, da su madžarski čopori i opet jednom prešli Dravu. A narod je dobro znao, što takav napadaj znači. Madžari nijesu nikoga štedili. Rušili su sela i gradove. Kud je njihovo kopito stupilo, tu nije više trava izrasla. Iznenada, neočekivano su navalili na gradove i okrutno su sjekli građane, a žene i kćeri obeščašćivali. Odvažali su bogati plijen, a ljude kao robove polugole i okovane bičevali. Krv je tekla, svuda krv...

To su bile vijesti, koje su Tomislavu dolazile. I kraljeva je ratna trublja zatrubila u Posavlju i Pokuplju. I kraljeva je trublja dozivala u pomoć i one sa Neretve.

Javio se kralju i Dragomir, zaručnik Smiljkin.

— Došao sam, kralju moj, da ti se javim. Moj narod strada i ja ne smijem spavati na miru. Dok se krv hrvatska lije, ne mogu ja lijeno otpočivati. Daj, da povedem svoje čete proti Zoltanu, knezu madžarskome, i protiv njegovih vojvoda Lehela, Bulča i Betonda. Vjeruj mi, da se ne ćeš u meni prevariti.

Kralj Tomislav je udivljeno pogledao mladoga viteza, koji je bio obučen u ratničko odijelo i koji je u ruci držao šljem neobične ljepote. Bio je to šljem, koji se sastojao od šest pozlaćenih tučanih provjesaka, a polja među bila su ispunjena srebrnim ukrasima. Sve tučane sastojine tog šljema i kacige, nalik na krunu, bile su bogato urešene nakitom, koji je bio najfinije izrađen. Bile su tu sličice križa, golubice, fenič-ptice, krune i paomine grančice. Tomislav je gledao u to remek-djelo hrvatskoga umjetnika, a onda reče:

— Dragi moj Dragomire, ti trebaš počinka. Tvoj boravak u Palestini zacijelo ti je junačke mišice omlitavio. Tvoja ruka nije više tako dobra kao prije. Pa onda silni napori puta... A onda... onda... — nasmijao se dobroćudno kralj. — A što će na to Smiljka? Jedva si došao u domovinu. Jedva si ugledao njezine oči, i već da te od nje grabim?

A Dragomir, koji je bio pripravan na takav prigovor, reče:

— Istina je, što kažeš. Mlada moja sirotica dosta se napatila i ovako ispaćena trebala bi da nađe željkovanog i žuđenog mira u mojoj zaštiti i zaklonu. Ali sada nije čas mira. Dok kralj moj sam u opasnost hrli kao veliki vođa čitave vojske, ne smije niti njegov Dragomir da u miru sniva zlaćane ljubavne sanje. Dok Hrvati mačevima brane rod i dom, ne smijem da slušam pjevanje slavulja... To mi ne da ponos moj, to mi ne da obraz moj.

A kralju se te riječi svidješe.

— Dobro, sinko. Pravo imaš, tako valja! Vidim, da te je junačka majka rodila, i da si junački sin junačkog oca. Dosada si tuđe grijehe kajao u Palestini, a sad je čas, da pokažeš svoje junaštvo na maču. Bog, koji te je čuvao u Svetoj Zemlji, čuvat će te i proti Madžarima. A Smiljka, koja te je tako dugo čekala, čekat će te još. Njezine će molitve Gospod uslišati. Jesi li ti s njom o tom govorio?

— Jesam.

— A što ona?

— Zar nije kći junaka Budimira?

— Što ti je rekla?

— Najprije je problijedila kao mlijeko. Onda je zadrhtala i bacila mi se oko vrata. I krupne suze stale joj rositi bijelo lice, golubici mojoj. Rekoh joj: »Dušo! U rat ću proti Madžarima. Krv liju. Pale sela i gradove. Majke hrvatske plaču i uzdišu. U ropstvo gone naš narod. Zar ja mogu, zar ja smijem ostati kod kuće, kad dužnost zove i Bog zove? Boli me, dušo, što tebe ostaviti moram, ali takva je volja Božija.« A

Smiljka se na te riječi rasplakala i nije prozborila ni riječi...

— Bijedna djevojka! — reče ganuto kralj Tomislav. — Tako je mlada, a Bog joj šalje toliko boli!

— Rekao sam joj, — nastavi Dragomir, — da bi se kosti mojih otaca prevrnule u grobu, da ja ostanem zdrav, jak i mlad kod kuće. »Djevojke bi stale šaptati, a onda pjevati pjesmu rugalicu o Dragomiru junaku, koji uz preslicu i vreteno sjedi i drijema kao mačak za ognjištem, dok njihovi momci stječu besmrtnu slavu za svoja junačka djela. Dušo moja, stidila bi se mene, da ostanem kod kuće.« Ali ona na te riječi još nije ništa odvratila, samo je nijemo zurila u mene i jecala. Morala je teške da preboli boli u taj čas i bilo mi je žao djevojke, mučenice moje. Drhtala je od uzrujanosti, a ipak je bila nijema. Tako je morala stajati Bogorodica naša Majka Božija Marija prije, nego što su joj Sina jedinorođenoga na smrt osudili. — »Smiljko, djetence moje, predrago i premilo! Smiljko!« — rekoh uzbuđeno, a i meni je glas podrhtavao. Trsio sam se, da budem jak i da ne pokažem svoje boli. — »Smiljko, srdašce moje! Bog će čuvati i nas i našu ljubav. Ja ću se vratiti, a kad mi odnjišeš čedance naše, moći ćeš mu govoriti, da je njegov otac bio junak od oka. Ne će dijete trebati da se srami oca svoga.«

— Dobro si joj kazao, sinko moj, — reče kralj Tomislav, koji je i sam pomislio na svoje mladenačko doba.

— A onda zavapi ona, uzdignuvši pogled k nebu, tako tužno, tako bolno, da bi kamenje proplakalo: »Oh, gospodine Bože moj! Oh, gospodine Bože moj! Neka se vrši volja Tvoja, ali učini, da mi srce ne prepukne od bola!« I u taj čas sam mislio, da će se srušiti na tle. Uhvatih je na ruke i ponesoh do stolice. Ali ona nije pala u nesvijest, samo su joj usnice pomodrile, a oči ostaklenile, i ona je neprestance samo opetovala: »O Bože moj! Oh, Gospodine moj!« A onda je sjela do mene spuštene glave i uzdahnula: »Ti si, Dragomire, moj, ti ćeš biti gospodar moj.

I tvoja volja moja je volja.« A kad sam je stao milovati po obrazima, koji su se tek stali rumenjeti iza onog bljedila, koje je dobila od tolikih boli, suza joj je tekla za suzom. I tek iza dugoga vremena reče: »Da, ti si Hrvat, ti si junak, a meni je dužnost, da čekam na te. Ali to znaj: tvoja smrt bila bi i moja smrt.« I iza tih je riječi zamuknula i onaj dan nismo više govorili niti riječi. Ali kad sam izjašio iz njezina dvora i okrenuo se k njezinu prozoru, stajala je i gledala za mnom naslonjena na zid kao nijemi kamen, koji nema riječi. A ja sam znao, da u tom kamenu bije srce za sve, što je plemenito, dobro i lijepo.

I prekine ga kralj Tomislav:

— A u njezinim mislima sve to lijepo, plemenito i dobro dade se izreći samo jednim imenom...

A Dragomir porumeni preko ušiju kao mladi momak i htjede da prekine kralja, ali kralj je već izrekao to ime:

— Dragomir.

XXII. Krv i opet krv.

Bitka između Tomislava i Madžara trajala je puna tri dana i tri noći. Madžari su ovaj put htjeli da još jednom pokušaju svoju moć i da skrše svog neprijatelja Tomislava, koji je u ovim stranama načinio bedem, te nijesu više mogli kao nekoć prodrijeti čak do gordih zidina grada Rima. Bijesni na slavnoga kralja svih Hrvata oni su znali, skrše li njegovu slavu, da će imati otvorena vrata ne samo u Italiju, već da će nesmetano postati gospodari Jadranskoga mora. A to i jest bilo ono, za čim im je srce ponajvećma žudilo: postati gospodarima Jadranskoga mora i pretvoriti ga u more madžarsko. Ta velika voda ispunjala je duše njihovih vladara neodoljivom čežnjom, i ništa im ne bi draže bilo, već da njihove lađe zabrode bajnim tim morem tamo na Istok, za koji su znali, da krije nebrojeno blago i drago kamenje. I oni su čuli za divnu raskoš tisuću i jedne noći Harun al Rašida i oni su u prikazama vidjevali mramorne dvorove bagdadskih kalifa.

More hrvatsko da postane morem madžarskim! Hrvatski gradovi da postanu gradovima madžarskima! Da, to je bila njihova topla želja. Mladi madžarski vladar Zoltan već je u svojim snovima vidio, kako će Tomislava zarobiti u užasnoj žetvi smrti. Spominjao se, kako je u sretnoj bici uništio vojsku njemačkoga kralja Ludovika u okolici Požuna, gdje je došlo do najveće bitke s Nijemcima. Oni su se borili ne po njemačkom načinu u bojnim redovima, već u provalničkim navalama, divljim napadajima. Bacali su strijele i koplja i razorili su bojne redove neprijateljske, prodrli ih i sve su, što im se oprlo, svojim konjima pregazili. Strašno su Nijemce pobili. Među ubijenima bio je salcburški nadbiskup Dittmar, bili su biskupi Otto i Zakarija, herceg Luitpold, Eysengrin i petnaest njemačkih grofova. Kralj Ludovik je samo silnim bijegom spasao svoj život.

Pa onda, kako li su Madžari, kad ih je pozvao u pomoć talijanski kralj Berengar, stekli slavu u Italiji! Kad je Berengar, omražen kod svog naroda, bio u opasnosti i morao pred Rudolfom, kraljem burgundskim, bježati, pozvao je Madžare. A oni su pod Bugatom i Tasom došli do Verone. Berengarovi neprijatelji vijećali su na nekom brdu kod Brešije. Madžari iznenadiše njegove neprijatelje, koji nijesu imali niti vremena da se brane. Jedini markgrof Adalbert od Ivrice mogao je pobjeći od smrti obučen ko obični sluga. Svi su ostali posječeni ili zarobljeni. Među njima i grof Gilbert, koga su Madžari bičevali, svezali i polugola predali kralju Berengaru. Berengar je htio biti milostiv, pa je poklonio život jadniku. Prevario se, ujela ga zmija. Jer Gilbert, umjesto da mu postane prijateljem, poveo je na nj burgundskoga kralja u Italiju i Berengara su veronski zavjerenici pod vođom Flambertom u nekoj noći s mnogo uboda mačevima umorili. Madžarima je to dalo zgodu, da provale dalje u Italiju, i Rim je drhtao pred njima.

Svega se toga madžarski kralj Zoltan spominjao i lovorikama, koje su mu kitile glavu, htio je da doda

besmrtni vijenac slave iz rata s hrvatskim kraljem Tomislavom. Njega vidjeti svezana pred sobom, njega poražena, njega uništena — to je željkovao da vidi i da doživi.

I more hrvatsko da postane madžarsko! I žene Hrvatice da mu postanu ropkinje, i djeca hrvatska da mu služe kao vojnici protiv vlastitoga svoga naroda!

Zar je to bilo nemoguće ?

Zar mu njemački kralj Heinrik ne plaća danak, zar nisu madžarske čete harale po Saskoj ? Zar nije Heinrik iza teškog poraza morao da se povuče u tvrđavu Werla kod Goslara?

Još samo Hrvate i slavu hrvatsku da Zoltan poništi, onda će mu slava biti vječna i silna. Onda se ne će njegovo ime zaboraviti od vijeka u vijekove.

Ali on je dobro znao, da je rat s Hrvatima teška stvar. On nije zaboravio onih teških poraza, koje su Madžari doživjeli baš od samoga kralja Tomislava.

— To mora biti rat do istrage! — rekao je Zoltan svojemu vojvodi Lehelu. — Mi ne smijemo dopustiti, da je kraljevstvo hrvatsko tako moćno.

— To je pametna i mudra riječ, — odvratio je Lehel.

— A upravo u naše doba uzdigao se Tomislav tako visoko, da pred njim diršću svi susjedi, — reče Botond.

— Madžar pred nikim ne dršće. Madžari ne dršću ni pred kraljem Tomislavom! — zaprijeti se pešću Zoltan, a na čelu mu iskočiše modre žile i usne mu izlanu oštru kletvu.

— Pravo imaš, slavni naš vođo, — odvratio je Lehel, — ali dobro i lukavo bi bilo, da nađeš i među samim Hrvatima ljude, kao što je bio Berengar, koji bi te pozvali, da s njima zajedno uništiš kralja Tomislava.

— Da, to imaš pravo, moj junače. Ali zaboravljaš, da Hrvati nisu Talijani i da su Hrvati složni i da svi slijepo slušaju svoga junaka, jer u njem vide spas svoje države.

— Da, da, Hrvati nijesu Talijani! — uzdahne Botond žalosno. — Među njima nema Jude, nema izdajica...

I iza toga nastala je stanka. Ali doskora se začu glas Zoltanov:

— Pa ipak... Nema pšenice bez kukolja. Zar se ne sjećaš, da je prije nekoliko mjeseci bio u nas neki Talijan, kojega je iz Hrvatske poslala neka žena?..

— Do vraga i žene! — viknu Botond udarajući rukom o svoj mač.

— Polako, moj druže, polako... Žene su nam već mnogo puta pomogle. One su lukave i osvetljive. A mislim, da iz one žene, o kojoj ti govorim, huči oluja osvete.

— A znaš li, otkuda je, šta je, kako se zove ?

— Oh, sada znam. Ona mrzi Tomislava. Ona je protivnica vjere kršćanske. Ona želi, da se uništi kralj Tomislav. Ona i njezin brat.

— A znaš li, kako se zove ona i njezin brat ?

— Znam.

— Kako ?

— Brat joj je Kojčin, vođa Hrvata, koji je sebi prisvojio grad kneza Budimira, Obrad.

— A sestra ?

— Vučica.

— I Vučica ti je pisala ?

— Poslala je svoga pouzdanika Talijana i pisala mi pismo, u kojem me je pozvala, da uđem u Bijelu Hrvatsku.

— Ta to je divno! — hukne Lehel.

— Žao mi je, da se nisam onda osvrtao na taj poziv. Da taj Kojčin s leđa napadne na Tomislava sa svojim ljudima, divno bi nas pomogao.

— A zašto se nisi brinuo za to, moj Zoltane? — prekori ga Lehel. — Pa što ti je javljao Talijan ?

— Da će njegovi gospodari sa svojim drugovima kod kuće upaliti požar, rasplamsati more ognja i popaliti dvorove kralja Tomislava, da će iz zasjede ubijati, što im pod ruku dođe.

— A zašto nisi pristao uz ponudu Vučice ?

— Zato, jer nisam znao, nije li to kakva đavolska varka od samoga Tomislava, da me zavede u stupicu.

— Dobro si uradio. Pa ipak si morao čitavu stvar istražiti.

Zoltan pljune na tla, zažmiri jednim okom lukavo i mljasne :

— Pa misliš, da nisam ?

— Što si učinio ?

— Poslao sam svoga uhodu, da tu stvar istraži. Bio je to čovjek Talijanac, koji je nekoć služio našem prijatelju kralju Berengaru. Taj se preobučen kao hodočasnik uvukao u zemlju Hrvata i dugo nijesam o njemu čuo ni riječi.

— Valjda su ga na putu sasjekli ?

— Nisu. Vratio se.

Usklik začuđenja vinuo se iz ustiju Betonda, Lehela i Bulča. Ovaj potonji, junak nad junacima madžarskim, nije se prije mnogo brinuo, što drugi razgovaraju, ali sada je i on naćulio svoje trouglate, k lubanji priraštene uši, iz kojih su čupave dlake gledale u svijet. On zine.

— A što ti priča ?

— Vrlo povoljne stvari.

— A te bi bile ?

— Daj reci, govori !

— Mi ne možemo da dočekamo ! — kliknu neustrpljivi Botond.

— Vratio se moj Talijanac, — nastavi zadovoljno Zoltan, — i rekao mi je, da je sve ono istina o Kojčinu i Vučici i da će nam oni biti vjerni pomoćnici. Rekao je, da oni mrze Tomislava i da će podignuti bunu protiv njega. Rekao mi je još nešto vrlo važno.

— Što? Što?...

— Eh, to je tajna.

— Ipak možda bi dobro bilo, da nam je javiš?

— I sam znam, da bi dobro bilo. Ali znadete li šutjeti ?

— Kunemo se ! — kliknuše sva trojica.

— Vučica je pače već pokušala da nam pomogne.

— Kako ? — zapita Botond.

— Je li moguće ? — usklikne Bulč.

— Što je uradila ? — zapita Lehel.

— Ništa više niti manje, nego je pokušala da ubije hrvatskoga kralja.

— Tomislava ?

— Ne, to nije istina ! — ražesti se Lehel.

— Pa ipak je tome tako, — nastavi Zoltan — samo nažalost njezina nakana nije uspjela. Čovjek Talijanac, zvao se Beppo, a mislim, da je to onaj isti pouzdanik Vučice, koji je i kod mene bio, prevario se. U času, kad je htio da preobučen u monaha zabije nož u srce kralja Tomislava, našao se neki čovjek, koji je kralja spasio bacivši se između kralja i ubojice.

— To je žalosno ! — hukne Lehel.

— To je nesreća ! — škrinu zubima Botond.

— Prokleti talijanski magarac, što nije znao bolje pogoditi ! — reče Bulč.

I opet nastane stanka. I opet kao da madžarski vojvode traže riječ, kako da tu stanku prekinu.

I prekine je prvi Zoltan.

— Što ćemo ! Nije uspjelo, a da je uspjelo, bila bi sreća za nas, jer Hrvate, nesložne, bez ruke, koja ih sve ravna, bez glave, koja za sve misli, laglje bismo svladali. Ali nije, pa nije !

— Nije pa nije ! — uzdahne tužno Lehel.

— Ali jedno smo ipak naučili, — uskliknu Zoltan, — da ipak imamo i među Hrvatima saveznika, da će nam pomoći Kojčin i njegova sestra Vučica.

— Nije li Talijanac Beppo odao svoje gospodare ? — zapita oprezno Lehel.

— Nije ! Nikako nije ! A čini se, da nije nit mogao.

— Kako to ?

— Zašto ?

— Jer je nekoliko časova, izakako su ga prvi put preslušavali, u najgroznijim trzajima umro. Bio je otrovan.

— Što ti to ne pričaš! — uskliknu Lehel.
— Otrovan. A znate, tko ga je otrovao?
— Kako bi znali? — smrknu se Bulč.
— Pogodite! — nasmjehnu se Zoltan. — Treba samo malo, da mislite.
I Lehel stavi lukavo prst na čelo i povika:
— Vučica?
Zoltan ga zadovoljno pogleda i potrepta po ramenu.
— Pogodio si, moj Lehele, i znao sam, da ćeš pogoditi. Ne zovu te uzalud, da si najmudriji među madžarskim junacima.
— A zar se Vučica uvukla do Beppa? — upita kosmati i rutavi Bulč nakesivši zube kao pseto.
— Ne, nije poludila, poslala je svoga čovjeka, da uhodi Beppa. Ona se bojala, ako ne uspije njezin naum, da bi Beppo na mukama, a možda da i sebe oslobodi od smrti, mogao da izlane strašnu tajnu, koja bi zauvijek uništila ne samo njezine osnove, već bi njoj i njezinom bratu oduzela i život.
— Divna je to žena! — hukne Lehel.
— Mudra je to žena! — povlađivao je Botond.
— Uzeo bi je smjesta za ženu! — reče kimajući svojom debelom glavom Bulč.
— I Beppo je umro?
— Da, Beppo je umro.
— I ponio je tajnu u grob?
— Jest ponio.
— A Tomislav živi?
— Da, Tomislav živi! — reče zamišljeno Zoltan, ali odmah pridoda: — No i Vučica živi.
— Da živi Vučica! — usklikne Lehel.
— Da živi Kojčin! — vikne Botond.
— Da živi moja buduća žena Vučica! — promrmlja Bulč. — Ja ću je strasno zagrliti ovim svojim šakama. Ona je pametna glava.
— Da, a ti bi trebao glavu! — nasmija se Lehel.
I tako je taj razgovor prestao.

* * *

Nastala je noć. Krijesovi su s gore na goru najavljivali, da se vodi rat, krvavi rat.
I gorila su sela i gradovi. I čuo se jauk ranjenih i plač hrvatskih žena. I plamtjeli su plamenovi upaljenih sela. I orile se pobožne pjesme k nebu:
— Bože, spasi Hrvate! Bože čuvaj nam kralja Tomislava!
A Dragomir, koji je jašući od svojeg odjela do odjela konjanika čuo te riječi, reče:
— Bijedni moj narode! Ti ne trebaš da se bojiš, dok te čuva Bog i tvoj junak Tomislav.

* * *

Mnogo je već dana bjesnila bitka. Isprvice s promjenljivom srećom. Madžari su uprli sve sile, da suzbiju vojsku kralja Tomislava. Borili su se kao ljuti lavovi.
Mnogo je mrtvih palo s jedne i s druge strane. Mnoga je majka zaplakala nad sinom, i mnoga žena zakukala nad mrtvim vojnom svojim. I još nije rat prestao.
Golema madžarska snaga pokazala se burnim i olujnim vihrom navala, da poruši sve, što joj je bilo na putu. Ali hrabra vojska Tomislavova stajala je kao klisura.
Ipak je Tomislav oklijevao, da navali sa svom snagom svojom. Čekao je još na pojačanja, koja su imala doći iz Bijele Hrvatske. A što je čekao, to je i dočekao.
Jedanaest dana trajala je već bitka. Jedanaest dana i jedanaest noći tavnih. I bitka još nije bila odlučena.
Ali kad je nastupio dvanaesti dan, kralj Tomislav je dao zatrubiti u sve trublje, kralj Tomislav izdao je zapovijed, da se ima navaliti sa svih strana.
I taj je dan odlučio.
Bijesnim urlikom i divljim lavežom kušale su Zoltanove čete da spriječe navalu kralja Tomislava. Oni su sjekli kao divlji. Njihova je konjica bila hrabrija no ikada, njihova navala oštrija no ikad.

Sve uzalud! O podne dvanaestoga dana znalo se već, da je madžarska vojska hametom poražena. Svuda su ležala mrtva tjelesa Madžara, a iz ranjenih tjelesa madžarskih orili se jauci i plač. Mnogi madžarski vojvoda ležao je u svojoj krvi. I mnogi su Hrvati pali, i Dragomir je dopao rana, ali se i sjajno proslavio. Bitka je bila odlučena!

Sam Zoltan pobjegao je na svom konju, jer da to nije učinio, bili bi ga zarobili vojnici kralja Tomislava.

San o madžarskom moru rasplinuo se u ništa kao pjena morska.

I dok je bilo kralja Tomislava, Madžari se nisu više usudili prijeći Dravu i stupiti na tlo hrvatsko.

Sad je Tomislav bio uistinu kralj mira. I mir Božiji trajao je po sve dane njegova života i njegovoj slavi nije bilo kraja.

XXIII. U gujskom leglu.

U Obradu, gradu kneza Budimira, sve je vrištalo od opojnosti grijeha. Kojčin je zavitlao buzdovanom svojim i postao pravim gospodarom grada i čitave okolice. Oholo je njegovo lice sad postalo oholije, a surovi izraz njegova licà dobio je sada crte tigra, žedna krvi. Prezirno je promatrao sve ljude i uživao je samo onda, kad su pred njim puzali kao crvi. Zato je oko sebe namjestio crne robove, koji su drhtali pred njegovim bičem. On je bio najveseliji, kad je u bijesnoj utrci do krvi podbadao svoje konje. Šta mu je to i bilo, ako je lipsao koji konj, kad je u njegovim stajama hrzalo, niti sam nije znao, koliko konja najplemenitije pasmine!

Da je na njegovu, on bi volio najdivlje zabave, gdje bi bilo mnogo krvi, mnogo jauka i mnogo mrtvačke pjene. Ali Vučica, iako je i ona bila divlje ćudi, ipak je voljela, da u tu divljačku okrutnost umiješa i finoću talijanskih poroka. Kao gospodar talijanskog grada, ili kao istočni paša, ili kao bizantski vojvoda morao je Kojčin po njezinom nagovoru da pretvori svoj grad u pravo stjecište najčudnijih užitaka i raskoši. Pozvao je ženskinje iz Rima, tankonoge plesačice iz Napulja, trubljače i pjevače iz raznih krajeva. Nabavljao je raskošno blago razbludnoga Istoka: vrčeve i posude, štitove i korice mačeva od suhoga zlata, istočne tanke tkanine, izrezuckane škrinjice od slonove kosti. On je htio da se takmi kraljevskim sjajem sa samim kraljem Tomislavom, zato je nemilice sjekao šume kneza Budimira i bacao njegove uštednje na tu raskoš.

Odjenuo se u grimiznu svilu, u haljinu s dugim, širokim rukavima, a oko vrata objesio je kao mletački dužd veliki zlatni lanac, umjetnički izrađen s velikim draguljem, koji je blistao neobičnim sjajem. Taj je skupocjeni dragulj našao u kovnoj škrinji na lađi one strašne noći pokolja, kad je Beppo izdao svoga kapetana. Haljina mu je bila bogato izvezena. Oko pasa, koji je bio pozlaćen, svijetlili su safiri i rubini. Za pasom mu je bio oštar mač u toku, sjajno izrezbarenom i optočenom draguljima.

— Tijelo naše treba da uživa i bokovi naši da se tresu od milja, dok ne dođe crna Morana, koja u led pretvara vruće cjelove usana naših. Prospi opojno vino radosti svoje kao ruže na pepeo svojih dana. I hvataj rukama svojim i zgrći blago svega svijeta, a onda lezi i uživaj... uživaj... uživaj!

Tako je učila Vučica brata svoga.

— Opajaj nozdrve svoje omamnim cvijećem grijeha. Peri ruke svoje u krvavim ranama nevinih žrtava svojih. A kad ti dopre do ušiju zvuk i cilik živih i žarkih glazbala, misli na cjelove i zagrljaje puste. Pij zlatno vino iz zlatnoga krčaga svoga i smij se, smij se pustopašnim snažnim smijehom, koji neka ruši tugu i srdžbu tvoju.

A Vučica nije trebala da to Kojčina poučava. Njega je veselio vonj pečena mesa i miris kiparskoga vina. On je gazio po ranama i pjevao ogavne proklete pjesme, — kako ih je sam nazivao, — pjesme pakla

i đavola, koje je naučio od talijanskih bestidnih ženetina. Njegove su oči bile uvijek krvave. Njegove se nozdrve širile, a kad je mogao proliti krv nevine žrtve, bio je blažen.

Pehar se točio za peharom. Čula se divlja pjesma neobuzdanih grla, a u polumraku luči, što su sa drvenog stropa sipale crveno svjetlo, vidjela se nacerena lica pijanih žena i muškaraca.

Kad je neki samostanac došao da opomene Kojčina i njegovu sestru, da ih odvrati od pakosnoga života, nauckala je Vučica svoja dva paklena psa na redovnika i uživala je, kad su stali derati s njega odijelo i kad su ga stali mrcvariti. Tek kad joj je brat rekao, neka ga bar pusti živa, ona je pozvala pse, da se vrate. Odonda nije više stupila noga svećenika na tlo Budimirova grada. U okolici su govorili strahote o tome, što sve biva u gradu. I seljaci su daleko obilazili zidine ukletoga grada, križali se pred njime, i nijedna seljanka ne bi pod živu glavu htjela da prijeđe njegov prag. A pravo je i imala, jer Kojčin je uživao u mukama siromašnoga naroda i grohotom se smijao smrtnim trzajima izranjenih, izmučenih ljudi. Baš kao i njegova sestra Vučica!

Vučica je počivala na suroj medvjedovini, ležala je ovita tankom bijelom koprenom. Na grlu joj biserna ogrlica, a na bose noge navukla je zlatom izvezene papuče. Njezino odijelo nalikovalo je više odijelu kakve arapske princese, nego li rođenoj Hrvatici. U crnim pletenicama bili su joj uvješeni zlatni bizantinski novci, a nad čelom dijadem od dragulja. Ropkinja je nad njom mahala lepezom od nojeva perja. Bila je đavolski vesela.

Sad više nije bila slična staroj, navoranoj vještici, već je bila žena neobične ljepote, puna života, ali i paklene, divlje strasti, koja je sijevala iz njezinih vatrenih očiju. Pred njom je sukljao dim iz divne grčke kovne posude sa žeravicom, po kojoj je posula tamjan i mirisave trave. I ona je gledala ples mladih, snažnih dječaka, kako plešu između oštrica otrovanih mačeva.

Sama je varila otrov i namjestila te oštrice i uživala je, kako će nesretni plesač stati na otrovano oružje i onda pred njom u smrtnim mukama i trzajima ispustiti svoju dušu. Ona je kao poganka uživala, da ti kršćanski igrači pođu s kletvom u drugi svijet, i zato ih je nagonila na bogumrske kletve, prije no što su umrli... »Oni će ići u svoj pakao!« — pljeskala je rukama i veselila se. Onda je raširila svoje velike oči i one su blistale paklenim sjajem, a iz njezinih ustiju izlazio je neki zvjerski grohot, groktanje, šta li? A svoje do ramena gole ruke, na kojima su bile grivne sa zlatnim zmijama, pritiskala je u uzbuđenosti grudima i uživala, kao zmija što uživa u pijesku saharskoga žara.

Jednoga se dana, baš kad su Kojčin i njegova sestra sa svojim društvom slavili nekakvo pogansko slavlje, pojavi se pred gradom četa konjanika.

Most lančanik dignut je na pogled te čete već prije uvis i zatvorio gradska vrata. Zapovjednik čete dozva stražare i reče odlučnim glasom:

— Pusti me, da uđem i da se porazgovorim s tvojim vođom!

Kad je stražar odvratio, da ima zapovijed, da ne pusti nikoga, reče konjanik:

— Nalažem ti to u ime kralja Tomislava i gospodara ovoga grada, kneza Budimira.

Na te riječi ustraši se stražar i reče, da će to poručiti Kojčinu.

Kojčin je upravo polupijan držao krčag pun vina. Kad je ušao vojnik, razjari se i vikne otresito:

— Prokleta kornjačo! Zar imaš uši ko olovo? Zar nisam zabranio, da itko uđe? Zar ne znaš, da ćeš mi životom platiti tu smionost?

I Kojčin uhvati koplje i htjede ga u divljem bijesu baciti na vojnika. Ali taj se strese i makne, a koplje pade o stijenu.

— Gospodaru! — reče vojnik pokunjen kao pas. — Neki četnik traži ulaz u ime kralja Tomislava i kneza Budimira.

Kao da je strijela udarila u kuću, tako se svi uprepastiše na te riječi. Nastade jauk ženskinja. Začule se kletve muškaraca. Jedino Vučica ostade na oko mirna. Ona šapne nešto u uho bratu.

Ovaj se uspravi, koliko je onako polupijan mogao, na noge i reče:

— U tom sam gradu ja gospodar i ne priznajem drugoga gospodara do sebe. Reci to, da u taj grad neima nitko pristupa do onoga, koga ja pustim. Knez Budimir davno je umro, a kralj Tomislav nema pravo da se miješa u moje poslove.

Svi u odaji, kako su bili pijani, stadoše klicati Kojčinu:

— Tako je! Ti si pravi junak!

Vojnik ode, javi riječi Kojčinove četniku Tomislavovu, i taj povika:

— Te će riječi tvoj gospodar Kojčin ljuto okajati. Još danas!

I on odjaši sa svojima.

Bila je već blizu noć, kad je kraljeva vojska stala opsjedati Budimirov grad. Tomislav je poslao veliki odio vojske i ta je učinila juriš protiv grada.

Kojčin, koji je neko vrijeme mislio, da će moći odoljeti navali, doskora je opazio, da je to ludost misliti.

On je doduše započeo bitku. Bacale se strjelice i koplja. Dao je i vruću vodu lijevati po Tomislavovoj vojsci. Bacali su s bedema gradskih i kamenje na neprijatelja. Ali sve uzalud. Tomislavovci učiniše juriš i velikim gredama pošlo im je za rukom da probiju vrata gradska. Onda već nije moglo ništa da zaustavi bujicu pobjednika. Videći Kojčin, da je propao, ispi još vrč vina, a onda se baci na svoj mač i pade uz kletvu protiv kralja Tomislava mrtav na zemlju.

Vojnicima je uspjelo da uhvate barem Vučicu živu.

Još isti dan sudio joj sud dobrih ljudi i odsudio je pod gomilu.

Noć nije bila još prekrila zemlju, kad je svezanu izvedoše napolje i svi okolišni seljaci učiniše krug oko nje. Svaki je držao u ruci kamen. Kamen za kamenom padao je na griješnicu, dok nije nad njezinim tijelom nastala gomila.

XXIV. Svadba.

— Da pletemo smilje i kovilje! — pjevale su sitnim glasom sitne mome.

— Da pletemo mažuranu i sitan bosiljak! — odgovarale su druge.

— Da sijemo cvijeće poljsko po dvorovima i oborima!

— Da maslinama i lovorom okitimo kule i dvorove!...

— Kud će poći sitna noška naše gospe, naše Smiljke, naše mezimice.

— Mili Bože, otkud su se toliki sjatili! — klicao je junak Jure, koji je sa svojima došao do Budimirova dvora. — Kao kad sam ono bio na saboru kralja Tomislava i vidio ono more svjetine na polju duvanjskome. He, tako mi vjere i obraza, ne vidjeh veće gomile svijeta. Volovi se na ražnju peku i jaganjci. Sprema se tu, da bi se moglo čitavo kraljevstvo nahraniti. A neprestano dolaze i odlaze ljudi, kakvijeh još moje oči ni gledale nisu. Aj haj, ženo moja, kćeri, gledajte vi to! Baš mi je drago, da sam vas amo doveo. Imamo šta da i vidimo. Kći se kneza Budimira svaki dan ne udaje. Pa neka se zna, čija je kuća masna. U Budimira je junačko srce, ali bome nije ni kesa prazna.

— Da pletemo smilje i kovilje! — vikala su sitna djeca onako, kako su čula od djevojaka.

— Da pletemo mažuran i sitan bosiljak! — tepala mala nevina ustašca onih još manjih.

I sve je bilo tako veselo, tako veselo.

Sunce je prosulo najljepše svoje zrake nad gradom kneza Budimira. Sunce je pozdravljalo dvor i obore i stare kule i ove ljude i slušalo, kako djeca tepaju:

— Da kitimo kuće i dvorove, kud će poći sitna noška naše Smiljke, naše mazunice.

— A gdje je naša Smiljka, naša mazunica? — upitalo je šestgodišnje dijete Milivoj.

— A gdje je naša Smiljka, naša mazunica? — upitala su druga djeca.

— Nema je, — rekoše jedni.

— Nema je, — rekoše drugi.

— Majčice! — povikaše jedna.

— Majčice, gdje si? — povikaše druga.

— Dođi! — zavikala su djeca u nevinom čeznuću.

— Oh dođi! — opetovala su druga u nekom djetinskom uzbuđenju. I nastala je šutnja. Zašutila su u taj čas djeca, zašutile djevojke, zašutili momci, zašutili muževi, zašutili starci i starice... Kao da je došao neki tajanstveni, čudesni čas, kad će se dogoditi nešto vanredno, neobično.

I sve je čekalo.

A najedamput ovaj tajanstveni muk prekinu usklik čuda i divljenja:

— Smiljka!

Na vratima srednje kule pojavila se ona, koju su iščekivali.

Bila je odjevena u čedno odijelo. Nije ju kitilo ni zlato ni drago kamenje, za koje su znali da ga izobilje ima. Ne, ona je došla tako čedno, tako priprosto, u jednostavnoj bijeloj haljini, pa ipak, kad je stupila među narod, svatko je osjećao, kao da je to neko više nadzemno viće, prava gorska vila ili anđeo nebeski.

Na licu joj je sjajio nadzemni anđeoski smiješak. Cijela pojava bila joj je tako blaga i mila, a ipak tako dostojanstvena, da se svima činilo, da je među njih došla neka svetica s bijelim ljiljanom u ruci, koja sve oko sebe razveseljuje, usrećuje, razblaživa i blagosliva.

Uz nju je stupao njezin Dragomir. On je bio u svečanom, najsvečanijem vojvodskom ruhu. Zlatni šljem bio mu na glavi. Mač pozlaćeni krstaš o boku. Na licu mu sijao blaženi smiješak.

I dvorjani predvedoše pred njih dva konja, bijela bjelcata. Orma im je krasna, prekrasna, a repovi dugi dugački.

Milota ih je gledati, a oni ponosno ržu i na svoj teret jedva čekaju. Iz nozdrva im vatra sijeva, a na tijelu im svaka žilica dršće.

I pristupi Dragomir svojoj vjerenici. I podloži joj ruku, da stupi na ruku njegovu malom noškom svojom u bijelim cipelicama. I ona stavi nožicu svoju na ruku njegovu i diže se po ruci njegovoj na hrbat konja bijeloga, konja svojega.

A on joj je šaptao riječi blaženo, a oči su mu sijevale kao sami dragulji od sreće:

— Stupi na konja bijeloga, družice moja, kraljice srca mojega. Stupi na konja i jaši sa mnom do hrama Boga živoga, koji je sagradio knez Mutimir, otac kralja našega Tomislava. Jaši sa mnom, divna golubice moja, u gnijezdo svoje, gdje ćeš mi gukati pjesmu života i lijevati čisto vino ljubavi u čašu moje sreće. Ti gospodarica moja, ja gospodar tvoj. I bit će to gnijezdo sveto, ko što je oltar Božiji svet, jer sam Bog Gospodin stanovat će s nama. I svaki tvoj smiješak pretvorit će se u ružu bijelu mojih dana i svaku tvoju suzu ja ću pretvoriti u bašču ljubavi. Jer rasplinuo se posljednji crni oblak, što je smetao bijeloj sreći našoj, i granulo je sunce i pred naša vrata. Jer od danas si ti Smiljka, a ja tvoj Smiljan. Od danas sam ja tvoj Dragomir, a ti moja Dragomira.

I ona mu se blaženo, divno nasmiješila i namjestivši se na svoga bijeloga konja uzdahnula:

— Ti si moj Dragomir, a ja sam tvoja Dragomira.

I on se uspne na konja svoga živoga i bijeloga, a za njima čitava pratnja njihova. A bilo ih je stotine i stotine svatova. I sve, što je bilo bogato i plemenito po rodu i plemenu, sve, što je bilo

veličanstveno po sjaju i bogatstvu, i sve, što je bilo plemenito po srcu svojemu, sve je ovdje bilo na okupu. I bogato i siromašno i sjajno i oskudno i lijepo i nakazno, sve je bilo u svatovima.

Samo jednoga nije bilo, koji je najavio svoj dolazak. Samo jedan još nije bio ovdje, kojega su najvećma iščekivali. Bio je to kralj Tomislav. A već su bili svatovi u kretanju. Bili su tu i stričevići i tetići, plemenjaci i prijatelji i uzvanici i nepozvanici, ali kralja i njegove pratnje nije bilo. Sjajili se štitovi i šljemovi, sjajili mačevi i oklopi, ali kralja nije bilo.

Svatovi su se uputili. Prvi je jašio barjaktar. Svakome je svatu za kapom ili kacigom cvijet ili crklet. Jašu naprijed kićeni svatovi i prvijenac i barjaktar, pa stari svat, đuvegija, djever, a najzadnji čauš ili buklijaš. Stari je svat obučen u crvenu kabanicu, na glavi mu kapa i peškir, za kojim je srebrno krilo. Jašu svatovi i pjevaju, i za njima sila naroda. Jašu svatovi i pjevaju, a čauš od časa do časa povikne:

— Buklije, buklije, starog svata i debelog kuma!

Pa onda:

— Veselo, veselo, kićeni svatovi, veselo!

— Idu svatovi, idu svatovi! — čuje se u narodu.

— Alaj je divna naša Smiljka! — pozdravljaju jedni.

— Alaj je divan naš Dragomir!

— Nevjesta je mlada postidna, ali je krasna ko danica zvijezda.

Čudo Božije. Nitko da bi prigovorio. Sve je sretno i zadovoljno, kao da je sam raj Božiji postao na zemlji.

Pa kad su se svatovi iza svečanog čina Božijeg iz crkve vratili, sve je bilo razdragano.

I jelo se i pilo se sve u slavu Božiju i u zdravlje mladenaca.

I seljak Jure je kod svoga stola nazdravljao:

— Svi zdravi bili, svima Bog pomogao! Širokim putem došli, a još širim otišli! Ljubili se, ne mrzili se mnogo ljeta i godina! Ispred kuće im dugi dolovi, po njima rasli zekasti volovi! Bijele im se hiljadile ovce, vrane koze strane prekrile, a jarčine brda i doline! U plugu im bučali volovi, a u staji vrištali konji! Za naših prijatelja dobro zdravlje! Tko nam je prijatelj, Bože daj, da i ostane, a tko nije, Bože ga okreni! Tko ne bude htio da nam postane prijatelj, Bože mu daj kozene noge, voštenu glavu! Kad bi u vatru došao, rastopio se, kad mudro išao, psi ga pojeli, a mi svi zdravi i veseli bili!...

Ali on još u riječi, kad trublje zatrubiše, urnebesni usklici zaoriše:

— Eto nama velikoga kralja! Eto nama kralja Tomislava!

A sada već nije bilo slavlju ni kraja ni konca.

Mladenci zažareni od neopisive sreće stupiše pred kralja, a mladenka ga poljubi u ruku.

A kralj Tomislav sašao je sa prvog konja i bogato je mladu darivao. Nasmijan i veseo reče po narodnu:

Da ste zdravo, kićeni svatovi,
Da ste zdravo, kićeni mladenci!
Da si zdravo, Smiljka, moja kćerko,
Na čelu nam sunce donosila
I suviše tri vijenca rumena:
Prvi vijenac časti i poštenja,
Drugi vijenac uma i razuma,
Treći vijenac djevojačkog stida!

I uđe kralj u kuću bogatu i sjede za bogati stol. A bila je gozba golema u čast divne Smiljke, kćeri kneza Budimira.

Sjajna je to bila gozba, ni kralj je ljepše uzvati ne bi mogao. Bezbrojni zlatni vrčevi sjajili se o žarkome

suncu, a vino je teklo glatko u grla uzvanika, jer vino je bilo rumeno kao svijetli sjaj rubina. Ružama i cvijećem bili su krcati stolovi, a pjesme su se pjevale bez konca i kraja.

Čuli se i zvuci milozvučnih harfi, a govorili se govori slađi od meda. Prolijevalo se slatko vino, a u veselju su velikom bučili svi, koji su bili u svatovima.

A u duši Dragomirovoj bilo je nebo i on reče Smiljki:

— Kako je dobar Bog otaca naših! Kako je dobar!

I on prihvati ručicu njezinu. A ona prošapta tiho i ponovi njegovu riječ:

— Kako je dobri Bog otaca naših! Kako je dobar!

— Kako te ljubim, Smiljko, sunce moje, kako te ljubim!

A ona ga pogleda nježno i milo, a u tom je pogledu bio život njegov i njezin. I ona opet reče:

— Kako je dobar Bog! Kako je dobar!

* * *

A kad je svadba svršila, uspeše se hrvatska gospoda od pratnje kralja Tomislava sa svojim vladarem na konje.

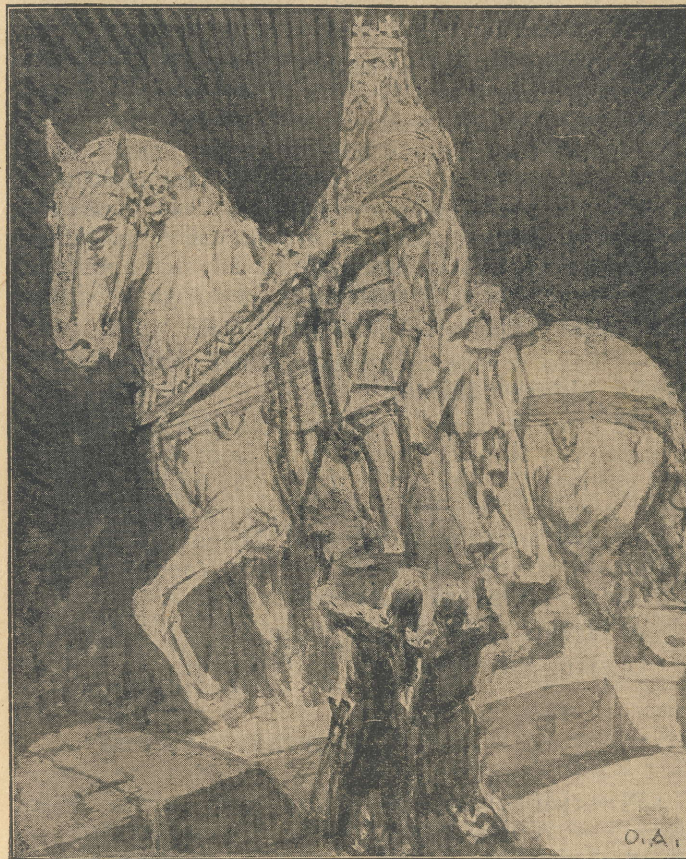
U veličanstvenoj povorci jahao je kralj od Smiljkina dvora prema svome kraljevskome gradu Kninu. Jahao je bijeloga konja, kojeg je okitila Smiljka ružama. Zagrljeni stajali su Dragomir i Smiljka na balkonu kule svoje i mahali rukama kraljevskoj povorci, koja se sve više udaljivala i nestajala u daljini.

Silan narod okupio se na cesti i sve je klicalo:

— Živio, naš pobjedniče! Živio, naš osloboditelju!...

Vedra lica i s blaženim smiješkom motrio je kralj Tomislav silno mnoštvo ljudi, koji su ga gledali kao neko božanstvo.

— Borio se kao div, sam je bio u prvim redovima! — tumačio je narodu neki vojnik bez ruke, koji se vratio iz strašnoga boja protiv Madžara. — Ju, kaki je,

I kraljevski lik kao da je postajao sve veći i veći...

od Boga mu hvala! ... Spasio je, spasio je sve nas. Jer da su Madžari provalili, sve bi popalili i derali bi živo meso s naših kostiju. Pa kako se brinuo za nas

ranjenike! Vidio sam ga, kako je sam na svojim ramenima nosio jednoga ranjenika. Jest, bora mi, zavrijedio je, da bude kralj!

I svi naokolo potvrdiše:

— Zavrijedio je, da bude kralj!

I svi stadoše u neopisivom zanosu klicati kralju Tomislavu. Dragomir i Smiljka su oduševljeno slušali to klicanje i vidjeli, kako se kralj uspinje sa svojim konjanicima na brdo. I kao da se dogodilo čudo, veliko čudo pred njihovim očima. Najednom im se izgubiše svi konjanici u maglu. Samo kraljev svijetli lik ostao je jasan i postajao sve jasniji u sunčanom svijetlom sjaju. I taj kraljevski lik kao da je postajao sve veći i veći i kao da dosiže do nebeskoga svoda...

Smiljka zadrhta od uzbuđenja i reče:

— Tako je morao izgledati Mihail, kad je srušio s neba aždaju paklenu.

Od kraja do kraja, od istoka do zapada, od sjevera do juga orila se slava Tomislavova. Doprla je sve do zidina gordoga Carigrada i u daleku Španiju i u ledeni sjever njemački. Njegovo je ime pamtio skršenih zubi panter madžarski i orao bugarski. Njegovo je ime zahvalno spominjao vječni Rim i ohola Venecija, i spominjali su ga se sa strahopočitanjem...

A Hrvati... A njegov narod?...

U sjaju slave svoje on ga je ljubio.

XXV. Zaglavak.

Plamtjeli su prvi časovi dana kao golemi crveni dragulji — rubini, koji su gorjeli živom vatrom i pozdravljali cio svijet, i one gajeve i njive i bjeloruna stada i crkvice bijele nad klisurama i strmenim gorama i one prodolice, iz kojih se dizao svježi, rosni miris crvenih ruža i pokošena sijena. Sve je to svanjivalo i svitalo osvjetljivano grimiznim veličanstvom. Kao da sam Bog pozdravlja djecu svoju — ljude na zemlji.

I probudio se cvrkut crnoglavki i ševa, zažagorila graja drozdova i čvoraka, zakukurijekali pijetlovi i sve, sve je oživilo...

I zazvonila su zvona jutarnja. I ispuniše se hodnici samostana s kamenim stupovima i ispuniše se crkvice u dvorovima velikaša.

I začu se glas pobožne molitve psalma Davidova:

»Dođite, radujmo se Gospodu, klikujmo Bogu Spasitelju našemu! Otiđimo samo s proslavljenjem pred lice njegovo i klikujmo mu u psalmima! Zdravo Marijo, milosti puna, Gospodin je s Tobom! Jer je Gospod velik Bog i velik Kralj nad svim bogovima i ne će odbaciti Gospod naroda svojega, jer u njegovoj su ruci svi krajevi zemlje i visine gorske njegove su.«

I sve rosno cvijeće i bilje i sve kamenje i rude i sve, što je plivalo u vodama, što je plazilo po kamenju, sve, što je disalo i u čem je kucalo bilo srdaca živih, sve se to slijevalo u jednu beskrajnu, vječnu, svetu molitvu i sve se to spajalo u neki nevidivi, ali jasno osjetljivi vez ljubavi s Bogom, nikad neprolaznim i svetim.

U cik zore ustao je mladi samostanac i obavivši pobožno svoje molitve stao je krasnim hrvatskim glagolskim pismenima pisati:

»I ustade dobri kralj Tomislav i pobi Bugare i pobi Madžare i izbavi Srbe i spreči polaz u Italiju Madžarima. I zemlja njegova napuni se zlatom i dragim kamenjem i bogati nisu imali, kome da dijele milostinje, jer u zemlji Tomislava nije bilo siromaha. Gusare je istrijebio, i biše krepak u rvanju, a u hrabrosti nije mu bilo premca. A ja, koji to pisah, rab Božji arhižakn Ivan, želim kralju od Boga zdravlje, na toj zemlji slavu, a na drugom svijetu još ljepšu krunu od njegove zemske. Amen.«

Pročitano 25. 1. 25 god.
Živković

O piscu ove knjige.

Pisac ove pripovijetke dr Velimir Deželić st. je najistaknutiji hrvatski katolički pisac, koji je napisao već više lijepih romana iz hrvatske prošlosti, a i drugih krasnih pripovijesti. Dapače prvi njegovi veliki romani pripovijedaju nam baš o kralju Tomislavu, o kojem nam kazuje i »Hrvatske slave sjaj«. I doista se za doba kralja Tomislava, za ono slavno hrvatsko doba, kad je hrvatska država dobivši naslov kraljevstva bila priznata kao samostalna, suverena država, ravna drugim tadanjim priznatim državama, nije mogao naći bolji pisac, koji bi nam smisao događaja i duh onoga doba znao krasnije i zornije prikazati, nego što nam je to učinio dr Deželić svojim djelima »U buri i oluji« (napisano godine 1902.), »Prvi kralj« (napisano g. 1903.) i »Hrvatske slave sjaj« (napisano g. 1924.). Kad čitaš, kako ti u tim velikim pripovijetkama pjesnički reda događaje, koji su se dijelom dogodili, a većinom ih njegova bujna pjesnička mašta dočarava, ne možeš se oteti neobično jakom dojmu. Sve provejava pročućeni zanos, koji ti dušu osvaja. Dra Deželića oduvijek vuče silna, neodoljiva želja, da što dublje zaroni u davno doba hrvatskih narodnih kraljeva, pa da odanle hrvatskom narodu razotkrije dušu tadanjih najvećih Hrvata, velike i male događaje tadanjeg života i značenje onog najslavnijeg hrvatskog doba za sav kasniji život hrvatskog naroda. Ne pričaju nam ni njegovi romani »U službi kalifa« (napisan g. 1907.) i «Hadžibova kob" (napisan g. 1908.) o drugom, nego o hrvatskoj slavi iz doba narodnih kraljeva, tek što je tu pošao dalje izvan domovine, pa nam kazuje, kako se hrvatska slava širi i u dalekom svijetu, to jest u slavnoj tadašnjoj arapskoj državi u Španiji. Znamo, da nam dr Deželić o dobu hrvatskih narodnih kraljeva ima još mnogo da pripovijeda. I uvjereni smo, da će hrvatski čitatelji, kojima dopadne »Hrvatske slave sjaj« u ruku, svuda poželjeti, da još koju takvu lijepu knjigu dočekaju ispod zlatnog pripovjedačkog pera ovog našeg najboljeg hrvatskog katoličkog pisca.

Dr Velimir Deželić je za dosadašnjih šezdeset godina svoga života (rodio se 21. veljače 1864. u Zagrebu) silno mnogo napisao. Osim spomenutih romana od njega je i lijepi roman »Car Dioklecijan« (g. 1906.), koji je ubrojen među najbolja njegova djela uopće. A kakogod je dr Deželić jedan od najodličnijih hrvatskih pripovjedača, tako je on i prvak među hrvatskim katoličkim pjesnicima. Od novijih najboljih njegovih pjesama krasna je pjesma »Matija Gubec«, gdje nam je »seljačkoga kralja« prikazao pjesnički tako živo i snažno, kako to nije smogao nijedan drugi hrvatski pjesnik. Njegove su pjesme izdane dosad u ovim knjigama: »Pjesme« (g. 1899.), »Kopnom i morem« (g. 1900.), »Zvuci iz katakomba« (g. 1902.) i »Petar Zrinski« (1919.). Zbirka njegovih najboljih pjesama »Zvuci iz katakomba« tiskane su 1924. godine iznova u ukusnom divot-izdanju Pijeva Društva, kojemu je on predsjednikom. Osim toga je dr Deželić napisao još svu silu poučnih knjiga i članaka iz povijesti i književnosti.

Dr Velimir Deželić je jedan od najoduševljenijih i najidealnijih boraca katoličke misli među Hrvatima. On je bio među prvima, koji su pristali uz biskupa Mahnića, kad je Mahnić započeo svoje preporodno djelo u Hrvatskoj. Bio je tajnik prvog hrvatskog katovčkog kongresa 1900. godine. Predsjedao je prvom hrvatsko-slolienskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913. godine i prvom hrvatskom euharistijskom kongresu 1923. godine u Zagrebu. On je predsjednik Pijeva Društva za promicanje dobre štampe među Hrvatima, predsjednik Kola hrvatskih književnika, potpredsjednik Društva sv. Jeronima, Hrvatskog katoličkog kasina i Braće Hrv. Zmaja, predsjednik društva »Dobrotvora«, predsjednik odbora za uređenje zagrebačke crkve sv. Blaža, a svojim se katoličkim životom ističe i kao kongreganist Marijin i kao trećoredac sv. Franje. Sv. Otac Papa Pijo XI. odlikovao ga je 1922. godine za njegov neumorni hrvatski katolički rad viteškim redom Grgura Velikoga, to jest jednim od najvećih odlikovanja, koje katolici mogu da dobiju.

Navršivši svoju šezdesetu godinu uzeo je dr Velimir Deželić, da napiše »Hrvatske slave sjaj« u čast tisuće godišnjice prvoga hrvatskoga kralja Tomislava. To je zaista najljepši dar hrvatskom narodu prigodom ove najveće hrvatske slave. Ali nije zadnji. Ovo divno pripovjedačko pero je iznova zaoštreno, da otvara lijepe vidike prošlosti hrvatske i zacrtava puteve do ostvarenja hrvatskih katoličkih ideala u budućnosti. A hrvatski će narod ovu knjigu i sve one, koje mu ispod tog sjajnog pjesničkog pera još dođu, uvrstiti među najljepše, što ih je hrvatska književnost dosada hrvatskom puku dala.

U Zagrebu 7. listopada 1924.

Dr J. A.

TISKARA NARODNE PROSVJETE
U ZAGREBU